

praktiske grunde

nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab
13. årgang www.praktiskegrunde.dk issn 1902-2271

2019 : 3-4

habitus
disposition
refleksivitet
hexis
historisk epistemologi
illutio
felt
objektkonstruktion
kulturel kapital
relativ autonomi
praksisteori
doxa
symbolsk vold
struktur

SOCIOLOGI OG HISTORIE

praktiskegrunde

Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab
Nr. 3-4 / 2019 – ISSN 1902-2271 www.praktiskegrunde.dk

Tema: Sociologi og historie

Red. Christian Sandbjerg Hansen, Carsten Sestoft og Kim Esmark

Mellem sociologi og historie <i>Christian Sandbjerg Hansen, Carsten Sestoft og Kim Esmark</i>	5
Tre betragtninger om Bourdieu og historie <i>Carsten Sestoft</i>	13
Følelsen af sted. En udforskning af erindringer om Københavns Nordvestkvarters tidlige historie <i>Christian Sandbjerg Hansen</i>	23
Olika regimer, samma ledarskap: Om det lokala maktfältets logik på landsbygden i Moçambique <i>Kajsa Johansson og Magnus Persson</i>	71
Officielt, praktisk, strategisk: Slægtskabets former og funktioner i middelalderens danske elite <i>Kim Esmark</i>	99
Bourdieu vs Beethoven. Kort introduktion til en historiesociologisk improvisation <i>Kim Esmark</i>	131
Kort improvisation over kunstner-entreprenøren Beethoven <i>Pierre Bourdieu</i>	139
Dialog om kulturhistorie <i>Pierre Bourdieu, Roger Chartier og Robert Darnton</i>	147
Perspektivrige feltstudier i norsk kultur <i>Anmeldelse af Carsten Sestoft</i>	167
Naturvin som symbolsk revolution <i>Anmeldelse af Carsten Sestoft</i>	177
Et sensitiviserende begreb <i>Anmeldelse af Louise Lund Liebmann</i>	187

4 Praktiske Grunde

Praktiske Grunde udgives af foreningen *Hexis • Nordisk forum for kultur- og samfundsvidenskab* og udkommer elektronisk med fire numre årligt.

Praktiske Grunde er et tværfagligt internordisk forum for analyse af sociale og kulturelle praksisformer, deres sociale genese, strukturelle betingelser, virkemåder og relation til magt- og dominansforhold.

Praktiske Grunde er til for at fremme den kritiske dialog mellem de mange forskellige forskere og studerende, der på forskellige måder og i forskellige sammenhænge arbejder med inspiration fra den franske sociolog Pierre Bourdieu og beslægtede forskere. Tidsskriftet redigeres således med afsæt i følgende basale videnskabelige grundantagelser:

- videnskabelig viden har både en teoretisk og en empirisk dimension
- det videnskabelige objekt er konstrueret gennem et brud med førstehåndsforståelsen
- at tænke i relationer giver bedre virkeligheds-modeller end at tænke den i substanser
- virkeligheden er historisk og fortiden virker i nutiden, både kollektivt og individuelt

Praktiske Grundes tværfaglige redaktion består af et dansk, svensk og norsk redaktionspanel. Tidsskriftet bringer originale fagfællebedømte forskningsartikler, oversættelser af centrale fremmedsprogede tekster og anmeldelser. Praktiske grunde publicerer på dansk, svensk, norsk og engelsk.

Redaktion

Redaktør: Kim Esmark. Redaktionspanel Danmark: Marianne Høyen, Ole Hammerslev, Carsten Sestoft, Kristian Larsen, Jens Arnholtz, Christian Sandbjerg Hansen, Gro Inge Lemcke Hansen. Sverige: Donald Broady, Mikael Börjesson, Emil Bertilsson, Ida Lidegran. Norge: Marte Feiring, Johannes Hjelbrekke.

Advisory board

Loïc Wacquant, Univ. of California, Berkeley & Centre de sociologie européenne, Paris; Lennart Rosenlund, Universitetet i Oslo; Jan Frederik Hovden, Universitet i Bergen; Tore Slaatta, Universitetet i Oslo; Martin Gustavsson, Stockholms Universitet; Mikael Palme, Stockholms Universitet; Annick Prieur, Aalborg Universitet; Mikael Rask Madsen, Københavns Universitet; Lene Kühle, Aarhus Universitet; Peter Koudahl, Metropol; Ida Willig, Roskilde Universitet; Lisanne Wilken, Aarhus Universitet; Yves Dezalay, CNRS, Paris; Antonin Cohen, Université de Picardie, France; Frédéric Lebaron, ENS, Paris-Saclay; Remi Lenoir, Université de Paris I, Paris; Niilo Kauppi, CNRS, Strassbourg; Franz Schultheis, Universität St. Gallen; Michael Vester, Leibniz Universität Hannover; Bryant Garth, Southwestern University, USA.

Vejledning til forfattere

Manuskripter til *Praktiske Grunde* indsendes elektronisk til praktiskegrunde@hexis.dk eller en af redaktørerne som vedhæftet fil i Word-format. Manuskripter kan udfærdiges og publiceres på dansk, norsk, svensk og engelsk. Efter fagfællevurdering indsendes et rettet og korrekturlæst manuskript som vedhæftet Word-fil.

Med artiklen skal følge: engelsk abstract (max. 150 ord, husk engelsk titel), 5-8 keywords på engelsk, forfatteroplysninger: navn, akademisk titel og/eller ansættelsessted, evt. e-mail.

Om opsætning, citater, henvisninger osv., læs og følg nøje vejledningen på:

<http://praktiskegrunde.dk/forfattervejledning.html>

Mellem sociologi og historie

Carsten Sestoft, Christian Sandbjerg Hansen, Kim Esmark

”Grænsen mellem sociologi og historie har ingen mening”, sagde Bourdieu i sine forelæsninger om staten i februar 1990 (2012, 145): ”Når den bliver ved med at eksistere, er det fordi, der er sociale interesser forbundet med disciplinernes eksistens.” I lyset af de vedvarende stereotype præsentationer af Bourdieu som ahistorisk reproduktionsteoretiker, der ikke kan fange nybrud og forandring, kan sådanne udtalelser forekomme bemærkelsesværdige, men for Bourdieu skulle al sociologi være historisk og al historie være sociologisk (se f.eks. Bourdieu & Wacquant 1992, 90). Som bl.a. Steinmetz (2011) gør opmærksom på, så lå Bourdieus ambition helt i forlængelse af både Durkheim og Annales-skolens idé om en integreret socialvidenskab (se også Vincent 2004).

I sin forelæsning om staten i januar 1991 skelner Bourdieu dog mellem sin egen genetiske tilgang til emnet og den almindelige (*commune*) tilgang hos historikere. Sociologiens ambition adskiller sig, siger han, fra den, som hovedparten af historikere har for deres arbejde: ”Sociologen forsøger at konstruere en teoretisk model for en proces, det vil sige en mængde af systematisk forbundne udsagn, som kan verificeres systematisk, og som kan redegøre for den størst mulige mængde af historiske kendsgerninger.” (2012, 170) Underforstået: Den slags ambitioner har almindelige historikere ikke, de konstruerer ikke modeller på denne måde.

I februar 1990 forkastede han den konventionelle modsætning mellem metoden hos sociologen Durkheim og hos den samtidige historiker Charles Seignobos, henholdsvis studiet af invariante almene love og af situerede og daterede cases (2012, 144). Målet er i stedet at forene disse ambitioner ved at studere de situerede og daterede cases som ”særlige tilfælde af det mulige”, med Gaston Bachelards udtryk. At studere f.eks. statens genese i Frankrig som et særligt tilfælde af det mulige er ikke at forsøge at udlede en almen lov om statens genese, men er at konstruere en teoretisk model for statens genese som proces. Denne models generaliserbarhed ligger derfor i, at den inddrager et større materiale (f.eks. statens genese i England, Tyskland, Japan og Kina, ud over Frankrig) og i selve den eksplicitte ambition om at konstruere en teoretisk model. Det samme kan ses i andre store værker af Bourdieu: I *The Rules of Art* konstruerer han en empirisk baseret teoretisk model over kunstfeltets opkomst, struktur og forandring, der går tilbage til midten af 1800-tallet (Bourdieu 1996a). I *The State Nobility* konstruerer han på baggrund af statistiske

data to strukturer over feltet for højere uddannelse i Frankrig, som han sammenligner og indarbejder i en samlet model for magtfeltet (Bourdieu 1996b). I *Homo Academicus* konstruerer han dels det akademiske felts struktur på baggrund af biografiske data, dels benytter han demografiske data til at vide, hvordan betingelserne for feltet forandrer sig, hvilket koncentrerer sig i en analyse af 1968 som "begivenhed" (Bourdieu 1988). I artiklen "Structural History and Crisis Analysis" henviser Gisèle Sapiro netop til sidstnævnte bog som model for analyse af 'politiske kriser', der som model overkommer alternativet mellem strukturhistorie og begivenhedshistorie (Sapiro 2013).

I Bourdieus fremstilling af forholdet mellem historie og sociologi er det vanskeligt at overse, at han selv forstår sig som sociolog. Historikerne forbliver i hans beskrivelse generelt fanget i deres teoriløse begrænsning til den enkelte situerede og daterede case. I et interview med Lutz Raphael siger Bourdieu, at "historie primært forbliver centreret om den hellige og sakraliserende kontakt med arkiverne" og med "dyrkelsen af det velskrevne" (Bourdieu & Raphael 1999, 162). I den lille samtalebog *The Sociologist and the Historian* – bestående af fem radiointerviews, kulturhistorikeren Roger Chartier lavede med Bourdieu i 1988 – er både historikeren og sociologen enige om, at historikere ofte er optaget af "god form" og af at "fortælle gode historier" og derfor sparer sig selv "begrebernes rå vulgaritet" (Bourdieu & Chartier 2015, 81).

Denne tilbøjelighed til at fortælle har sine grunde og også sin funktion, pointerer Bourdieu. Hvor sociologen beskæftiger sig med en umiddelbart nærværende virkelighed, som læseren normalt er fortrolig med, og hvor udfordringen derfor er at afkoble de intuitive hverdagsbilleder, der står i vejen for en objektiviserende analyse, så arbejder historikeren omvendt med fjerne og fremmedartede fortider, som læseren netop ikke kan antages at have nogen erfaring med, og som derfor først må gøres levende. For historikeren består konstruktionen af det videnskabelige objekt således også i at mane det frem gennem fortælling. Det må, siger Bourdieu, kunne føles og ses "næsten i Michelets forstand", dvs. som hos den romantiske historiker Jules Michelet (1798-1874), der beskrev sig selv som en *resuscitator*, en "genopliver", der med Annales-historikeren Jacques Le Goff's ord stræbte efter at "genopvække ikke spøgelse, men rigtige mennesker af kød og blod og med intellekt og følelser" (Le Goff 1974, 60).

Men, advarer Bourdieu, fortællingen kan tage overhånd. Somme tider ofrer historikerne for meget på formens alter og forsømmer at bryde med den umiddelbare erfaring, med æstetiske præferencer og ikke mindst med den fornøjelse, man som forsker finder i arbejdet med sit objekt (Bourdieu & Chartier 2015, 81).

Den amerikanske sociolog C. Wright Mills, som Bourdieu ofte henviser til (se f.eks. Bourdieu, Chamboredon og Passeron 1991b; Bourdieu & Wacquant 1992), pegede på det samme problem omkring historiefagets notoriske tendens til teoriløshed. Ligesom Bourdieu argumenterede Mills imod adskillelsen af sociologi og historie og insisterede på, at "[a]ll sociology worthy of the name is 'historical sociology'" (Mills 2000, 146). Men fortiden er som bekendt væk og kun tilgængelig for

empirisk undersøgelse ad indirekte vej. Konstruktionen af det historiske objekt rummer derfor så mange komplikationer, at historie egentlig burde være et af de mest teoretiske fag overhovedet – hvilket i Mills' øjne gør historikernes ofte uanfægtede teoriløshed så meget desto mere forbavsende og urovækkende. "If historians have no 'theory', they may provide materials for the writing of history, but they cannot themselves write it." (144-45). Uden teori og epistemologisk refleksivitet forbliver historie nemt, hvad den engelske forfatter Evelyn Waugh irriteret betegnede "one damned thing after another".

Netop spørgsmålet om refleksivitet tager Bourdieu op flere gange, når han diskuterer forholdet mellem sociologi og historie. Således skriver Bourdieu, at

The reflexivity conceived as the work of scientific objectification of the objectivizing subject ... aims to assure the conscious mastery of the social conditions of the production of historical or sociological discourse on the social world, especially through historical criticism of the instruments of thought, concepts, techniques... Paradoxically, historians are not historians enough when it involves thinking the instruments with which they think history. One can never pick up the concepts of history (or sociology) except with historical tweezers. (Bourdieu & Raphael 1999, 172).

Med henvisning til Foucault siger Roger Chartier, at der er et "desire to strip away certainties" i Bourdieus arbejde, og at han konstant forsøger at "make problematic what appears in the social world as taken for granted" (Bourdieu & Chartier 2015, 9-10). Chartier kalder på den måde Bourdieu en eksemplarisk historiker, der stiller spørgsmål til forhold, som tager sig ud som om de var selvfølgelige: aldersinddelinger, der foregiver, at forskellen mellem unge og gamle er naturlig; regionale inddelinger i nord og syd; og inddelinger i sociale grupper foretaget af f.eks. officielle statistikbureauer: "For you, it is precisely these 'objective' divisions that have to be understood in terms of the historical dynamic that establishes them. It always needs to be asked, why this partition and not another, what and whom does it serve?" Bourdieu er knap så imødekommende, når han påpeger historikeres arbejde med at vende det videnskabelige blik mod videnskaben selv. Det er paradoksalt, siger han til Chartier, at historikere ofte er så naive i deres brug af kategorier:

It is the very categories with which the historic object is constructed that should be the object of a historical analysis... I believe that all these notions, all the words and concepts that we employ to conceptualize history, are themselves historically constituted; and strangely, historians are actually the most apt to fall into anachronism since... they employ words that are currently used to speak of realities within which these words were not current, or else had a different meaning. I believe that this reflexivity is extremely important. (Bourdieu & Chartier 2015, 11-12).

Dette rimer ganske med det, som Bourdieus jævnaldrende kollega på Ecole des hautes études en sciences sociales (EHESS), den berømte antikhistoriker Pierre Vidal-Naquet, fortæller om Bourdieu. Nemlig at denne en dag sagde til ham ”helt uden at være ondskabsfuld”, at selv om han nok var relativt kompetent inden for historie og antropologi, havde han ikke nogen dybere sociologisk dannelse – hvad Vidal-Naquet for så vidt var helt enig i (Vidal-Naquet 2003, 91). Sagt på en anden måde: Grænsen mellem sociologi og historie er ifølge Bourdieu meningsløs, men det er kun sociologien, som forstår dette. I hvert fald på den rigtige måde.

I praksis ser det imidlertid anderledes ud, for inspirationen ser ud til at have gået begge veje. Meget af den bourdieuske sociologi ville have været utænkelig uden et hav af historiske arbejder, som ikke kun leverede oparbejdet empiri, men også problemer, ideer og analyser til inspiration. Man kan som igen C. Wright Mills se historikernes værker som ”a great indispensable file”, der giver indblik i de menneskelige samfunds enorme forskellighed og foranderlighed (Mills 2000, 145). Denne indsigt i menneskesamfundenes mangfoldighed er nødvendig, pointerer Wright-Mills, ikke så meget for at besvare sociologiske spørgsmål, men for overhovedet at kunne stille spørgsmålene ordentligt. ”We must observe whatever we are interested in under a variety of circumstances. Otherwise we are limited to flat description.” (146-47) Bourdieu selv problematiserede mange sociologers tilbøjelighed til at konstruere long-term trends og historiske kontinuiteter henover det, et nøjere empirisk historisk blik ville have afsløret som kritiske brud. Når man som f.eks. Norbert Elias trækker de lange linjer i ’sportens og voldens historie’ fra antikken til vore dages olympiske lege, så risikerer man at overse de afgørende brud, der sker med bl.a. udviklingen af uddannelsessystemet og dannelsen af et relativt autonomt sportsfelt, og som betyder, at ’sport’ som videnskabeligt objekt ikke er det samme på tværs af tid (Bourdieu & Wacquant 1992, 92-93). Ligesom etnologiens beskrivelser af menneskenes endeløst varierede måder at indrette sig på, bidrager det historiske arkiv til at historisere og dermed denaturalisere det, der ellers nemt anses for givent og evigt. Dette er en grundlæggende funktion historie har i Bourdieus sociologi. Historiseringen afslører det sociale, der ligger gemt under ’menneskenaturen’ (Gorski 2013, 353), og demonstrerer, at eksisterende relationer ikke er nødvendige, men arbitrære – noget, der er blevet skabt (Calhoun 2013, 63). Historien viser, at det ikke er givet, at tingene er, som de er: de har været anderledes før og de vil ændre sig igen. Eller med den Bourdieu-beslægtede antropolog Sherry Ortner’s ord:

‘History’ ... is the simple but mind-opening idea that the social world is always being made, unmade, or held in place by real social actors, that it was different in the past and can be (made to be, though not easily) different in the future. (Ortner 2013).

Hvis Bourdieu trak på historikernes arbejder, låner omvendt masser af historikere i dag begreber, teorier og cases fra Bourdieu til brug i deres historiske arbejder. Det

er tydeligt hos f.eks. Jacques Revel, Roger Chartier, Gérard Noiriel, Karin J. MacHardy, Gadi Algazi og mange andre. Også historiefagets egen historie bliver nu analyseret ved hjælp af begreber om felt, kapital og habitus (Raphael 2003). På sin vis er Bourdieus basale greb da også umiddelbart genkendelige for de fleste historikere. Som det står klart i forelæsningerne om Manet (1998-2000) – og i øvrigt også i studierne af Flaubert og Heidegger – så er de grundlæggende spørgsmål, som Bourdieu stiller for at nærme sig en forståelse af, hvordan ny smag opstår, hvordan nye praksis- og anerkendelsesformer opstår, helt på linje med de spørgsmål historikere stiller, når de ønsker at 'kontekstualisere' et givent objekt ved at studere dets sociale betingelser: Manet, hans kapital, sociale baggrund, hans familie, forbindelser, venner osv. må inddrages, men også hele den verden hans venner og kone var en del af: "I am studying the space in which he was situated in order to understand the beginning of modern art" (Bourdieu & Chartier 2015, 70; se også Bourdieu 2017, 294-319; 1991a, 1-6). Forskellen på det Bourdieu gør og det mange mainstream-historikere gør, er først og fremmest den højere grad af teoretisk afklaring, refleksion, objektivering og kontrol, man finder i arbejder af Bourdieu – og hos Bourdieu- eller på anden måde teoriinspirerede historikere.

Hvordan Bourdieu kunne tage sig ud fra historiefagligt hold, kan man få et indtryk af hos Eric Hobsbawm (1917-2012), en af det 20. århundredes mest fremstående marxistisk orienterede historikere. I en artikel med titlen "kritisk sociologi og socialhistorie" reflekterede Hobsbawm året efter Bourdieus død over historiens plads i sociologens værk (Hobsbawm 2003). Han konstaterede her, at historie gennem årene blev mere og mere central for Bourdieu og at han, Bourdieu, modsat andre af sin tids store teoretiske inspirationskilder som f.eks. Foucault, Althusser eller Derrida, kunne være blevet en stor historiker. Hvor Foucault ifølge Hobsbawm mest brugte historien til at illustrere forudgivne ideer og strukturalisterne forsøgte at eliminere alt det, vi kalder historie fra historien, så havde Bourdieu en passion for det konkrete, det specifikke og det enestående, samt en evne og nysgerrighed til at observere. Hans betragtninger over bondelivet i Kabylien f.eks. demonstrerer et naturligt talent for socialhistorie.

I Hobsbawms optik havde historie to overordnede funktioner for Bourdieu. Den var et redskab for kritisk refleksion og objektivering af historiciteten af de begreber og synsmåder sociale agenter, inkl. samfundsforskere, anlægger på verden; og den var en integral del af den virkelighed, sociologen og historikeren beskriver: det sociale er historie, indskrevet i ting, kroppe, tanker.

For historikerne, skriver Hobsbawm, tilbyder Bourdieus værk og specielt habitusbegrebet først og fremmest et helt afgørende redskab til at forstå førkapitalistiske samfund. Ingen historiker har bedre end Bourdieu i *Den praktiske sans* (Bourdieu 2007) formået at beskrive den sociale logik i de gamle bondesamfund. Habitus befinder sig i rummet mellem den historiske struktur og den menneskelige aktivitet og kan bidrage til at svare på spørgsmålet om, hvad der sker, når mennesker skaber deres egen historie, men ikke gør det intentionelt; når de gør det under omstændigheder de ikke selv har valgt, men er blevet givet direkte af fortiden. Oven i, noterer

Hobsbawm, har Bourdieu med begrebet om symbolsk vold indkredset mekanismerne bag de domineredes samtykke til undertrykkelsen på en måde, der er beslægtet med Gramsci – bare bedre.

Med habitus og felt har Bourdieu effektive redskaber til at analysere ikke bare reproduktion, men også de konstante mindre brud – politisk, kulturelt, kunstnerisk – som kendetegner moderniteten. Men kan man med disse redskaber også svare på spørgsmål om makrohistoriske forandringer over lang tid? Hvordan kunne samfundsomfattende transformationer som den neolitiske eller industrielle revolution realiseres af mennesker, der, indtil ihvertfald det 18. århundrede, for det meste levede på en måde, der sigtede på for enhver pris at *undgå* forandringer? Dét har Bourdieu ifølge Hobsbawm ikke forklaret. Men Bourdieu synes netop også at have næret skepsis overfor den slags makrohistorisk teoretiseren, som marxisten Hobsbawm spørger efter. I en samtale forklarer Bourdieu således, at når sociologer forsøger at tackle epokale transformationsprocesser à la rationalisering, civilisering, individualisering, bureaukratisering osv., får det – med visse undtagelser, f.eks. Charles Tillys studier af statsdannelse – ofte et funktionalistisk, evolutionistisk eller socialfilosofisk tilsnit (Bourdieu & Wacquant 1992, 90-91).

Helt grundlæggende kan Hobsbawm imidlertid genkende historikerens projekt i Bourdieus, sådan som sociologen selv formulerer det i *Den praktiske sans*:

Samfundsvidenskabens [og jf. Hobsbawm altså også historieskrivningens] genstand er en virkelighed, som omfatter alle de individuelle og kollektive kampe, som søger at bevare eller forandre virkeligheden, og navnlig dem, hvis anliggende er den legitime definition af virkeligheden, og hvis i egentlig forstand symbolske effektivitet kan bidrage til bevarelsen eller omstyrtelsen af den etablerede orden, det vil sige virkeligheden (Bourdieu 2007, 219).

At det i praksis ofte viser sig sværere at integrere sociologi og historie i den interdisciplinære 'forenede socialvidenskab', Bourdieu plæderede for – hvor historie praktiseres som en historisk sociologi om fortiden og sociologi som en socialhistorie om nutiden – forklarede han selv med henvisning til de to videnskabelige felters forskelligartede historie og struktur (Bourdieu 2004). Spændingen mellem at ville analysere en struktur (de fleste sociologer) og at ville fortælle en historie (de fleste historikere) består, men tilnærmelsesforsøgene er i dag både flere, mere ambitiøse og mere løfterige end før.

Dette temanummer af Praktiske Grunde er et bidrag til dette tilnærmelsesarbejde. I form af både teoretiske diskussioner og empiriske studier præsenteres her en række eksempler på, hvordan sociologiske arbejder trækker historiske dimensioner ind, og på, hvordan sociologien kan inspirere historikers arbejde.

Referencer

- Bourdieu, P. 1988. *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. 1991a. *The Political Ontology of Martin Heidegger*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. 1991b. *The Craft of Sociology. Epistemological Preliminaries*. Berlin : De Gruyter.
- Bourdieu, P. 1996a. *The Rules of Art*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. 1996b. *The State Nobility*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. 2004. *Schwierige Interdisziplinarität. Zum Verhältnis von Soziologie und Geschichtswissenschaft* (red. Elke Ohnacker og Franz Schultheis). Münster: Verlag Westfälisches Dampfboot.
- Bourdieu, P. 2007. *Den praktiske sans*. København: Reitzel.
- Bourdieu, P. 2012. *Sur l'Etat. Cours au Collège de France 1989-1992*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, P. 2017. *Manet. A Symbolic Revolution. Lectures at the Collège de France 1998-2000*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. & R. Chartier 2015. *The Sociologist and the Historian*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. interview by L. Raphael 1999. "On the Relationship between Sociology and History in Germany and France", in F. Engelstad & R. Kalleberg, *Social Time and Social Change. Perspectives in Sociology and History*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Bourdieu, P. & L. Wacquant 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Calhoun, C. 2013. "For the Social History of the Present", in P. Gorski (red.), *Bourdieu and Historical Analysis*, 36-66. Durham & London: Duke University Press.
- Gorski, P. 2013. "Conclusion. Bourdieusian Theory and Historical Analysis: Maps, Mechanisms, and Methods", in P. Gorski (red.), *Bourdieu and Historical Analysis*, 327-66. Durham & London: Duke University Press.
- Hobsbawm, E. 2003. "Sociologie critique et histoire sociale", in J. Bouveresse & D. Roche (red.), *La liberté par la connaissance. Pierre Bourdieu (1930-2002)*, 281-92. Paris: Odile Jacob.
- Le Goff, J. 1974. "Le Moyen Age de Michelet", in P. Viallaneix (red.), *Michelet. Oeuvres complètes*. Paris: Flammarion, vol. 4: 45-63.
- Mills, C. Wright. 2000. *The Sociological Imagination*. Oxford: Oxford UP.
- Ortner, S. B. 2013. "Bourdieu and 'history'", *Anthropology of This Century* 8 (October). <http://aotcpres.com/articles/bourdieuhistory/>.
- Raphael, L. 2003. *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*. München: Verlag C. H. Beck.
- Sapiro, G. 2013. "Structural History and Crisis Analysis", in P. Gorski (red.), *Bourdieu and Historical Analysis*, 266-85. Durham & London: Duke University Press.

- Steinmetz, G. 2011. "Bourdieu, Historicity, and Historical Sociology", *Cultural Sociology* 5(1): 45-66.
- Vidal-Naquet, P. 2003. "Souvenirs à bâtons rompus", in P. Encrevé & R. Lagrave (red.), *Travailler avec Bourdieu*. Paris: Flammarion.
- Vincent, J. 2004. "The Sociologist and the Republic: Pierre Bourdieu and the Virtues of Social History", *History Workshop Journal* 58 (1): 128-148.

Tre betragtninger om Bourdieu og historie

Carsten Sestoft

Intentionen i dette nummer af Praktiske Grunde er at fremlægge frugtbare eksempler på og diskussioner af forholdet til historie som disciplin og forskningspraksis i det bourdieuske teori- og praksiskompleks. I det følgende dækker denne knudrede sætning over følgende elementer i denne akademisk set måske lidt uortodokse tekst: Det er dels hensigten at gengive Alain Viala og Denis St Jacques' meget nyttige historisk-geografiske spørgsmål til Bourdieus feltbegreb i en tekst fra 1994, fordi de ikke alene er meget præcise i sig selv, men også kan generaliseres til andre af Bourdieus begreber. Dels er det hensigten at fokusere på, hvordan en række Bourdieu-inspirerede forskere har arbejdet historisk, især med hensyn til brugen af kilder. Brugen af kilder skal her forstås i to henseender, nemlig på den ene side spørgsmålet om, hvordan kilderne er valgt, og hvad slags de er, og på den anden side spørgsmålet om, hvordan de anvendes til at sige noget om emnet.

Historie hos Bourdieu som positionering på et intellektuelt felt

Hos Bourdieu har ordet 'historie' helt klart en strategisk funktion, som resumerer hans position i forhold til nogle konkurrerende discipliner på det intellektuelle felt. Han taler gerne om "strukturel historie" (se fx del 3, kap. 2, "Une histoire structurale", i Bourdieu 1989, 265-328). En strukturel historie handler om, hvordan strukturen i et felt skifter fra en tilstand til en anden, således at det nominelt identiske (fx en uddannelsesinstitution som *Ecole normale supérieure*) får en ny position i et forandret felt.

Det *historiske* ved den strukturelle historie er en påmindelse til andre sociologer, som glemmer, at statistiske kategorier ofte er produkter af historiske kampe. Det historiske er desuden en kritik af mange filosofiers tendens til at fortrænge genesen, det vil sige det, at bevidstheden, sproget, subjektet, fornuften, videnskaben, værdierne og alt muligt andet ikke bare er givne, men er opstået og formet gennem processer (fx socialisering, uddannelse, kamp mellem klasser og klassefraktioner), som kan undersøges og beskrives. Fælles for disse to former for kritik er også en kritik af tendensen til at anlægge skolastiske synspunkter i videnskab og filosofi, som får

begreber og kategorier og nedarvede problemer til at virke evige og givne. Historisering er dermed også denaturalisering, som den var for mange af Bourdieus samtidige i Frankrig, eksempelvis Roland Barthes, det vil sige et kritisk redskab til at bryde med forforståelser af vanemæssig, disciplinær eller ideologisk art.

Det *strukturelle* ved den strukturelle historie er tilsvarende en påmindelse til historikerne om, at begivenheder uden deres strukturelle kontekster bliver anekdotiske, og at strukturel historie gør det muligt at identificere invariante fænomener på tværs af tid og sted. Det strukturelle er her også det teoretisk beskrivelige eller intelligible, som historikere ofte vægrer sig ved at gå ind i. I en vis forstand siger Bourdieu, at en begivenhed ligesom et individ grundlæggende er ubegribeligt på andet end en komparativ eller relationel måde. Kun ved at sætte et fænomen i relation til andre fænomener kan man forstå det særegne ved fænomenet; det er en illusion at tro, at man kan forstå et fænomen i sig selv. Forsøger man, vil man blot indsætte fænomenet i relationer, som ikke er intellektuelt kontrollerede.

Som sagt er dette en strategisk positionering, hvor Bourdieu spiller de kort, han har som filosofisk uddannet og empirisk arbejdende sociolog, ud mod historieløse sociologer og filosoffer og mod teoriløse historikere.

Kilder i arbejder af Bourdieu eller hos andre, som arbejder med Bourdieus begreber

Hensigten i det følgende er at kortlægge brugen af kilder eller datagrundlag i nogle arbejder af Bourdieu, hans medarbejdere og andre, som har anvendt hans begreber og teorier. Kortlægningen åbner for en diskussion af forskellige former for videnskabelig praksis inden for historie, sociologi og mere specialiserede sociologiserbare kulturhistorier som litteratur-, filosofi- og idéhistorie.

I den ene ende er der de velbelyste projekter. Et eksempel er Bourdieus *Homo academicus*, der som bekendt undersøger feltet af højere uddannelsesinstitutioner i Paris med grundlag i data om 405 tilfældigt udvalgte professorer i 1968. Her gennemgås den indsamlede information og dens kilder ikke blot i bogens kapitel 2, bogen har også et appendiks, hvor konstruktionen af indikatorer og deres grundlag i data inkl. indsamlingsmåder og kilder beskrives (Bourdieu 1984, 58-61, 253-266). Transparensen er her eksemplarisk. Så vidt jeg kan bedømme, ville måden at finde information på og dennes form ikke nødvendigvis være særlig forskellig, hvis tidspunktet havde været 1880 i stedet for 1968 (i 1780 ville de samme typer kilder muligvis ikke eksistere): Sociologi og historie går i denne sammenhæng ikke særlig forskelligt frem.

En tilsvarende transparens finder man i Nicolas Schapiras bog om litteraten Valentin Conrart fra det 17. århundrede (Schapira 2003). Schapira er uddannet historiker, men analysen er i høj grad sociologisk og primært Bourdieu-inspireret via vejlederen Daniel Roche og GRIHL-gruppen, som Schapira er medlem af, med bl.a. Christian Jouhaud og Alain Viala i spidsen.¹ I bogen undersøges Conrarts sociale baggrund og forholdet til hans familie, hans forhold til litterære institutioner (fx

selve det at blive publiceret), hans virke som sekretær og rådgiver for diverse adelige, herunder de sociale omgangsformer (en passant dekonstrueres ideen om saloner!), spørgsmålet om hans protestantisme i et katolsk land – og til sidst noget om hans litterære skrifter, som imidlertid er få og marginale. I det hele taget er bogens behandling af en i nutidens litteraturhistorie særdeles marginal person interessant, fordi den fokuserer på, hvad det vil sige at være en professionel litterat i det 17. århundrede: Det var et mangfoldigt virke som en art konsulent, sekretær og fortrolig rådgiver, i hvilket det, vi kan genkende som litterære tekster (fx digte), har ganske lille betydning. Schapira har som god historiker forsynet bogen med en kildefortegnelse på tolv sider, som er trykt med særdeles småt og opdelt i håndskrifter fra ni forskellige arkiver og biblioteker og et stort antal trykte kilder fra perioden; og derpå følger en ligeledes meget småt tryk bibliografi på 13 sider.

Schapiras bog demonstrerer, at en Bourdieu-inspireret litteratursociologi og en historisk tilgang med fortid og kilder og det hele er compatible: Historikerens håndværk og sociologens teoretiske redskaber forenes på bedste vis.

I den anden ende af spektret er der værker om især filosofi af Bourdieu og Louis Pinto (også oprindeligt filosofiuddannet), som har et noget andet forhold til historie og kilder. Det er ikke så meget, fordi de handler om filosofi som sådan, at de bliver mindre genuint historiske. Det er snarere, at deres ærinder får de frafaldne filosoffer, som Bourdieu og Pinto er, til at henvende sig polemisk til filosoffer, og det synes at forskyde historiens funktion fra at være et mål i sig selv til et middel i polemikken. Det gælder Bourdieus bog om Heidegger, hvis første version udkom i 1975 som en meget lang artikel (oversat til tysk i 1976) og i 1988 i bogform med titlen *L'Ontologie politique de Martin Heidegger*. I store træk gør Bourdieu her det, at han sætter Heideggers filosofi i relation til to fænomener i tiden omkring 1920'erne, dels tidens udbredte *völkische* diskurs med træk som livsfilosofi, irrationalisme, historiepessimisme, kulturel forfaldstænkning og modstand mod både socialisme og liberalisme hos f.eks. Spengler, Jünger og talrige andre, dels det filosofiske felt i samtiden. Bourdieus idé er så, at Heideggers position består i at sublimere tidsåndsdiskursen til filosofi, således at han formulerer en "politisk ontologi", som på den ene side har klare træk til fælles med tidsånden, og på den anden side ved at underkaste den det filosofiske felts censur heller ikke kan reduceres til den; Bourdieu kalder den et sted for "aristokratisk populisme", baseret på en dobbelt afvisning og funderet i en kombination af beskeden social herkomst og socialisering i filosofi (Bourdieu 1988, 60ff). Både rekonstruktionen af tidsånden og af det filosofiske felts struktur og mulighedsrum er hovedsagelig baseret på andres arbejder, og det er bemærkelsesværdigt, at Bourdieus feltanalyse er ret skitseagtig og mere baseret på mulighedsrummet (dvs. de filosofiske positioneringer) end på en systematisk analyse af kapitaler og institutioner. Det ville unægtelig også have været et gigantisk projekt, og Bourdieus lille bog er med sin virtuose antropologiske rekonstruktion af logikken i tidsåndsdiskursen særdeles interessant. Set i et historikerper-

spektiv er bogen dog tættere på idéhistorie end historie; det er genesen af Heideggers filosofiske sprog i dets relation til andre filosofiske sprog og denne tidsånds-diskurs, som interesserer Bourdieu.

I sin bog om Nietzsche-receptionen i Frankrig (fra cirka 1900 til 1980) er Louis Pinto mere eksplicit om sin fremgangsmåde. I forordet skriver han: "At bruge Nietzsche som ledetråd i en undersøgelse af kampen om den legitime definition af filosofien har ført mig til at arbejde midt mellem et monografisk studie og et studie af det filosofiske felt og dets transformationer" (Pinto 1995, 15). Med 'monografisk studie' mener han formentlig et idé- eller filosofihistorisk studie af den relevante filosofilitteratur uden videre kontekstinddragelse; i hvert fald er det klart, at han selv i en vis forstand finder projektets udførelse utilstrækkelig som feltanalyse betragtet: "En analyse af det filosofiske felt i Frankrig siden slutningen af forrige århundrede ville have taget langt mere tid og nødvendigvis have fordret et kollektivt arbejde, fordi det ville forudsætte en mangfoldighed af tilgange og betydelige mængder data" (Pinto 1995, 16). Han mener dog, at man kan være "nogenlunde tilfreds", hvis man blot er lykkedes med at "komme ud over den interne idéhistories fænomenniveau eller – hvilket kommer ud på det samme – den filosofiske selvrepræsentations niveau".

Pintos bog er for mig at se en stærk forbedring og et kritisk korrektiv til det meste af den eksisterende filosofi- og idéhistorie om det 20. århundredes franske tænkning. Selv hvis man finder den ufuldkommen, er den et stort fremskridt i retning af en egentlig historisering af filosofiens historie i den forstand, at den alt andet lige inddrager mere relevante og præcise kontekster for filosofien og behandler dem grundigere i empirisk henseende end de fleste andre filosofihistorier. Ikke desto mindre er Pintos bog baseret på overbevisningen om, at behovet for et syntetiserende overblik kan sænke kravene til feltanalysens empiriske grundlag og dermed til omfanget af den historiske dokumentation. (Lad os med det samme udelukke den formodning, at det kunne skyldes, at Pinto ikke skulle beherske det sociologiske håndværk med statistik og interviews og undersøgelser: Det gør han, som det fremgår af hans to bøger om filosofien i samtidens Frankrig (Pinto 1987, 2007).)

Sagt på en anden måde er der på én gang tale om et fremskridt i forhold til den standard, som opretholdes inden for genstandens felt (filosofien) i henseende til empirisk historisering, og et tilbageskridt (eller en utilstrækkelighed) i forhold til de ideale fordringer, som stilles i metodens felt (sociologien og historieskrivningen). Eftersom jeg i mine forsøg på litteraturvidenskabelig idé- og videnskabshistorieskrivning har siddet i den samme problematik, tror jeg, at det har med forskerens forholdet til metode og genstand at gøre: At behandle en prestigøjs genstand med historiens eller sociologiens mindre prestigøje metode giver et intrikat forhold mellem undersøgelse og genstand, især når forskeren oprindelig kommer fra den prestigøje disciplin. Der opstår let en indre splittelse mellem forskerens nutidige og fortidige disciplinære bindinger: Forskerens disciplin konkurrerer med genstanden og dens selvforståelse og har hang til polemik mod den, og det tilskynder åbenbart til at tilsidesætte de sædvanlige standarder for empirisk fundering.

Det er selvfølgelig legitimt at påkalde sig ressourcebetragtninger. Ressourcer er jo altid knappe, og somme tider kan det være værd at vove en utilstrækkeligt underbygget hypotese, men man svækker jo også sin polemiske position, hvis man iværksætter den historisering, som man kritiserer filosoferne for ikke selv at lave, på et utilstrækkeligt empirisk grundlag. Bortset fra denne polemiske svaghed er der for en historisk betragtning to andre problemer her: Det ene angår gennemsigtigheden af, hvor systematisk dataindsamling eller kildevalg har været, og det andet er en konsekvens deraf.

Det første problem kan belyses med Foucaults forelæsningsrække i 1977-1978, *Sikkerhed, territorium, befolkning* (Foucault 2007). På mange måder er forelæsningerne ud fra en historikerbetragtning noget af det interessanteste, Foucault har lavet. Man kan følge hans hypoteseopbygning og fortløbende refleksioner over sit materiale på en langt mere forståelig måde end i mere færdige værker som *Les Mots et les choses* eller *Overvågning og straf*, ja man forstår endda mere af hans fremgangsmåde end ud fra metodiske værker som *Vidensarkæologien*. Men man bliver stadig ikke indviet i, hvordan Foucault har fundet og udvalgt sit empiriske grundlag – sådan helt lavpraktisk: Har han læst alle de bøger, som Bibliothèque nationale har om regering, befolkning, territorium, magt osv.? Hvordan er de søgt frem? Hvordan mener han, at de enkelte værker forholder sig til hinanden? Hvad med spanske og italienske og latinske traktater? Det er uklart, om alt dette er udeladt, fordi det er under den filosofiske aristokratismes værdighed at skrive om sådanne banaliteter, eller om det er, fordi der ikke er noget godt svar på det. (For mit eget vedkommende, fx i mine artikler om romanen i det 17. århundredes Frankrig eller moderne-begrebernes historie, må jeg nok indrømme, at det er begge dele; se Sestoft 2007 og 1998.)

En forklaring mere end et forsvar for denne mangel på transparens kunne gå ud på, at analysen fordrer mangfoldige tilgange, hvis kildegrundlag ikke hver gang kan undersøges efter alle kunstens regler, men at det væsentlige er at kunne nå frem til at formulere en hypotese, eller lidt mere definitivt: at kunne samle de brikker, man finder i kilderne, til en teoretisk sammenhængende rekonstruktion af historiske observationer, som utvivlsomt aldrig er komplet, men i bedste fald er baseret på et omfattende kildemateriale, hvad der selvfølgelig er et temmelig elastisk begreb. At dette er bedre historie end ingen historie (eller fx filosofi- eller litteraturhistorie), er ikke noget stærkt forsvar for metoden, men måske er det dog noget. Og måske alt, der er at sige om sagen.

Feltbegreb, autonomi og historie

Bourdieu udgav i 1992 sin bog om det litterære felt, *Les Règles de l'art*, som også er det nærmeste, han kom til realiseringen af en samlet fremstilling af teorien om felter generelt. To velvilligt indstillede litterater skrev en artikel i 1994 som svar (Viala & Saint-Jacques 1994). Det var Alain Viala, hvis bog *Naissance de l'écrivain* var udgivet i Bourdieus bogserie "Le Sens commun" på forlaget Minuit i 1985, og den canadiske professor Denis Saint-Jacques. De bemærker, at Bourdieus

bog består af en sammenskrivning af dele fra flere årtier, og at det måske er grunden til, at der ikke er helt overensstemmelse mellem dens forskellige dele mht. dateringen af feltbegrebet: Hvor det i første del klart siges, at det litterære felt begynder i det 19. århundrede med de forfattere, som erklærer deres autonomi, antydes der efter deres opfattelse flere steder i bogens anden del, at det litterære felts tilblivelse har strakt sig over flere århundreder, og at det også kunne give mening at tale om felt på tidligere tidspunkter. Med udgangspunkt i Vialas førnævnte store undersøgelse af, hvad det ville sige at være forfatter i det 17. århundredes Frankrig stiller de således spørgsmålet ”og før det?” til dette feltbegreb, som ifølge Bourdieu opstod i det 19. århundrede. Her peger de på, at der var flere feltagtige træk ved det litterære liv i det 17. århundrede. Cirka en tredobling af det læsende publikums omfang i løbet af århundredet og fremkomsten af en række institutioner med den opgave at hævde værdien af litteratur eller måske snarere skriftkultur afgav mulighedsbetingelser for et embryonalt felt. Og det var signifikant, at der fremkom refleksive litterære værker, dvs. værker, der behandlede den litterære verden på en parodisk eller allegorisk måde, fx Antoine Furetières *Nouvelle allégorique* (1658)..

Tilsvarende stiller de også spørgsmålet ”og andetsteds?” De bemærker, at bogens undertitel er ”*Det litterære felts genese og struktur*”, og at selv om Bourdieu selvfølgelig ikke lægger skjul på, at det er det litterære felt i Frankrig, han skriver om, så diskuterer han heller ikke, hvordan feltbegrebet i dets snævre bestemmelse som defineret af en autonom position kan overføres til andre nationers litterære historie. Her bruger de så den fransksprogede litteratur i Canada som eksempel. De viser, at en litterær autonomi i Québec faldt sammen med den politiske hævde af en fransksproget canadisk nationalisme, som blev til i en dobbelt modsætning til både den engelsk-amerikanske og den franske kultur. Autonomien var derfor ikke af samme slags som i Frankrig og kom i øvrigt heller ikke på samme tid.

Viala og Saint-Jacques ærinde er ikke at hævde, at Bourdieu tog fejl. De ønsker blot, at man kunne adskille på den ene side en åben definition af felt som ”et socialt rum, der bygger på en praksis med identificerbare specifikationer og et netværk af autonome værdier, og en struktureret mængde af forskelssystemer” og på den anden side den snævre kobling til den postromantiske litteratur i Frankrig (dvs. Flaubert og Baudelaire), hvor ”litteraturen forstået som et mål i sig selv er den eneste legitime værdi” (Viala & Saint-Jacques 1994, 404).

Dermed åbner de en diskussion af forholdet mellem på den ene side den abstrakte definition af et felt og på den anden side den model, som anvendelsen af den abstrakte definition på en enkelt konkret nations historie frembringer. Når denne konkrete nation er Frankrig, får man en model, som ganske vist er helt central for den vestlige litteratur, men som netop er det på grund af dens rolle som forbillede og dermed specialtilfælde: Modellen bliver på samme tid en rekonstruktion af et forbillede, som de færreste mindre og fjerne nationer (om det er Canada eller Danmark) lever op til, og en model af en specifik historie. I dens sidstnævnte egenskab er der intet at indvende, andet end eventuelle historiske problemer i kilderne eller

analysen og rekonstruktionen af dem, som når Christophe Charle finder, at Bourdieu tillægger opkomsten af en bohème som morfologisk betingelse for en autonom litterær position for megen vægt (Charle 2013, 533). I det første tilfælde, hvor en forbilledlig nations specielle historie gøres til en model for, hvad felter generelt er, er det mere problematisk.

Desværre har Bourdieu aldrig forholdt sig eksplicit til dette ellers meget konstruktive indlæg. Som historikeren Jacques Revel bemærkede efter Bourdieus død, gik Bourdieu i 1990'erne på én gang i retning af en kompleks selvrefleksivitet og en overdreven stilisering eller ligefrem forsimpning af sit værk i offentligheden (Revel 2003, 101).² Med det sidste sigter Revel formentlig netop til, at Bourdieus definitioner af sine centrale begreber godt kunne have tendens til at blive mere skarptskårne og indiskutable i den sidste del af hans værk – som om de var stivnet i de utallige gentagelser – hvor tingene var mere åbne og søgende på en mere empirisk følsom måde tidligere i forfatterskabet.

Lige præcis med feltbegrebet er der ellers tale om en yderst relevant diskussion. Når Bourdieu f.eks. i sine forelæsninger om Manet sammenfatter udviklingen i det kunstneriske felt i det 19. århundrede Frankrig på følgende måde giver det en meget stærk definition af, hvad et felt er: ”lidt efter lidt erstattes legitimitetsmonopolet [i den akademiske kunst] med en kamp om legitimitet mellem folk, som er lige legitime og ikke har andre garantier for deres legitimitet end sig selv – og netop dét er et felt.” (Bourdieu 2013, 169) Men styrken i definitionen her er just det problem, som Viala og Saint-Jacques peger på. Hvis der kun er felt, når der findes en autonom position, dvs. en position, hvor der ingen eksterne garantier for legitimitet er (i form af statslig, politisk eller religiøs autoritet eller i form af et markeds økonomiske sanktioner), bliver feltbegrebets rækkevidde begrænset, fordi det er uanvendeligt til at forstå fx Québecs litterære historie, men også formentlig Ruslands og Danmarks. Ja, i sidste ende er det måske kun Frankrigs, Englands og Tysklands litterære historier, der kan forstås som felter. Tilsvarende kan feltbegrebet heller ikke bruges på historiske situationer før midten af det 19. århundrede.

Her kan man altså pege på, at feltbegrebet kan forstås i en stærk og en svag forstand med forskellige konsekvenser for begrebets historiske brug. På den ene side kan feltbegrebet opfattes i en stærk, men samtidig snæver og rigid forstand som et redskab til at analysere særlige sociale fænomener: Når der i et område for en specifik menneskelig aktivitet er opstået en autonom position, hvor aktivitetens specificitet rendyrkes gennem en dynamisk kamp om den legitime definition af den, er der tale om et felt. Samlingen af felthistorier vil så udgøre noget i retning af en universalhistorie for den vestlige verden om rationaliseringen af de forskellige menneskelige aktivitetsområder (religion, videnskab, kunst, musik, kapitalisme osv.), således som Max Weber beskrev det i forordet til sine religionssociologiske skrifter. Denne universalhistorie bliver nærmest uundgåeligt til de centrale og dominerende nationers eller sprog/kulturområders historie – hvis man f.eks. tænker på wienerklassikken inden for musik eller på den tyske filosofi – mens de perifere nationers

historier må beskrives som en art afvigelser fra de paradigmatiske udviklingsmodeller.

På den anden side kan man også forstå feltbegrebet i en svagere, men også mere fleksibel forstand som det sociale rum, hvori en menneskelig aktivitet finder sted og udvikler sig gennem kampe baseret på kapitalformer, der kan være autonome eller heteronome. I den forstand er begrebet også langt bredere historisk anvendeligt. Man ville således kunne genskrive fransk litteraturhistorie i et feltperspektiv som foreslået af Viala og Saint-Jacques (s. 400-401 i den citerede artikel): I den første fase er den skriftlige produktion helt underkastet heteronome kræfter, fx kirken i middelalderen (eller hofkulturen for den høviske poesis vedkommende). I en senere fase 2 er der kamp mellem heteronome kræfter (fx politiske eller statslige) og tendenser til autonomisering gennem egne institutioner som bogmarked eller akademier, litteraturhistorie, tidsskrifter osv. Endelig erobres autonomien i en tredje fase i de positioner, som dominerer feltet, hvad angår symbolsk kapital. Pointen ville være, at det ikke er afgørende, om man siger, at det hele er det litterære felt, eller at det først opstår i fase 2 eller 3. Og hvis det forholder sig sådan, at det ikke er alle nationers litterære felter, som overhovedet har en fase 3, kan man spørge sig, om denne udviklingsmodel kan generaliseres til en universalhistorie.

Dertil kommer, at denne svagere model ville være lettere at bruge på andre og mere perifere nationers litterære felter. For Danmarks vedkommende kunne man eksempelvis udkaste følgende historie: Fra der opstår et dansk skriftsprog (og det gør der jo kun gennem dets anvendelse) og indtil Holberg (1684-1754) er den danske skriftkultur underkastet kirken eller kongen; i det store og hele er der kun salmer, statslig prosa og poetisk hyldest af konge og stormænd. Med Holberg importeres udenlandske modeller for komedie og en reflekteret prosa, men den er stadig indfældet i en almen lærdomskultur og endnu ikke rigtig selvstændiggjort som litteratur. Det kan formentlig først siges at ske med romantikerne omkring 1800 med Oehlenschläger i spidsen; Ewald og Baggesen udgjorde i anden halvdel af 1700-tallet en art fortrop. Derpå følger to bevægelser, som henholdsvis uddyber og udbreder litteraturen, dels det moderne gennembrud efter 1870, som med Brandes' idé om at sætte ideer under debat forsøgte at skabe en uafhængig intellektuel og kritisk position i litteraturen (og som havde et stærkt ambivalent forhold til J.P. Jacobsens tendenser til *l'art pour l'art*), og dels det folkelige gennembrud efter 1900, som forsøgte at skabe en litterær position, som hverken var borgerlig eller borgerligt intellektuel og heller ikke københavnsk, og som i den henseende kunne ses som ikke-religiøse forlængelser af Grundtvigs tilsvarende ønske om udbredelse af ikke-akademisk og ikke-københavnsk kultur. Mange af disse bestræbelser, som ikke førte til autonome positioner i Flauberts eller Baudelaires forstand, handlede om at vriste litteraturen løs fra præsterne. Om der nogensinde har eksisteret en autonom position i det danske litterære felt er faktisk uklart; og måske er det også uklart, om begrebet giver nogen mening i dansk sammenhæng i den forstand, at alle mulige andre måder at rekonstruere det danske litterære felts historie på giver bedre indsigt end forsøget

på at applicere denne franske model for autonomi. Man kunne fx vove den formodning, at det danske litterære felts historie kan skrives som striden mellem forskellige intellektuelle fraktioner, især præster, humanistiske universitetsuddannede, autodidakte med vægt på erfaringen og i nyere tid også journalister og forfatterskoleuddannede. Det er ikke sikkert, at spørgsmålet om, hvem der er mere eller mindre heteronome henholdsvis autonome af disse grupper, er den bedste måde at forstå på, hvad der foregår.

Mod den slags kritik ville Bourdieu muligvis have indvendt, at han ikke brød sig om ”professorale definitioner”, og at der er tale om ”åbne begreber”, som er ”beregnet på at *skulle bruges systematisk på et empirisk materiale*” (Bourdieu 1996, 83) – og hvad forhindrer Viala, Saint-Jacques og mig i at gøre det på den måde, vi taler om? Ikke Bourdieu i hvert fald! Han ville endvidere kunne indvende, at autonomien er en idealtipe, der ikke behøver at være realiseret fuldstændigt på noget tidspunkt eller sted for at være relevant som teoretisk og analytisk grænsetilfælde, som kan bidrage til generering af hypoteser (Bourdieu et al. 1973, 73). Sagt på en anden måde er begrebet om autonomi forstået som den ’rene’ vision af feltets aktivitet ”som sådan”, dvs. som ”det grundlæggende synspunkt, gennem hvilket feltet konstituerer sig som sådant” (Bourdieu 1992, 310), ikke så meget en empirisk beskrivelse som en beskrivelse af det grænsetilfælde, som virkeligheden mere eller mindre tenderer mod og dermed kan måles op imod.

Den første indvending er jo for så vidt fuldkommen rigtig, men når nu Bourdieu til dels har skrevet noget andet, kan der vel være værd at diskutere, fx for at se om man kunne blive enige om, hvor vidt autonomi er en nødvendig betingelse for, at der er felt, eller om den ikke er. Hvad angår den anden indvending, rejser det jo stadig spørgsmålet det er sandt i almindelighed eller kun for det specialtilfælde, som Frankrig udgør, at feltets virkelighed tenderer mod den rene autonomis idealtypiske grænsetilfælde. Hvis idealtypen om autonomi er markant mere relevant for Frankrig end for fx Québec eller Danmark, vil det jo give mindre erkendelse at bruge den i de sidstnævnte tilfælde; og måske ville andre idealtyper være mere erkendelsesfremmende. Det kan nok være værd at diskutere.

Det er især værd at diskutere, fordi en ekstrem version af forskellen på sociologi og historie jo langt hen ad vejen netop handler om, at sociologisk teori fremsætter stærke teser, men er rigid over for empiri, mens historie er uinteresset i teorier og fleksibel over for, hvad kilderne kommer med. Det står jo ikke til diskussion, at feltbegrebet er et teoretisk begreb, og at Bourdieu er sociolog, men det skulle også gerne være et begreb, som på en fleksibel måde kan gribe historisk empiri.

Den strategiske positionering på to fronter, som den Bourdieu iværksætter med historien som omdrejningspunkt, bør derfor også give anledning til forstærket refleksivitet, så historikerne, sociologerne og filosofferne ikke simpelthen har ret, hvis de kritiserer bourdieuske arbejder for at mangle empirisk følsomhed og statistisk og begrebslig skarphed og præcision.

Noter

- ¹ GRIHL står for Groupe de Recherches Interdisciplinaires sur l'Histoire du Littéraire ("Tværfaglig forskningsgruppe i det litteræres historie") og beskæftiger sig med primært fransk litteratur (eller mere bredt skriftkultur) i et gennemhistoriseret perspektiv, med særlig vægt på det 17. århundrede. Se mere på: grihl.ehess.fr.
- ² Bourdieus mangeårige medarbejder Monique de Saint Martin antyder det samme i sit indlæg i samme bog (Saint Martin 2003, 324).

Referencer

- Bourdieu, P. 1984. *Homo academicus*. Paris: Minuit
- Bourdieu, P. 1988. *L'Ontologie politique de Martin Heidegger*. Paris: Minuit
- Bourdieu, P. 1989. *La Noblesse d'Etat. Grandes écoles et esprit de corps*. Paris: Minuit
- Bourdieu, P. 1992. *Les Règles de l'art: Genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Seuil
- Bourdieu, P. 1996. *Refleksiv sociologi*. København: Hans Reitzels Forlag
- Bourdieu, P. 2013. *Manet. Une révolution symbolique*. Paris: Seuil/Raisons d'agir
- Bourdieu, P., J.-C. Chamboredon & J.-C. Passeron. 1973. *Le Métier de sociologue*. Paris: Mouton
- Charle, C. 2013. Opus infinitum. Genèse et structure d'une oeuvre sans fin. In P. Bourdieu, *Manet. Une révolution symbolique*. Paris: Seuil/Raisons d'agir
- Foucault, M. 2007. *Sikkerhed, territorium, befolkning*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Pinto, L. 1987. *Les Philosophes entre le lycée et l'avantgarde*. Paris: L'Harmattan
- Pinto, L. 1995. *Les Neveux de Zarathoustra: La réception de Nietzsche en France*. Paris: Seuil.
- Pinto, L. 2007. *La Vocation et le métier de philosophe*. Paris: Seuil.
- Revel, J. 2003. Une histoire qui n'existe pas? In *Travailler avec Bourdieu*, red. P. Encrevé & R. Lagrave. Paris: Flammarion
- Saint Martin, M. 2003. Une inflexible domination? In *Travailler avec Bourdieu*, red. P. Encrevé & R. Lagrave. Paris: Flammarion
- Schapira, N. 2003. *Un professionnel des lettres au XIIIe siècle. Valentin Conrart: une histoire sociale*. Paris: Champ Vallon.
- Sestoft, C. 1998. Ordet fanger. Moderne-begrebernes historier. *Kritik*, 136, 28-39.
- Sestoft, C. 2007. Genrens tøven. Romanens status i det 17. århundredes Frankrig. *K & K*, 103, 108-137.
- Viala, A. & D. Saint-Jacques 1994. A propos du champ littéraire. Histoire, géographie, histoire littéraire. *Annales. Histoire, sciences sociales*, vol. 49, nr. 2, 395-406.

Fornemmelsen af sted

En udforskning af erindringer om Københavns Nordvestkvarters tidlige historie

Christian Sandbjerg Hansen

Sense of Place. An Exploration of Memories of the Early History of Copenhagen North West. Annexed into the municipality of Copenhagen in 1901, Copenhagen North West was one of the areas that grew rapidly in the course of the century as industrialization and urbanization intensified. If the North West was known as a poor neighbourhood on the fringes of Copenhagen at turn of the century, it was celebrated as an urban working class dream around 1950, just to be stigmatized as a garbage dump for the city outcast in the early 1990s. In this article, I explore the subjective side of these objective macro processes of urban development: how does the residents perceive and evaluate the urban development and their place of residence? I draw on Bourdieu's conceptualization of place and a collection of memories of the North West to explore how the residents comprehend the physical, social and symbolical world that comprehends them.

Keywords: Copenhagen North West, recollections, habitus, Bourdieu, point of view, working class neighbourhood, urbanization

Introduktion

Svend Haag (1553/1969)¹ var en af de Københavnske pensionister, der på Københavns Stadsarkivs anbefaling og opfordring indsendte en nedskreven erindring i 1969. Han var født i 1895 i Jægersborggade på Nørrebro. Hans far var uddannet hjulmager fra Store Heddinge og arbejdede som maskinsnedker hos Silvan på Godthåbsvej; hans mor var fra Sverige og arbejdede på forskellige rengøringspladser i København. Svend Haag havde desuden 5 søskende og 3 halvsøskende. I 1899 lejede familien en lejlighed i et hus under opførsel på Frederikssundsvej 82, men da byggeriet var forsinket flyttede de midlertidigt ind i nr. 84. I erindringen beskriver Svend Haag flytteturen fra Nørrebro til Utterslev Mark således:

Da flytningen skulle foregå, blev al disponibel mandskab samlet sammen, min fars kammerater, spille Petersen, som spillede på horn, Tromme Petersen, som selvfølgelig slog på tromme, og Synge Petersen, som var tenor. Køretøjet var en firhjulet trækvogn med en lang styre- og trækstang, hvor der ude på enden var en pind på tværs til at skyde eller trække i. Det var datidens fattigmands flyttehus. Læsset bestod af en stor dobbelt træse, egetræsmalet, en stor topersoners

sammenklappelig jernseng og to enkelte ditto, et fyrretræsspisebord ligeliges egetræsmalet, en træsofa, nærmest som en bænk, 4-5 fyrretræsstole, to stole med fjedrende sæder, hvor fjedrene nogle steder stak ud af det slidte betræk, det gjaldt også for den polstrede plyssofa. Skilderierne bestod hovedsagelig af trykte billeder bl.a. af Karl Marx, Peter Sabro, og et billede af datidens hverdag, det hed ”Sat på gaden”. Man brugte dengang en masse nipsting af mere eller mindre tvivlsom værdi, og ikke at forglemme flere Tuborg og Carlsbergplatter. Køkkengrejet var ikke 12 af hver, men lige til at dække det daglige behov, men derimod havde min mor en masse blomster, der skulle flyttes med. Da det hele var surret godt fast, tog Spille Petersen og Synge Petersen fat bag på trækvognen og skubbede på og min far og Tromme Petersen trak og styrede køretøjet.

Så gik turen ad Jagtvej ud på den brolagte Nørrebrogade, hvor man kunne køre med de 2 hjul i linje 7s spor, som endte i Lyngbygade (nuværende Hille-rødgade)... Læsset kører videre ad Nørrebrogade og når til jernbaneoverskæringen, hvor bommen er nede, og det tog sin tid før toget kom, så der var tid til at sætte sig på vognstangen og hvile sig lidt. Bommen bestod af 4 lange jernmaster, hvorpå var hængt en masse jernstænger. Bommanden brugte 2 sving til at dreje bommen ned med, og samtidig med at han drejede på svinget, var der en dims, der slog på en stor klokke som advarsel. Som dreng var det en yndet sport at stå og hænge på bommen, når bommanden skulle hejse den op, men så havde han en kasse med groft sand, som han smed hen i hovedet på os, så vi skulle nok komme ned. Den samme metode brugte han når der løb en hund ind på sporene. Nå, imidlertid gik bommen op, og læsset kunne køre videre. Frederikssundsvej blev nået, og det til højre ligger Lygtekroen lige ud til vejen uden fortov imellem, og staldmuren var så skæv og bulet så man undrer sig over den kunne stå alene, og samtidig havde man så hele Lersøen liggende, med dens pilekrat og enkelte høje træer. Som større dreng var vi nogle stykker, som vovede os ind i Lersøbøllernes huler, som bestod af pilegrene og gamle madrasser og sække i bunden, og hvor Lersøbøllen Ferdinand og Karen Spidsmus regerede.

Men vi må videre med vores flyttelæs. Der bliver kørt over Ladegårdsåen, hvor der til venstre er en lille dalsænkning, hvor der mange år efter kom et af de første ishuse og det hed Ålykke, is med to flade vafler kostede 5 øre, med stort kræmmerhus 10 øre. Flyttelæsset kører videre ad Frederikssundsvej, med grøfter på hver side, og som om vinteren var et pløre, og om sommeren med lidt blæst var en støvsky. På hele vejen op til Brønshøj, var der fyldt med små værtshuse. Lygtekroen blev kørt forbi, men så kom de til en som hed Hotel Børsen, en lille bygning lige over for Frederiksborgvejs udmunding. Bygningen lå lige ud til vejen, med en stentrappe som havde opgang på hver side, og som faktisk lå på fortovet, så man måtte gå ud på vejen når man skulle forbi. Dertil kom min far og alle Peterserne, men ikke længere, for så var de så tørstige. Hvad slukkede man tørsten med dengang. Var det om morgenen, skulle det være bitter af flere slags med hukket sukker, sødmælk, kærnemælk eller et glas øl. Et glas øl kostede

10 øre, et stort krus 15 øre. På resten af vejen kom de forbi mange små beværtninger, bl.a. et der hed Dukkehjemmet, som lå der hvor Nørrebros Cementstøberi ligger nu. Der var en stor have med keglebane, gynger papegøje i et bur, og en abe bundet til en stolpe.

Flyttelæsset kom forbi den dengang berømte P. Ibsens Terracotta Fabrik, de lavede meget fine kunstgenstande. Så nærmer vi os målet, men endnu skal vi forbi et værtshus, nemlig det hus, eller hvad man nu ville kalde den gamle rønne for, som vi skulle bo i, et lille dengang faldefærdigt hus, som er der endnu, jeg var dernede og kigge på det i juni 1969, mine forældre flyttede ind i 1900. Der var to rum, hvoraf det ene var uden vindue, en alkove, også uden lys, og noget der blev kaldt et køkken, med et utæt faldefærdigt komfur, gas og el fandtes ikke, og jeg forstår ikke i dag hvordan far, mor og dengang 5 børn kunne leve der. Hele denne ”herlighed” ejedes af en prop-skærer, som selv stod i et lille skur og skar propper, og hos ham kunne vi børn tjene ene øre eller to ved at trække sli-bestenen for ham. Vi var, som fortalt, nabo til en bæverding, som et værtshus også blev kaldt dengang, det hed ”Hold An”. Værten var en lille tykmavet person med bred urkæde tværs over maven, hans kone var høj og meget tynd. Lokalet bestod af en lille forstue, hvor der stod en skænk med en hane til øl, og på de små hylder bag ved stod brændevinen, rommen og bitteren samt nogle få glas, som blev skyllet i et lille fad med koldt vand. Så var der et rum på størrelse med en stor stue, et stort rundt bord i midten samt en halv snes stole med spansk-rørs-flet. Udsmykningen var ”Den tørstige mand”, ham der tørrer sig på panden, samt Tuborg og Carlsberg platter. ... Vi var nabo til endnu et serveringshus, men en lidt finere form, som også havde stor baghave med dertil åbne lysthuse – abe – papegøje og en stor keglebane, og vi drenge stod om søndagen uden for og ventede på en tjans for at tjene en femøre med at rejse kegler...

I 1901 blev huset i nr. 82 færdig og vi kunne flytte op på 3. sal til højre, en lejlighed med 3 værelser og 1 kammer, køkken med stort komfur, hvor der blev fyret med kul, så man kunne ikke påstå at lofterne var hvide. Det blev en ny tilværelse for os alle.

Flytningen fra Nørrebros ”spekulationsbyggeri” og ”lejekaserner” ud i byens yderkvarterer, som Svend Haag her levende beskriver, er sigende for den udvikling København gennemgik fra slutningen af 1800-tallet og frem mod midten af det nye århundrede. Byens gamle fæstningsanlæg og demarkationslinje var nedlagt og gjorde plads til den voksende industri og den tilstrømmende befolkning. Københavns yderkvarterer (Valby, Sundbyerne, Brønshøj) indlemmedes i 1901 og de tidligere landsbyer, marker og gårde, der havde omkranset middelalderbyens periferi og de nyere brokvarterer, blev en del af den nye storby.

Utterslev Mark, som Svend Haags familie flyttede til, var et af de steder, der indlemmedes i byen på kanten af 1900-tallet. Det strakte sig fra Lygtekroen og Lersøen, der markerede bygrænsen ved det yderste Nørrebro, og op til Utterslev

landsby og Bispebjerg Mølle, og udviklede sig hastigt frem mod 1950: Ved indlemmelsen i 1901 havde kvarteret næsten 7.000 indbyggere, i 1950 godt 70.000. Ved indlemmelsen bestod kvarteret overvejende af en række bøndergårde med omkringliggende marker og haveforeninger, bebyggelse omkring Utterslev landsby og langs Frederikssundsvej, en barak-agtig bebyggelse mellem Lersøen og Frederiksborgvej, og mellem Frederikssundsvej og Glentevej, hvor hestehandlere, slagtere, købmænd, småværksteder og industri blandedes med træhuse, skure og murede etageejendomme. I 1950 var området blevet et egentligt bykvarter, hvor industri, værksteder og småforretninger omkransedes af større og planlagte ejendomskomplekser og centrale samfundsinstitutioner tegnet af prominente arkitekter og byplanlæggere. I den sydlige del af området afgrænset af Glentevej, Lygten og op langs Rentemestervej var industrien stadig dominerende i det byplanlæggerne kaldte et "blandet område", mens de gamle marker og bøndergårde vest for Glentevej mod Borups Allé og op mod Utterslev landsby var erstattet af boligkarreer i en mere rendyrket beboelseszone. På Bispebjerg bakke var møllen væk og stedet kendetegnet af skole, kirkegård, hospital og den monumentale Grundtvigs kirke med omkringliggende boligkompleks, hvis sigtelinje mod Grundtvigsskolen løb gennem Bispevænget og Bispeparken, der på opførelstidspunktet i 1940-41 var det største samlede boligkompleks. Utterslev Mark var blevet til Nordvestkvarteret, et arbejderkvarter, der skulle bære Danmarks fremtid som velfærdssamfund (se Hansen 2019).

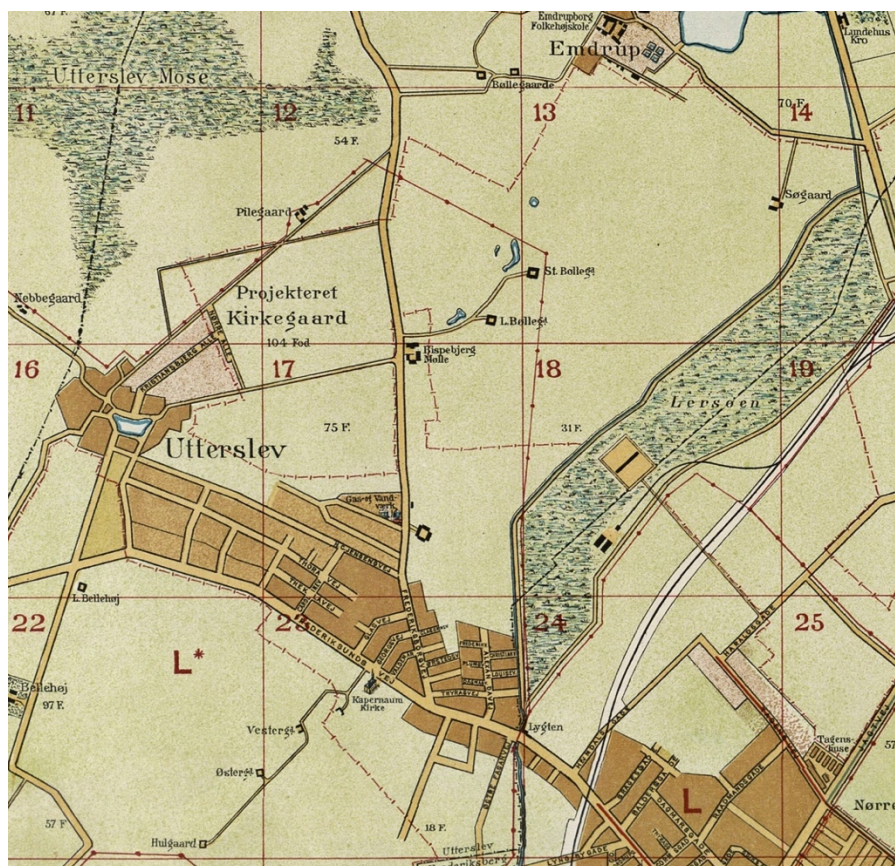
Ved folketællingen i 1885 optaltes 2.846 individer i kvarteret, hvoraf 40% var under 20 år og blot 6% over 60 år. Af de noterede 1.123 beskæftigelser var 67% ufaglærte arbejdere og landarbejdere, 20% faglærte arbejdere og landarbejdere og 13% gårdmænd, fabrikanter, professionelle/funktionærer (læger og lærere), købmænd, bestyrere og formænd. I 1950 talte kvarteret 71.380 individer, hvoraf 38% var under 25 år og blot 7% var 55 år eller over. Arbejdere, husmødre og børn og studerende udgjorde 72% af kvarterets befolkning, hvilket var over gennemsnittet i København (66%) og et stykke fra Indre by, Voldkvartererne og Østerbro (hhv. 59%, 50% og 57%). I 1950 var 52% af Nordvestkvarterets befolkning ansat inden for industri, håndværk og byggeri, 29% var beskæftiget med handel, omsætning og liberale erhverv og blot 9% levede af formue eller alderdomsunderstøttelse.² Til sammenligning var de tilsvarende gennemsnit for København som helhed 45%, 30% og 13%, for brokvarterer som Indre Nørrebro 44%, 27% og 18% og for Østerbro 37%, 37% og 15%, og for yderdistrikter som Husum 56%, 26% og 7% og Vanløse 46%, 35% og 9%. I relation til indre by og brokvarterer var bebyggelsen i Nordvest præget af de relativt moderne (omend mindre) lejligheder, der havde erstattet gårdene og den tidlige bebyggelse. Fx havde 98% af lejlighederne i Nordvest i 1965 eget toilet mod 63% for Indre by, 74% for Indre Nørrebro og 87% for hele København. På lignende måde havde 72% af lejlighederne i Nordvest centralvarme, mens gennemsnittet for København som helhed var 54%. I relation til de andre yderdistrikter, der blev bebyggede i samme periode og som også husede en relativ ung befolkning, var Nordvest (og Kgs. Enghave) mere som brokvarterer: ikke samme grad af villabebyggelse, flere beboelsesejendomme og flere industri- og

håndværksvirksomheder i kvarteret. Da Svend Haag og de andre pensionister indsendte deres erindringer til Stadsarkivet i 1969 var Nordvestkvarteret og København på ny i forandring: folketallet var faldende, befolkningen blev ældre, industrien forsvandt og med den også arbejdspladser og arbejdere. Og da Stadsarkivet i midten af 1990'erne lavede en ny indsamling af pensionisterindringer var Nordvestkvarteret offentligt kendt som et af de "mest belastede kvarterer" i Danmark.

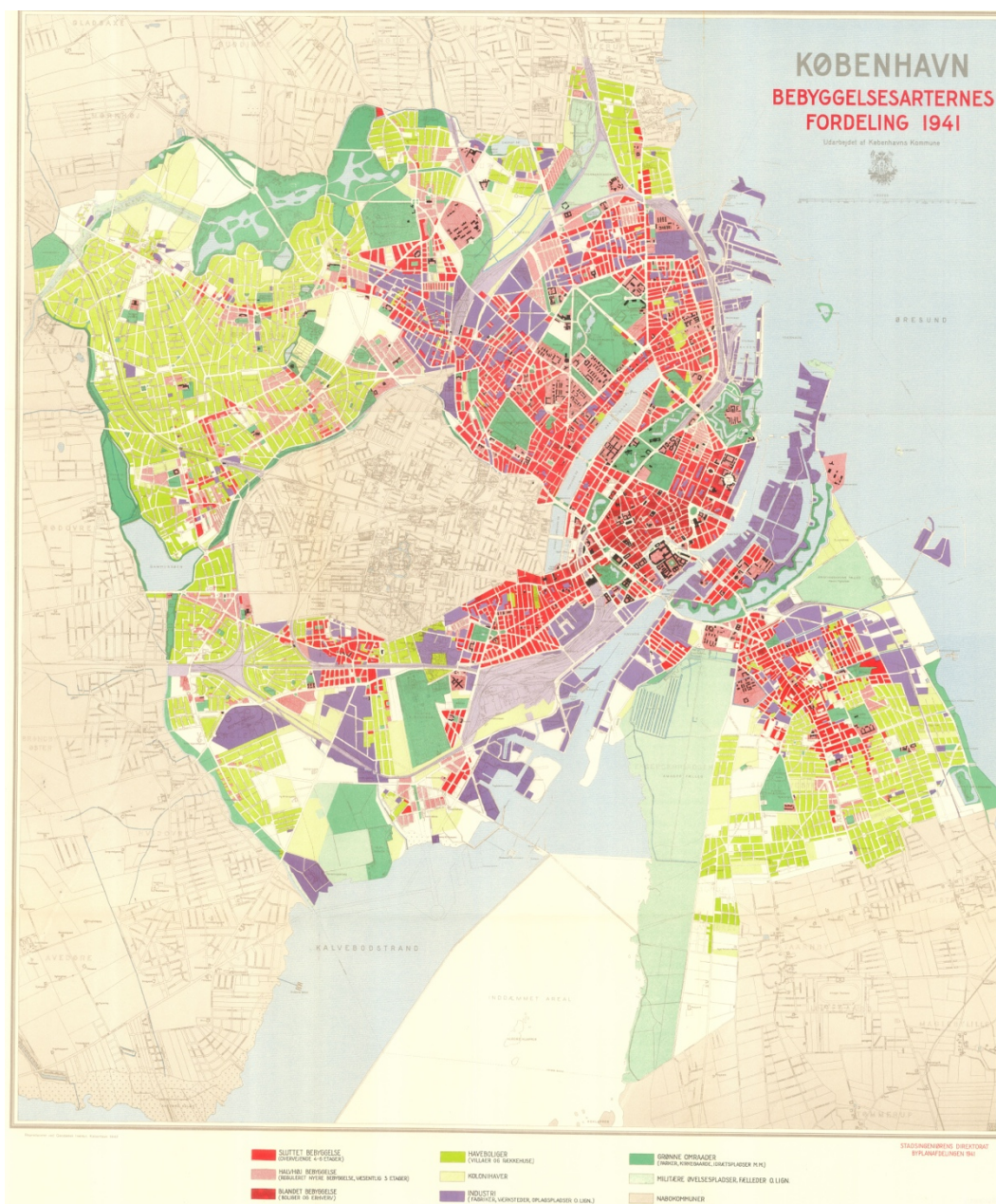

Kort over København, 1899

Hvis bolig- og befolkningstallene vidner om denne formative bevægelses objektive karakter, så fortæller de mindre om stedets subjektive historie: hvordan oplevedes, erfarede og håndteredes livet på og fra dette sted af de mennesker, der var eller blev beboere i det indlemmede yderdistrikt Utterslev Mark, der i hurtig forandring blev kendt som Nordvestkvarteret? Udover at Nordvestkvarteret og dets historie i sig selv er en interessant og fængende fortælling præget af en særegen mytologi, så er det også et eksempel på hvordan Københavns periferi indlemmedes og blev en del af byens geografiske, sociale og symbolske struktur. Som et særligt historisk tilfælde er Nordvest (sammen med resten af yderdistrikterne) eksempler på 1900-tallets byplans- og velfærdsmæssige eksperimenter og på arbejderklassens position i byen, der industrialiseredes og voksede. Jeg er i denne artikel optaget af, hvordan samspillet mellem menneske og sted tager sig ud for de mennesker, der beboede et arbejderklassested som Nordvestkvarteret; hvordan den kollektive historie, som udgøres af et sted, der blev en del af byen, indfletter sig i den individuelle biografi og i personlige erindringer om dette sted. Med afsæt i den franske sociolog Pierre Bourdieu udforsker og analyserer jeg i denne artikel således et udvalg af pensionisterindringer fra Københavns Stadsarkiv, som omhandler og genkalder sig Nordvestkvarteret og det liv, der udspillede sig på dette sted, for på den måde, at få indblik i hvordan beboerne relaterer til stedet, eller hvordan stedet satte sig i beboernes erindringer.

Kort over Utterslev Mark, 1899

Kort over København, 1941

Bourdieu greb om fysisk rum

Hos Bourdieu må den subjektive oplevelse af og erfaring med sted forstås i relation til stedets lokalitet og placering i fysisk og socialt rum. I de delvist overlappende artikler om sted og lokalitet³ argumenterer Bourdieu således⁴ for, at et sted kan forstås både som en specifik lokalitet i det fysiske rum og som en position i det sociale rum og defineres ved sine objektive fysiske og sociale egenskaber i relation til andre steder. Både fysisk rum og socialt rum er defineret ved deres delelementers gensidige udvendighed eller udelukkelse (distinktion), dvs. ved deres forskelle og ligheder, nærheder og distancer (Bourdieu 2000, 134; 1999, 124). Den geografisk specifikke lokalitet definerer Bourdieu qua den plads – overflade, dimensioner, volumen

– i fysisk rum som det givne sted optager, mens stedet som position i det sociale rums struktur af modstridende positioner defineres qua dets sociale egenskaber, dvs. ved de symbolske og materielle goder og tjenesteydelser, der er koncentreret der, og ved de sociale egenskaber, som kendetegner de personer, der befolker det.

Steder er altså socialt strukturerede i den forstand, at det sociale rums struktur viser sig som spatiale modsætninger, ligesom det beboede sted fungerer som en slags spontan symbolisering af socialt rum (Bourdieu 1999, 124; 1996, 13; 2018, 107). Bourdieu skriver, at det sociale rum udmøntes i det fysiske rum og at steder derfor er hierarkiserede og udtrykker sociale distancer, men omformet af den naturaliseringseffekt, der kommer af den langvarige indskrivning af sociale forhold og forskelle i den fysiske verden (Bourdieu 1996, 12; 1999, 124; 2000, 134; 2018, 107). Det indebærer, at en beboers position i det sociale rum også bestemmes ved det fysiske sted vedkommende er situeret, ved den plads dette sted optager, ved den position vedkommendes midlertidige og permanente lokaliteter optager i relation til andre agents lokalteter, og ved det beboede steds egenskaber og ejendomme, dvs. ved de symbolske og materielle ressourcer, der er koncentreret dette sted i relation til andre steder (Bourdieu 1999, 123-124; 2000, 135; 2018, 106).

Men steder eksisterer ikke blot som objektive lokaliteter og positioner; de indtages også af forskellige mennesker. Steder er ikke bare strukturelt karakteriserede af beboerne og disses sociale egenskaber, men gøres og praktiseres gennem levet liv. Man kan også sige, at beboerne – eller de mennesker, der befolker det givne sted – gennem deres daglige og stedlige praksisser, interaktioner og distinktioner bidrager til at skabe inddelinger, klassifikationer og hierarkier, der påvirker og former stedet. Som i så mange andre sammenhænge gør Bourdieu imidlertid også opmærksom på, at selv om sociale aktører i deres almindelige praksis er subjekter i konstruktionen af den sociale verden, så har de ikke selv skabt disse konstruktionsprincipper, disse principper for at anskue og opdele verden, disse kategorier for opfattelse- og vurdering eller mentale strukturer, lige som deres repræsentation af den sociale verden begrænses og påvirkes af deres position i og livsbane gennem (fysisk og) socialt rum (Bourdieu 1984, 467). De givne beboeres habitus bidrager altså til at skabe habitatet, men habitatet bidrager også til at skabe habitus. De kategorier, beboerne benytter til at konstruere deres sted og deres forhold til dette sted, er med andre ord selv delvist produktet af det socialt og historisk producerede sted. Bourdieu taler således om, at gentagen og længerevarende kontakt med og erfaring af fysisk sted som en af de måder de sociale strukturer indskrives i eller konverteres til de mentale strukturer eller habitus (Bourdieu 1999, 126, 128; 2018, 112). Habitus er dog ikke bare kategorial skelnen og distinktioner ikke nødvendigvis ekspliciterede; de kognitive strukturer, som de agerende bringer i anvendelse i deres praktiske viden om den sociale verden er internaliserede, kropsliggjorte sociale strukturer (Bourdieu 1984:468). Som en socialiseret krop giver habitus således aktøren en fornemmelse for den plads vedkommende indtager og optager og for så vidt at denne plads også er adækvat indtaget gør habitus også aktøren i stand til praktisk at beherske denne plads.

The sense of one's place, as the sense of what one can or cannot 'allow oneself', implies a tacit acceptance of one's position, a sense of limits ('that's not meant for us') or - what amounts to the same thing - a sense of distances, to be marked and maintained, respected, and expected of others (Bourdieu 1991/1984, 235).

I forlængelse heraf bruger Sune Jon Hansen (2013) i et etnografisk studie af Hirts-hals udtrykket stedsans om den kropslige fornemmelse for den plads man optager og indtager i fysisk og socialt rum, en sans for der, hvor man passer ind, hvor man hører til og for hvad der dertil hører, der hvor man føler sig hjemme, er på plads. Stedsans er altså også en fornemmelse for, hvad man kan tillade sig, for grænserne for ens færden, for de distancer, der skal markeres og vedligeholdes, respekteres og forventes af andre.

Steder skaber folk som skaber dem gennem de principper for at opfatte, vurdere og handle i verden, som selv er historiske skabte. Steder kategoriserer mennesker, som kategoriserer dem. Steder indtages og indoptages. Eller som Bourdieu (1984, 482) med henvisning til Blaise Pascal siger: "Social subjects comprehend the social world which comprehends them". Med empirisk udgangspunkt i et udvalg af pensionisterindringer om Nordvestkvarteret udforsker jeg i denne artikel netop beboernes "omfavne" af de sammenfiltrede og gensidigt konstituerende relationer mellem de fysiske, sociale og symbolske strukturer, som udgjorde og placerede kvarteret.

Pensionisterindringer som kilde

Københavns Stadsarkiv inviterede i 1969, 1995 og 2014 københavnske pensionister til at nedskrive og indsende deres erindringer om barndom og hverdagsliv (og i 2014 specifikt om skolegang).⁵ Med Bourdieu kan sådanne erindringer forstås og begribes i forlængelse af Durkheimianere som Maurice Halbwachs og Paul Connerton og deres påpegning af erindringers grundlæggende sociale og historiske karakter. Mens historikerne diskuterede erindringer som upålidelige kilder til en objektiv fortid,⁶ gjorde Halbwachs (1992) opmærksom på, at erindringer er kilder til den nutid, erindringsarbejdet finder sted i, men at denne nutid er historisk og socialt produceret. I forlængelse af Halbwachs første pointe skriver Anette Warring (2011, 11) således: "Vi skaber mening i livshistoriske erindringer ved at skrive dem ind i den store historie, når vi søger at knytte diskontinuerte erindringer sammen i fortællinger, og til sidst ophører vi med at skelne mellem, hvad vi selv har oplevet, og hvad der er blevet os fortalt". Erindring og historiebrug er altså situeret og kontekstbundet, at erindre er en aktiv proces, hvor minder formes i samspil med den enkeltes biografi og erindringer vil derfor altid tage farve af den situation og sammenhæng, som de skabes og bruges i (Warring 2011, 21). Connerton (1989, 7) argumenterer på samme måde for, at erindringshandling ikke bare konstruerer fortiden, men også konstituerer nutiden og dennes orden; når fortiden bedømmes skabes samtidig nutid og fremtiden forestilles. Man genkalder sig fortiden for at fremme forskellige

mål og dagsordner i nutiden. Man kan i den forstand sige, at erindringer er kollektive, når fx sociale grupper benytter dem til at konstruere sig selv i nutiden i relation til en forestillet fortid, dvs. for at give sig selv en sammenhængende identitet, et narrativ, en plads i verden (Saïd 2000, 17). Som Blokland (2009) viser, så er fortællinger om fortiden med til at etablere, vedligeholde og forandre identiteter ved at fremhæve forskelle og ligheder, som affektivt forbinder mennesker, som oplever sammenhæng og tilknytning. Hun viser f.eks., hvordan erindringer om et steds fortid er del af forskellige dagligdags interaktioner, som er med til at skabe kvarterets nutidige identitet og position i byens sociale og symbolske hierarki: "The position of a neighborhood within a city's spatial stratification depends on its assets, and also on the dominant imagery of what the neighborhood symbolizes" (Blokland 2009, 1594).

Med begrebet om kollektiv erindring argumenterede Halbwachs som sagt også for, at individuelle erindringer også har en grundlæggende social og historisk karakter i den forstand, at enkeltpersoners erindringer trækker på kollektive kategorier og et samfundsmæssigt moralsk system: "No memory is possible outside frameworks used by people living in society to determine and retrieve their recollections" (Halbwachs 1992, 43). Connerton (1989, 36) skriver bekræftende:

Every recollection, however personal it may be, even that of events of which we alone were the witnesses, even that of thoughts and sentiments that remain unexpressed, exists in relationship with a whole ensemble of notions which many other possess: with persons, places, dates, words, forms of language, that is to say with the whole material and moral life of the societies of which we are part or of which we have been part.

Selv om erindringerne er frit nedskrevne af en enkeltperson, så er erindringshandlingerne ikke bare kollektive i den forstand, at fx sociale grupper, benytter erindringer og erindringsarbejde som del af deres konstituering eller opløsning. Erindringer er også kollektive i den forstand, at de trækker på kategorier, som er samfundsmæssigt producerede.

Med Halbwachs kan man sige, at erindringer er kollektive også når man ikke erindrer sammen, fordi de kategorier man erindrer i og igennem er kollektive produkter, dvs. samfundsmæssige, skabt af det sociale livs historie. Fordi erindringerne er et produkt af netop den historie de ser tilbage på og forsøger at genkalde, så fortæller de også om den proces, som går fra erindringens start og til dens formulering. Som Connerton (1989, 6) gør opmærksom på, så kan erindringen ikke finde sted uden et indhold at erindre – "prior to any single experience, our mind is already predisposed with a framework of outlines". Eller sagt på en anden måde: Vi erfarer på baggrund af tidligere erfaringer; vi erindrer med udgangspunkt i tidligere erindringer og erfaringer og vi benytter kategorier til at forstå og udtrykke erindringerne, som er skabt i fortiden. Nutid og fortid er intimt sammenvævede i vores er-

indring snarere end hermetisk adskilte entiteter. Med reference til Durkheims argument for, at ”gårsdagens menneske i varierende grad er tilstede i hver af os” og ubevidst dominerer os, skriver Bourdieu, at som kropsliggjort historie og dermed glemt historie er habitus den aktive tilstedeværelse af hele fortiden, som har skabt den (Bourdieu 1990/1980, 56).

Københavns Stadsarkivs database erindringer.dk rummer omkring 3.400 erindringer; nogle håndskrevne, andre maskinskrrevne (eller renskrrevne), og de fleste forsynede med søgbare nøgleord. Jeg har søgt efter erindringer, der på en eller anden måde omhandler Nordvestkvarteret,⁷ og indsamlet 25 fra 1969-indsamlingen og 16 fra 1995-indsamlingen, altså i alt 41 personer.⁸ I 1969-samlingen er personerne 9 er mænd, 16 kvinder født mellem 1885-1914 med et gennemsnit fra 1898, dvs. omkring 71 år på tidspunktet for erindringens nedskrivning og indsendelse. I 1995-samlingen er personerne 9 mænd, 7 kvinder født mellem 1910-1938 med et gennemsnit fra 1924, dvs. også 71 på erindringstidspunktet. Halvdelen af de 41 personer er født mellem 1885 og 1900, og 18 er altså mænd, mens 23 er kvinder. Erindringspersonerne kommer helt overvejende fra forskellige fraktioner af arbejderklassen, mens 3 kan kategoriseres som mindre funktionærer.⁹ 34 har kvarteret som central tema, mens 7 blot nævner det *en passant*.¹⁰ Tidsmæssigt refererer erindringerne mest eksplicit overvejende til pensionisternes tidlige barndom og arbejdsliv og i mindre grad og mere implicit til den nutid, de foretages i – typisk med flest detaljer i barndommen, lidt færre om arbejdslivet og ganske få om livet som det etableredes med ægteskab, forældreskab og alderdom. På den måde kan man sige, at erindringerne indhold samlet set omhandler perioden fra ca. 1890'erne til 1950'erne – sådan som det så ud eller rekonstrueredes fra hhv. 1969 og 1995.

Erindringerne er forskellige i både længde og form: nogen er nærmest ufærdige erindringsbilleder eller snapshots, andre er formfuldendte narrativer med et plot og en historie.¹¹ Trods det, at arkivet inviterer de erindrende til at behandle deres liv som en historie, således som Bourdieu (1999/1986) karakteriserer den biografiske illusion, dvs. at de erindrende inviteres til at behandle deres livshistorie som en lineær retningsbestemt samling af begivenheder bundet sammen af egnavnet, så er det langt fra alle erindringerne, der i form og indhold bekræfter dette. Nogle er ganske korte (2-3 små sider), andre ganske lange (200 trykte sider); nogle har billeder vedlagt, andre ikke. Som også de Coninck-Smith (2008) bemærker, vedkender erindringerne sig ofte deres individuelle og selektive karakter – de præsenterer sig ikke som totale, men er ofte lidt undskyldende, ydmyge, ofte også inviterende til at blive udspurgt yderligere.

Den enkelte erindring udgør i første ombæring et personligt narrativ, en fortælling eller ”en god historie” om individuelle erfaringer og giver indblik i mere eller mindre tilfældige aspekter af hverdagslivet. Selv om ”erfaringen og konstruktionen af den sociale verden først og fremmest finder sted i praksis uden nødvendigvis at blive eksplicit repræsentation og verbalt udtryk” (Bourdieu 1991/1984, 235), så fremtvinger erindringshandlingen refleksioner og ekspliciteringer, dvs. efterratio-

naliseringer foretaget på afstand af begivenhedernes tvang og praksis' nødvendighed. Fordi forholdet til verden og til ens "rette plads" i den er relateret til det sted, man er placeret og måden, man indtager det på med "krop og sjæl", er erindringen også den socialiserede krop, der reflekterende ser tilbage på sin egen socialisering uden nødvendigvis, at gøre dette systematisk og eksplicit. Som Bourdieu siger:

There is no better image of the logic of socialization, which treats the body as a 'memory-jogger', than those complexes of gestures, postures and words - simple interjections or favourite clichés - which only have to be slipped into, like a theatrical costume, to awaken, by the evocative power of bodily mimesis, a universe of ready-made feelings and experiences (Bourdieu 1984, 474).

I erindringernes små fortællinger, indskud og tilfældigheder får vi med andre ord indblik i de erindrendes praktiske forsøg på at rekonstruere den kropslige væren i verden, som om der var tale om eksplicite regler og taksonomier (Bourdieu 1984, 472). Erindringerne udtrykker således en blanding af smag og etos på den ene side og etik og æstetik på den anden (Bourdieu 1984, 472).

På samme måde påpeger Bourdieu, at distinktion ikke nødvendigvis indebærer bevidste forsøg på målrettet distinktion. Livstilens, forbrugets eller praksissens synlighed gør den til et distinktivt tegn, også selv om den ikke udføres med øje for eller tanke på at adskille sig selv, optræde distingveret, med bevidst forsøg på distinktion (Bourdieu 1991/1984, 237). Distinktioner er udtryk for forskelle, som både giver sig til kende gennem tegn på distinktion, ære og udmærkelse, og gennem tegn på miskredit, infamitet, nedværdigelse, vanære og stigma. Og distinktioner udtrykkes både gennem implicite smagspræferencer og eksplicite sociale, fysiske og symbolske grænsedragninger. Den enkelte erindring kan altså give indblik i den enkelte persons historie og refleksioner over denne historie, dvs. i den enkeltes smag og reflekterende kategorisering af denne smag. Man kan også sige, at erindringen giver indblik i den erindrendes syn, som kan objektiviseres som et syns-punkt. Læst sammen – og i lyset af stedets historiske kontekst og erindringernes gentagelser – bliver det muligt at konstruere "upersonlige" fællestræk, som er konstituerende for det sociale miljø, der har bidraget til at forme erindringerne. Samlet set giver erindringerne altså mulighed for at (re)konstruere kollektive principper for at anskue og opdele verden, som de erindrende tager i anvendelse, når de ser tilbage på den tid, der var med til at forme erindringerne og som erindringerne nu former. I fortolkningen af erindringer om opvækst og hverdagsliv i kvarteret bliver det dermed mindre vigtigt om historierne, som genkaldes og ekspliciteres via et erindringsarbejde, nu også var helt sande og historisk korrekte. Vigtigere er det, at få fat om de kategorier for anskuelse og opdeling, dvs. det fortolknings- og betydningssystem, som historierne præsenterede og repræsenterer, og som er produceret af historien. På den måde kan erindringerne give indblik i den "sammenfildrede relation" mellem socialt og fysisk rum og habitus.

Købmand Albrechtsen i Frederikssundsvej-Frederiksborgvej-krydset. Ukendt fotograf, uden årstal. Københavns Museum.

Jeg har læst dette erindringsmateriale med henblik på at indfange, hvilke kategorier de erindrende benytter til at beskrive stedet som fysisk, socialt og symbolsk opdelt enhed og hvilket forhold de udtrykker til stedet som fysisk og social omgivelse eller miljø, herunder hvordan de andre beboere og resten af byen kategoriseres. Herigen- nem har jeg søgt efter de sociale egenskaber, som karakteriserede stedet, herunder de symbolske og materielle ressourcer, der var koncentrerede dette sted i relation til resten af byen. Desuden har jeg ledt efter indikationer på de sociale modstillinger, der organiserede det fysiske rum, sociale kvalificeringer og praktiske hierarkiseringer af stedet og dets områder (Bourdieu 2019, 108), og som ifølge Bourdieu "har tendens til at blive reproduceret i tanke og sprog som modstillinger, der konstituerer et princip for at anskue og opdele verden, for opfattelses- og vurderingskategorier eller mentale strukturer" (Bourdieu 1999, 126). Jeg har også læst efter karakteri- stikker af de erindrendes sociale egenskaber: Hvor de var placerede på stedet, deres position i og livsbane gennem socialt rum,¹² men også indikationer på deres forhold til stedet, om de følte man sig på den rette eller forkerte plads, deres individuelle og kollektive stridigheder og strategier for at tilegne sig stedet specifikt og en plads i den sociale verden mere generelt (Bourdieu 1999, 128), samt de sociale og kultu- relle praksisformer som strukturerede beboernes dagligdag.

For at give læseren mulighed for at sætte sig ind i denne fortidige verdens frem- medhed holder jeg i det følgende fremstillingen af analysen tæt på det empiriske materiale og i en relativt fortællende form. Jeg har organiseret analysen som en

gennemgang af tre dimensioner af beboernes synspunkt(er) i og på kvarteret: Først ser jeg på, hvordan de erindrende genkalder sig kvarterets fysiske landskab: Hvordan så der ud og hvad kendetegnede den geografi, de var indlejret i? Dernæst ser jeg på kvarterets emotionelle geografi, dvs. på de erindrendes affektive forhold til stedet og på de måder de genkalder sig stedet som sansning og følelse. Til sidst ser jeg på stedet som et socialt miljø konstitueret af symbolske grænser, som beboerne trækker, når de definerer sig selv, deres naboer og kvarteret som helhed. Afslutningsvist diskuterer jeg, hvordan erindringerne giver os indblik i Nordvestkvarterets historie og struktur, i relationen mellem habitus og habitat.

Stedet som fysisk landskab

Erindringerne om stedets fysiske landskab er grundlæggende forbundet med beboernes alder og resonerer med kvarterets bebyggelser. Således genkalder de ældste beboere sig stedet som landligt, mens de yngre henviser til stedet som værende i udvikling.

”Vi boede nærmest på landet” (Ellen 221/1969) er en hyppigt gentaget vending i de ældstes erindringer om kvarterets fysiske landskab. ”Det var så godt som på landet, eftersom markerne fra Utterslev gik næsten til Lygtekrosåen på den ene side af Frederikssundsvej og markerne fra Bellahøj på den anden side” (Frederik Jensen 751/1969). ”Det var næsten dengang ude på landet, men ikke langt fra det yderste Nørrebro” (Bertha Kruse 488/1969). Denne landlighed forbindes overvejende med et landskab formet af marker, grøfter og blomster og præget af at være langt uden for byen:

Fra Lygtekroen, en gammel landevejskro, som lå hvor nu højbanen ligger, der begyndte landet med kornmarker og engene, der var ingen fortov, kun en landevej med grøft langs siderne med gamle træer og meget sparsom belysning. Landligt og dejligt disse dejlige grøftekanter, hvor vi børn legede plukke blomster og flere krydderier såsom kommen, timian, lyre og kamilleblomster (Alma Rasmussen 131/1969).

Et andet træk, der konstituerer landligheden er erindringen om ”de små huse”, bondegårdene med ”dyr, der bare går omkring” (Ellen Jensen 221/1969), møllen og haveforeningerne. ”Det var jo bare kolonihaver og gartnerier herude dengang” (Lone & Ejnar Madsen 1167/1969).

Min barndomsgade var små, lave huse og store grønne marker, hvor vi kunne tumle os. Og jeg husker den store firlængede, stråtede bondegård Tomsgården på Frederikssundsvej, hvor vi kunne købe en spand mælk og æg for billige penge (Ingeborg Rasmussen 977/1969).

For det tredje nævnes også fraværet af etablerede veje og gadebelysning – ofte beskrevet via de veje, der senere kom til og erstattede markerne (f.eks. Ellen Jensen

221/1967). Vejene, der nævnes er betegnes ofte som *landeveje* uden fortov og som ”dårligt oplyste” (Alma Rasmussen 131/1969). På samme måde hæfter pensionisterne sig også ved den begrænsede trafik, og flere nævner forlængelsen af sporvognslinjen i forbindelse med anlægningen af kirkegården i 1904 (Edith Nielsen 1359/1969, Kai Pedersen 1607/1969). Bispebjerg var ”langt uden for København”, ”Utterslev var en lille forstad til København” (Oda Olsen 424/1969), ”den anden side af Lygteåen” (Frederik Jensen 751/1969), ”det yderste Nørrebro, sagde man, hvor linje 10 ikke kørte i starten” (Sigrid Andresen 489/1969).

Dengang var der ingen færdsel. Der kom i ny og næ en hestevogn skrutende, og af og til en væltepeter, som vi kaldte dem, disse høje cykler med et stort forhjul og et lille baghjul. Den var meget svær at bestige og ned af igen, men så kom cyklerne, de første med faste ringe, det har været først i halvfemserne (Alma Rasmussen 131/1969).

L. A. Ring, Lersøen. Landskab mellem Tagensvej og Bispebjerg Mølle, 1903, KB.

Hvis disse landlige træk udgør en hyppig måde at beskrive stedets fysiske karakter, så er et andet gennemgående kendetegn i de ældste erindringer den mere bymæssige bebyggelse i kvarterets sydlige del omkring grænsen til Nørrebro, som var markeret af den gamle bygrænse og opførelsen af Slangstrupbanen, den gamle Lygtekro ”med rejsestald og langs dermed også en beskidt å” (Ingeborg Kapping 472/1969), Lygteåen og Lersøen, ”mange tønder land pilekrat, som blev afskåret hvert efterår til brug for kurvemagere” (Sofus Jensen 990/1969), ”en brakmark med rødtjørn og hvidtjørn og træer at kravle i” (Ingeborg Kapping 472/1969). I dette ”lygtekvarter” omkring Frederikssundsvej, Frederiksborgvej og Alexandravej lå ”hønserrækken”, ”slagterstien” og ”svalen”. Sofus Jensen (990/1969) beskriver, at han boede i hønserrækken i et hus ”med en stor forhave”, ”tagetagen uudnyttet, udhus og gård bagtil” og ”geder og lam” mens de ca. 12 andre huse alle havde høns. Lona Madsen (1167/1969) fortæller, at ”svalen på Frederiksborgvej” var ”meget faldefærdige

rønner” mens ”slagterstien var så hyggelig og der var en smuk hane og beboelse også”.

Doris Bærentzen (769/1969) husker også karetmagerværkstedet og smedjen ved Alexandravej: ”Smeden havde et lille bondehus med smedegård og lavede datidens elegante vogne til mange velhavere, han holdt gris bag huset og havde en lille ponyvogn og hest” (Doris Bærentzen 760/1969). På Thyrasvej ”bag smedjen længere nede ad vejen lå et hus, hvor manden kun holdt køer, han kaldtes koholder” (Doris Bærentzen 760/1969), ”hvor vi hver morgen satte vor mælkespand over og så kunne vi komme senere og hente mælken” (Ingeborg Kapping 472/1969). På hjørnet af Thyrasvej lå også ”en købmandsforretning” og hos ”Bispebjerg Bryggeri, der kunne man købe hvidtøl” (Lona Madsen 1167/1969). Sofus Jensen (990/1969) husker gården Karens Lyst, som var ejet af Grosserer Dahlman: ”Jorden udstykkede han til lejede kolonihaver, dem med tårne og spir, han havde også limfabrikken og det meste af Lersøen, han gav os lov til at trække vore geder over i Lersøen og tage dem hjem hver aften”. Frederik Jensen (751/1969) beskriver området som ”små, dårlige lejligheder, fattigdom, og massevis af rotter fra lossepladsen i Lersøen”, mens Ingeborg Kapping (472/1969) beskriver ”alt deromkring” som ”meget gammelt”.

Fra Lygtekvarteret og op ad Frederiksborgvej mod Møllen og brødfabrikken på Bispebjerg Bakke (Edith Nielsen, 1459/1969), hvor ”der var en enestående udsigt” (Oda Olsen, 424/1969), husker Finsson (1426/1969), hvordan ”de eneste huse” var var slagtermester Becker, sukkervarefabrikant Petersen og Bispebjerg Skole”, mens Oda Olsen (424/1969) også husker gas- og vandværket ”med rigtig pumpestation” og en plads på 7 tønder land, som Københavns Kommune overtog ved nytåret 1902. Oda Olsens far var udnævnt bestyrer og ”der var en dejlig bestyrerbolig med masser af plads, stor have med springvand og høj flagstang, flere lysthuse, mange fine frugttræer”. Ingeborg Kapping (472/1969) husker ”en stor købmandsforretning og manden hed Albrechtsen” på hjørnet af Frederiksborgvej og Frederikssundsvej, og en smedje og træskoforretning på Frederikssundsvej, hvor ”vi havde alle de små gamle huse”. Flere nævner Mælkeriet Enigheden som Alexandravej løb igennem, Blåkilde Mølle, Glud & Marstrands fabrikker på H.C. Jensensvej og Atlas fabrikkerne ved Fasanvejen som kvarterets kendetegn.

Til forskel fra dette landlige, næsten Klondyke-agtige landskab refererer særligt de yngre beboere til et kvarter, der er ved at blive bebygget. De ældste erindrer også det landlige kvarters forandring, som når Bertha Kruse (488/1969) skriver: ”i årtienhundrede kom Utterslev og Brønshøj ind under Københavns kommune, det skete nytårsaften under stor ståhej og snart begyndte byen at brede sig dels over Bispebjerg, Utterslev og Brønshøj så begyndte sporvogne med elektrisk drift...”. Hos de yngre er det dog snarere ”blandingsbyggeriet”, der huskes. Henning W. Jensen (350/1995), der i 1928 var flyttet til en lejlighed i et stort ejendomskompleks på Frederikssundsvej med sine forældre, skriver f.eks.:

Fra vinduerne var der udsigt over en bydel, der var under kraftig udvikling. Endnu var der mange ubebyggede arealer, der bare lå hen som rene ukrudtsmarker. Bebyggelsen var en mærkelig blanding af høje huse og resterne af lave ejendomme, fra dengang da Frederikssundsvej var en landevej. De mange høje skorstene viste, at der var mange fabrikker... De mange små og lave huse indeholdt ofte værksteder for selvstændige håndværksdrivende lige fra blikkenslagere, snedkere, gørtlere og endda en enkel træskomand. Sporvognen linje fem kørte på Frederikssundsvej og passerede ved Tomsgårdsvej en stor landejendom med stråtag og en stor mødding. Den havde en stor besætning af køer, der i sommertiden græssede på de omliggende marker bag brandstationen, men da gården og brandstationen lå på hver sin side af vejen, blev alt trafik stoppet når køerne skulle på græs. Jeg var 5 år da vi flyttede til lejligheden og fandt hurtigt legekammerater i det store kompleks. Der var mulighed for at lege i gården, men de omliggende bare marker var også et tillokkende sted om sommeren for udendørs lege. Udstyret med en madpakke og sodavandsflaske med mælk foretog vi spændende ekspeditioner ind i de meterhøje ukrudtsskove... I kvarteret var der ikke meget grønt at betragte. Den udvikling der var i rivende udvikling gav ikke plads til haver med træer og buske. Enkelte steder var levnet et stort træ fra den tid, da området var landligt. I løbet af forbausende kort tid, blev de ubebyggede marker fyldt op med høje beboelsesejendomme, og blev langsomt til en stenørken (Henning W. Jensen 350/1995, født 1923).

At byen breder sig til og dermed forandrer forandrer kvarteret, som bliver en del af byen, beskrives i erindringerne også med henvisning til, at ikke bare markerne bebygges, men også at de gamle huse og skure må vige for de nyere boligejendomme. Flere husker hvordan det gamle lygtekvarter blev eksproprieret i 1930'erne. Ingeborg Kappings familie flyttede til kvarteret fra Roskilde i 1901, da hendes far fik arbejde som kusk hos Nielsen & Brønnums Lakfernisfabrik på Christiansvej (nu Gørtlervej):

Vi boede der til 1939, så skulle det rives ned. Det var jo meget gammelt alt der omkring. Vi havde ellers en god lejlighed med 3 værelser, køkken og have til for 14 kroner om måneden, men vi havde jo heller ingen bekvemmeligheder, måtte vaske oppe i køkkenet på komfur, petroleumslampe havde vi, men vi skulle ned i gården på et rigtigt lokum som det hed. Så den store forandring, der er sket herude er jo næsten ikke til at skrive om, men jeg skal gøre det så godt jeg kan... alt det gamle blev revet ned og huset hedder Kandestøberhus nu (Ingeborg Kapping 472/1969).

Omvendt husker Erik Jensen (808/1995, født 1929) opførelsen af netop Kandestøberhus. Hans familie flyttede til Frederiksborgvej fra Amager i 1936, da hans far oprettede et værksted på Drejervej:

Nordvestkvarteret var under hastig udbygning, så jeg husker, vi børn så ”Kandestøberhuset” blive anlagt. Før ”Kandestøberhuset” husker jeg bl.a. flere slagtere. En slagter var 1. klasse, en anden 2. klasse og en tredje hesteslagter. Efter nedrivningen af disse bazarbygninger, begyndte opførelsen af ”Kandestøberhuset”. Det var først på Frederikssundsvej hen mod Frederiksborgvej. Vi børn fik madpakker med, da det var et fascinerende syn for første gang at se en ”gravko” i funktion. Konkurrencen mellem os drenge var, om ”Kettindhede” eller ”Max J. Madsen” var bedst til at klare udgravningsopgaven, der hidtil havde foregået med spade og skovl. Mange gange hentede min mor mig, da jeg glemte at komme hjem til spisetid (Erik Jensen 808/1995).

Ernst Hannuss. Det nye kvarter vokser op, Rebslagerhus ved Frederikssundsvej/Lygten og den gamle Alexandravej, 1944. Københavns Museum.

Hvis barndomsbeskrivelserne i de tidlige erindringer var forbundet til marker, bondegårde og landlighed, så indikerer Erik Jensen her, at kvarteret gennemgik markante byggeår fra midten af 1920'erne og særligt i 1930'erne, hvor store og nye boligbebyggelser blev opført og som gjorde disse byggepladser til et slags opvækststed.

Et mere implicit referencepunkt i erindringerne af det fysiske landskab er kvarterets udbyggede eller moderne karakter. Gennem omtalen af det gamle kvarter, der forsvandt, som ikke er mere, etablerer de erindrende en modsætning til det nye kvarter, der kom til, der findes på erindringstidspunktet. Ingeborg Rasmussen (977/1969, født 1907) skriver f.eks., at ”i dag har Nordvestkvarteret gennemgået en

stor forandring. Min barndomsgade var små, lave huse og store grønne marker, hvor vi kunne tumle os. Og jeg husker den store firlængede, stråttækte bondegård ”Toms-gården” på Frederikssundsvej, hvor vi kunne købe en spand mælk og æg for billige penge”.

I enkelte erindringer beskrives dette nye kvarter dog også helt eksplicit som et moderne kvarter man flytter ud til. Anni Lynard (1196/1995, født 1936) fortæller f.eks., at hendes familie flyttede fra en lejlighed i Valby til en ”helt nymoderne lejlighed på Bispebjerg” i 1942. På samme måde beskriver Kirsten Henriksen (739/1969, født 1935) den 2 ½ værelses lejlighed med bad og altan i et socialt boligbyggeri i Nordvestkvarteret, som hendes forældre søgte og fik tildelt af kommunen i starten af 1940'erne som ”luksus”. Tage Holstings (213/1995) erindring er samstemmende. Han blev født i 1917 som barn nummer seks af forældre, hvor faren var maskinsnedker og moren hjemmegående med hjemmearbejde som syerske. Tage Holsting beskriver faren som præget af sin opvækst i en plejefamilie med ”megen druk” og moren som ”lidt krumbøjet af slid af at sidde bøjet over sit maskearbejde flere timer om dagen”, men ”hun havde en højt udviklet retfærdigheds-sans, og hun var mild af sind.” Familien boede i en lejlighed på 45 kvadratmeter i ”den sorte firkant” på Nørrebro, en lejlighed i et spekulationsbyggeri med et utal af baggårde og korridorejendomme og som om vinteren var så fugtig at tapetet ikke kunne blev hængende, med lokummer og pissoir i gården og masser rotter. I 1930 flytter familien til en ny lejlighed på Bispebjerg, hvilket Tage Holsting erindrer således:

1930 blev et skelsættende år. Vi flyttede fra Stengade til Møllerloddén på Bispebjerg. Her havde Københavns kommune planlagt tre store karreer mellem Toms-gårdsvej og Skoleholdervej, hvoraf den første var færdigbygget. Gaderne imellem bygningerne fik navnene Møllerloddén, Klokkerhøjen og Gravervænget. Far havde lejet en dejlig lejlighed, på hjørnet af Møllerloddén og Skoleholdervej på 1' sal med udsigt til Bispebjerg kirkegård. Der var 3 værelser, hvoraf hjørnestuen var meget stor, men huslejen var også høj. I Stengade blev der betalt 35 kr. for 2 små huller, men her skulle der erlægges 75 kr. for 3 store værelser. Til sammenligning var en arbejdsmands løn på omkring 45 kr. om ugen, og dengang gik man ud fra, at huslejen skulle klares med en ugeløn. For at løse dette problem havde mine forældre overtalt min bror Holger til at flytte med, mod at han fik det ene værelse. Han var allerede flyttet hjemmefra i Stengade, til et lejeværelse i Struensegade overfor Hellig Kors skole. Det værelse han fik, skulle vi dog igennem for at komme til det store hjørneværelse, så det kunne ikke blive til det helt store privatliv. Foruden de 3 værelser var der et fint køkken, og toilet med håndvask. Der var vaskeloft med gasvaskekedel, tørreloft, brændelseskælder samt eget cykelrum. Lejligheden var udstyret med 2 kakkelovne, så arbejdet med at hente koks i kælderen var stadig mit, men nu faldt jeg ikke over rotterne (Tage Holsting 213/1995).

Peter Elfelt. Husene omkring Grundtvigskirken, "Paa Bjerget", 1926. Københavns Museum.

Hvis Utterslev Mark var et landligt kvarter præget af gamle bondegårde og landsbybebyggelse i de ældste erindringer, så var det et egentligt bykvarter præget af moderne lejlighedsbebyggelse i de yngste erindringer. Arne Carl Larsen (788/1995), der var født i 1930 i husvildebebyggelsen ved Emdrupgård, kom til kvarteret i 1935, da hans forældre fik en 3-værelses lejlighed med kammer på Svannevej. Han skriver om "sin barndoms gade", at det var en blanding af boligbebyggelser og værksteder, fabrikker og butikker, at der var arbejdere, håndværkere og "gode borgerlige" familier, at linje 20 havde endestation på vejen og at det alt i alt var "et helt samfund, en hel lille by". På lidt anden vis, skriver Finsson, at der i hans barndom i kvarteret "vel kun var 5.000 beboere på Bispebjerg" og "nu er der vel 90.000":

Vi kunne se over markerne til Møllen og kroen og til haveforeningen Karens Lyst, der strakte sig langs Tagensvej til Lygten, og langs Frederiksborgvej til Alhambra, også en haveforening. De eneste huse på Frederiksborgvej var slagtermester Becker, sukkervarefabrikant Petersen og Bispebjerg Skole. Kun hver anden linje 5 kørte til Bispebjerg. Der var ikke nogen huse ned mod mosen, og om vinteren kælkede børnene ned ad affaldsbunkerne. Grundtvigskirkens tårn blev bygget, og efterhånden kom der boliger rundt om hele kirken, samt Tagensbo og Bispeparkens flotte bygninger (Finsson 1426/1969).

Selv om Finssons (1426/1969) beskrivelse af befolkningstilvæksten ikke er helt præcis, så giver citatet alligevel indblik i den fornemmelse kvarterets forandring, som mange af beboerne oplevede. Erindringerne giver således indblik i den levende tekstur som et steds fysikalitet også udtrykker. I erindringerne er stedets objektive topografi en praktisk oplevelse af forandring, af liv, af kvarteret som voksede, blev større, af kvarteret som på kort tid blev fyldt med mennesker, bygninger, veje og gader. Man kan sige, at kvarteret i erindringerne eksisterer som tre forskellige lokaliteter, som samlet set udgør en symbolsk repræsentation af kvarterets historie som fysisk landskab og social position. De spatiale modsætninger, som de erindrende trækker på, når de beskriver kvarteret fysiske landskab, forandrer sig hånd i hånd med, at den fysiske lokalitet kendetegnes af nye former for akkumulerede ressourcer og dermed også af en ny position i byens symbolske og sociale hierarki. Det var ikke længere mørkt, fordi der ikke var gadebelysning og det var ikke længere lyst, fordi det var landligt og grønt. Det var ikke længere uden for byen, men snarere byens endestation, lyst og luftigt fordi det var i periferien. Det blev i høj grad et sted man kom til, hvis man havde ressourcerne til at slippe for brokvarternes ”tætte” bebyggelser og ”mørke” slum; et ”moderne” kvarter, ”luksus” for en arbejder.

Sansning og følelse af stedet og dets forandring

I erindringerne udtrykkes en markant og slående form for følelsesmæssig tilknytning, som de erindrende både eksplicit og implicit forholder til ikke bare sted, men også til tid, til tidens særlige sted og stedets særlige tid. Ning de Coninck-Smith (2008) bemærker i sit studie af barndomserindringer, at særligt 1969-samlingen er præget af en form for følelsesfuldhed, hvor tidernes forandring beskrives smerteligt. Hun placerer sig her i forlængelse af andre erindringsstudier, der lægger væk på erindringerne nostalgi, deres længsel efter en forsvunden fortid.¹³ de Coninck-Smith (2008, 22) taler om, at de generationer, der nedskrev erindringer i 1960erne skriver med en fornemmelse af at livet er ved at løbe af sporet, de udtrykker en følelse af at være glemt og klemmt i nutiden, og de længes derfor således til en mere simpel fortid. 1990ernes erindringer karakteriserer hun også som nostalgiske, men i en kvalitativt anden form. Ifølge de Coninck-Smith er 1995-samlingens erindringer snarere end længsel mod fortiden karakteriseret ved en omsorg for eller følen med fortidens voksne som måtte slide og slæbe for tilværelsen. Jeg kan ikke genfinde samme mønster helt så entydigt i mit udvalg af hhv. 1969- og 1995-erindringer, da uddragene fra begge samlinger udtrykker medfølelse for forældregenerationens hårde livsvilkår (se f.eks. Erland Høy 813/1995 og Anna Jensen 1515/1969). Det er dog tydeligt, at nostalgi som en vemodig længsel efter en svunden tid og et samfund, der ikke længere eksisterer på samme måde, er mere til stede i 1969-erindringerne end i 1995-erindringerne. Alma Rasmussen (131/1969), som blev født i 1885 på Upperslev Mark skriver f.eks. således:

Ak ja, man kunne blive ved, men alting har en ende. Når man tænker på i den forholdsvis korte tid vi i min alder har levet fra bycykler til dollargrin og flyvemaskiner fra sejlskibe til flydende pladser. Fra vore smukke landeveje omkranset af skønne træer til autostrater, hvor er idyllen, hvor er romantikken, hvor er det alt sammen som gjorde det hyggeligt og skønt, ak hvad har man lavet med lille skønne Danmark... Minderne har vi da lov til at have... Nu har vi fjernsyn og hvad ser vi der. Krig, mord, forbrydelse, det har vi haft nok af i virkeligheden. Det er ikke for os gamle, som ikke kommer så meget ud, vi ønsker noget lødigt godt eller morsomt, som kan live lidt op i tilværelsen.

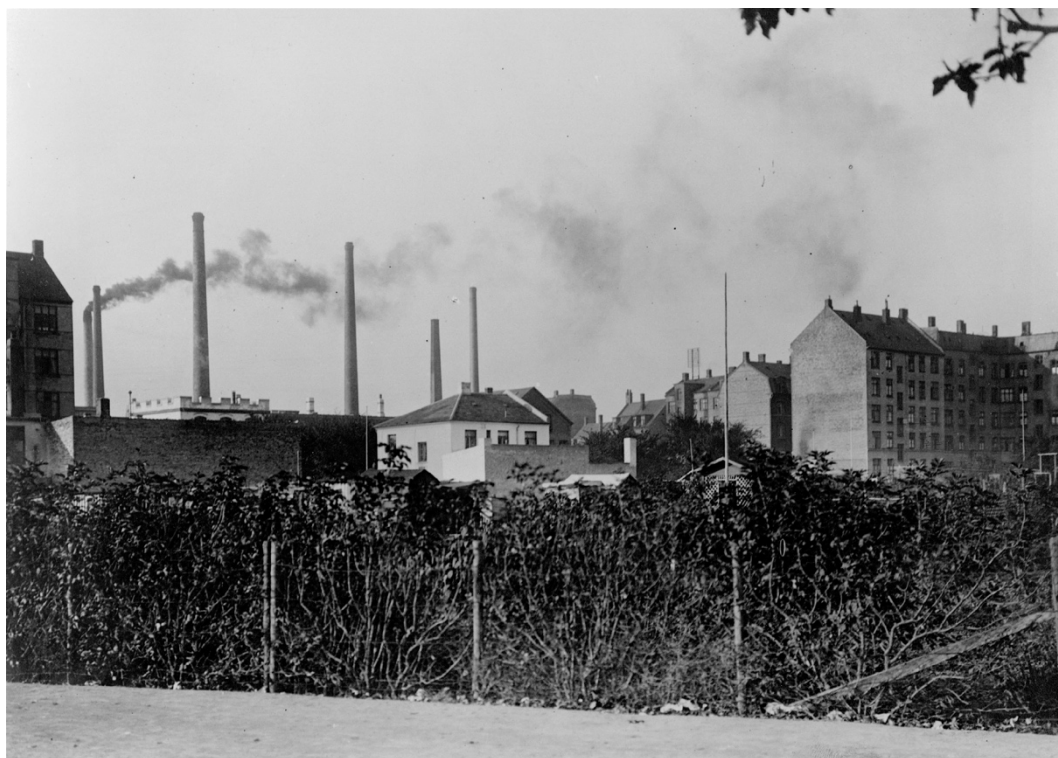
Som Alma gør her, så kredser de andre ældre erindringer om det tilsyneladende paradoksale forhold, at mens samfundets forandring på den ene side er kendetegnet ved tekniske og sociale forbedringer, så er der på den anden side også tale om, at "de gode gamle dage" er væk, at kvarteret man kendte er forsvundet, at fortidens verden ikke længere eksisterer. Erna Holm (113/1969, født 1901) skriver f.eks.: "Ja, der er sket store ting siden dengang, men alt var mere hyggeligt end nu. Man bliver jo nervøs af at gå på gaden nu. Det var meget hyggeligt med hest og vogn". På samme måde skriver Kirsten Henriksen (739/1995, født 1935), at "der var ikke mange biler og folk kom hinanden mere ved". Netop tabet af "hyggen" fremhæves i flere erindringer, som modsætning til fremkomsten af teknologiske og sociale hjælpeforanstaltninger. Lona Madsen (1167/1969, født 1907) skriver f.eks.:

Men det er jo ikke mere som det var den gang, alt er jo bleven så moderne, hyggen er jo væk, alt det skønne er der ikke mere af alt er så forvirret, i gamle dage kunne de ældre koner med kurv på armen og sjal på ryggen og træsko på og store stivede forklæder på stå og tale sammen i timevis, nu ved de snart ikke om de gider hilse eller ej, hvor tiderne dog kan forandre.

Hyggen var det familiære i kvarteret og i hjemmet og i en del erindringer er det forbundet med det levende lys fra kakkelovnen som familien samledes om i hjemmet ved vintertid og mørke.

Om vinteren når gardinerne var trukket for og lamperne med perlefrynserne i forskellige farver var tændt og kakkelovnsdøren blev åbnet lidt på klem for at give lidt mere varme og man kunne se de glødende koks derinde, når bedstefar røg på sin pibe så det kunne høres og bedste småsnakkede og [?] ind i mellem, når uret på væggen over chaiselongen tikkede i en rolig rutine og vi kunne høre blæsten udenfor, ja så var der virkelig hyggeligt, når vi sad der alle sammen, det er sådan noget jeg tænker på af og til, når radio og tv kværner rundt om og bilerne kommer i en stadig strøm på motorgaden her lige ved, for den gang hørtes ingen færdsel om aftenen, der var også kun 2 gadelygter med langt mellemrum på vejen, så noget skummelt har det vel været, men vi kendte ikke andet (Maggie Nielsen 2014/1969, født 1914).

Dette hyggelige lys i mørket, roen, stilheden, freden, samværet sætter de erindrende således i skarp kontrast til nutiden. På trods af dagliglivets hårdhed og en udbredt fattigdom i kvarteret og i de erindrendes opvækst genkaldes fortiden som tryk og hjemlig, mens nutiden opleves nervøs, stressende og frygtelig. Selv om de tidligere tider ikke var gode at være fattig i og at selv om forholdene har ændret sig til det bedre i den retning (Valborg Christiansen 568/1969), så er det ”ikke til at skrive om tiderne nu. De er forfærdelige i mine øjne” (Ingeborg Kapping 472/1969). ”Når jeg tænker tilbage på mine barne- og ungdomsår, synes jeg, at folk dengang var mere hjælpsomme end nu. Vi tog del i hinandens sorger og bekymringer og ikke mindst i glæderne. I dag kender man knap de folk, man bor i hus med. Mentaliteten i den retning er totalt borte.”, skriver Ingeborg Rasmussen (977/1969). Erna Olsen (94/1969) skriver: ”Folk er jo anderledes, dengang var det som en hel familie, nu ved de dårlig om de vil hilse eller ej, så tiderne har vel nok forandret sig.”

Røg over Nordvestkvarteret ved Rentemestervej. Ukendt fotograf, uden årstal.
Københavns Museum.

Erindringerne udtrykker således en nostalgisk længsel efter et samfund, der ikke længere eksisterer og en følelse af ikke længere at høre til, af at være usamtidig og ustedelig. Som Aden (2018) argumenterer for, så handler nostalgi ikke bare om en længsel efter tid, men også om en længsel efter sted. Han argumenterer for, at fortidens steder så at sige bliver med os, selv om vi geografisk og temporalt flytter os fra dem, fordi stedlige erfaringer er følelsesmæssigt ”ladede” og kan give en fun-

damental følelse af at høre til. Som også Rowles (1978) nævner, så kommer lokalteter til live gennem de følelser de vækker eller påkalder sig. Milligan et al. (2007) beskriver i forlængelse heraf, at ældre ofte udtrykker en følelse af at være marginaliserede i det offentlige rum og at steder ofte ekskluderer ældre mennesker, som omvendt trækker sig tilbage, afkobler sig følelsesmæssigt fra det nutidige sted og i stedet længes mod ”rolige omgivelser”. Erindringerne nostalgiske præg kan således ses som en grundlæggende egenskab ved pensionisternes usikre sociale position og følelsesmæssige relation til stedets historie. I erindringerne føles fortiden i nutiden som hjemlig, familiær og orienteret mod samhørighed og fællesskab, mens nutiden føles som upersonlig, individualistisk og materielt orienteret. Trods glæden ved de sociale hjælpeforanstaltninger udtrykkes nutiden i erindringerne også som en følelse af et tab af landsbyens hygge, som symboliseredes af duften af blomster i den landlige idyl og af varmen fra ildstedet som et symbol på fællesskabet i mørket.

Men nostalgien synliggør også en mere generel egenskab ved erindringerne, nemlig at de fungerer som en praktisering af følelser. Som Scheer (2012) og Vallgård (2015) gør opmærksom på med Bourdieu, så er følelser ikke blot at forstå som noget der foregår i en menneskelig beholder, men også som noget der gøres i praksis. Erindringerne nostalgi viser omvendt også, at stedet så at sige sætter sig som en sansning af forandring af byen og dens lyde og lugte, at pensionisterne i erindringerne aktivt rekonstruerer følelser og sanseindtryk fra fortiden. Som andre følelsesgeografier gør opmærksom på, så er følelser og sanser en afgørende og væsentlig dimension af stedets socio-symbolske konstitution (Bondi et al. 2007, Altman & Low 1992, Davidson & Milligan 2004). Erindringerne udtrykker med andre ord også bestemte sansninger og følelser fra fortiden, der genkaldes i nutiden. Det gælder både de umiddelbare sanseindtryk som lyset der forandrer sig med det elektriske lys på gader og i lejligheder, som den ”stank og ildelugt når døde kreaturer og rådne ben lå ude i gården” hos benkogeriet Blåkilde Mølle (Svend Haag) og som det lydbillede, der kendetegnede en by og et kvarter, hvor ”skramlen af hestevogne” og larmen fra ”jernbetrukne hjul og hestenes jernsko” på de toppede brosten, afløstes af sporvognene, ”der bestemt ikke var støjsvage” og ”klimpede med klokker for stop og ved afgang” og ”støjen fra bilmotorer” (Henning W. Jensen). Det gælder også de glædelige og brusende følelser, som genkaldes i tilknytning til kulturelle og rituelle begivenheder i dagliglivet, som f.eks. glæden ved at få en julegave, at samles med familie og venner til søndagsfrokost, konfirmation eller skovtur, hvor ”sang og latter” lyder hele dagen, en sommerferie i Vestjylland, som er ”pragtfuld, dejlig og spændende” (Erna Holm), ”varm kartoffelmos med smeltet smør” når man var syg (Lene Bruun), den fantastiske smag af pærerne, som den gamle tysker ved oplagspladsen delte med børnene (Lis Gerhardt). Og den barnlige fryd ved narrestreger og leg på ”den herlige tumbleplads” og den kriblen i maven når foråret kom og man kunne komme ud og lege igen (Kirsten Henriksen), eller når man bevægede sig ind på farlige og forbudte territorier (Edith Nielsen).

I erindringerne kan også genfindes følelser af frygtsomhed og ”hundeanst” (Ingeborg Rasmussen) forbundet med at færdes i mørket om aftenen, en lærer som er ”sadist” eller et oplevelsen af et drab under 2. verdenskrig, som sætter sig i kroppen som en permanent skræk forbundet med et særligt sted. Men de giver også indblik i fortidens følelser sådan som de genkaldes på afstand af de erindrende. Her er det dels beskrivelser af det hårde, slidsomme og krævende arbejde, som børn og forældre udførte, der får plads i erindringerne, dels sørgmodige og ærgerlige beskrivelser af manglende mobilitetsmuligheder og bristede drømme forbundet med f.eks. at blive taget ud af skolen for bidrage til familiens økonomi. Men særligt følelser forbundet med fattigdom fylder i materialet, først og fremmest beskrevet som ydmygelser og mindreværd. Med Bourdieu (1984, 371) kan man sige, at det de erindrende genkalder sig er følelser forbundet med den sociale situation, som de skulle agere i, eller den sociale position, som de indtog i fortiden, og at både situationer og position(er) overvejende er kendetegnet af afsavn af de nødvendige ressourcer og underordning i de fleste sociale relationer. Anna Jensen (1515/1969, født 1898), der voksede op med en enlig mor og to søskende, beskriver hvordan moren ”giver op” og sender de tre børnene til fattigvæsenet:

Efter at have søgt hjælp til sine børn gang på gang med uforrettet sag, blev vi en dag gjort i stand, skurede og vandkæmmede, og min bror der var den ældste måske 8-9 år fik et brev i hånden, samt sine to søskende med besked om at henvende sig på Almindeligheden i Ryesgade for nu måtte de sørge for os. Hun kunne ikke mere. Aldrig i mit liv tror jeg at have grædt så meget. Helt opløst i gråd fik vi foretræde hos en af de høje herrer, skammeligt jeg ikke husker hans navn (mon ikke det var Lehmann), for hvor var han dog flink, efter at have læst brevet min bror overrakte ham, trøstede han mig på alle kunstens regler og sagde græd ikke lille pige, du skal nok komme hjem til din mor igen. Hun sagde senere, når jeg påtalte hvor ubarmhjertigt det var at sende 3 små børn af sted med besked om at blive anbragt på børnehjem, at det kun var en trussel for at få den fornødne hjælp. Det satte alligevel noget inden i mig, skal vi kalde det sorg, eller bitterhed mod min mor, det tog mange år at forsvinde. Så børnehospitalet har jeg aldrig passeret eller læst om uden at mindes hin oplevelse.

Et andet eksempel er Valborg Christiansen (568/1969, født 1902), hvis familie på far, mor og ni børn (inklusive den ene søsters barn) boede i en to-værelses lejlighed på Valdemarsvej og modtog fattighjælp. Valborg Christiansen beskriver i sine erindringer, hvordan faren drak og var voldelig og moren arbejdede, så børnene måtte passe sig selv. Ofte var maden vandgrød eller et stykke rugbrød dyppet i fedt fra panden, men ”vi børn led ingen nød”. Som 14-årig får hun arbejde på en fabrik og da moren i 1919 dør som 48-årig, flytter Valborg hjemmefra. Mens hun således ikke dvæler synderligt ved følelser knyttet til hjemmet, så beskriver hun skolegangen på denne måde:

Da jeg gik i skole følte man sig som en pestbefængt. Når sygeplejersken kom med 2 strikkepinde og så håret efter for lus og havde man været nede og fået sublimat i håret og igen kom i klassen flyttede kammeraterne sig så langt væk fra en... Jeg mindes også som barn fik vi fra kommunen fattighjælp hed det vist, vi med 2 spande og hentede varm mad, rugbrød-sigtebrød og meget andet, og da den hjælp af en grund, jeg ikke ved, sluttede blev vi børn sendt til samme udde-lingssted for at vente på rester. Jeg husker hvor stolte vi var at kunne komme hjem til mor med lidt i spanden. Og en ting i min erindring, der var sjældent skolemad, men en kammerat havde en madpakke med til mig, almindelig men for en delikatesse. Dengang tænkte jeg de må være rige. Jeg synes dog, at alle de andre så på mig, når jeg fik pakken. Og jeg gemte mig i en krog og spiste. Jeg legede aldrig med andre, for jeg var fuld af mindreværd komplekser og når vi skulle i bad, turde jeg ikke klæde mig af, mit undertøj var jo ikke helt propert af vi var mange i sengen og disse små pletter efter lopper var jo synlige.

På lignende måde beskriver andre, hvordan man "hadede den spand", som "fattig-maden" blev hentet i og som symboliserede den fattiges ydmygelse og fornedrelse (Erland Høy) og hvordan fattigdomstegn som mangelfuldt skoleudstyr, huller i tø-jet, lus og lopper, "tiggerseddel" så man kunne få træsko udleveret på skolen eller få skolebespisning og det at være på andres nåde satte sig som komplekser og min-dreværdsfølelser (Svend Haag).

Erindringerne om Nordvestkvarteret – både som en relation mellem nutid og fortid og som en genkaldelse af dets historie – er altså prægede af en række sanse-indtryk og følelsesmæssige bindinger. Som Altman & Low (1992, 7) argumenterer for, så udtrykkes sådanne indtryk og bindinger ikke altid direkte til "stedet som sted", men snarere mere indirekte til de interaktioner, fællesskaber og begivenhe-der, som finder sted på stedet. Læser man således erindringerne på denne måde, så fremstår erindringernes affektive dimensioner, måderne kvarteret satte sig som en følelsesmæssig erindring, som et væsentligt aspekt af den måde habitus og habitat fletter sig sammen over tid. Bourdieu viser i *Bachelors Ball*, hvordan en række strukturelle forandringer medvirker til at devaluere bonden på ægteskabsmarkedet og fører til at bonden bondegøres, dvs. vurderes i lyset af et stedligt hierarki, der placerer byen over landet, og som særligt formidles via kvindernes smag for det urbane, men også via bondens selvopfattelse, som konstitueres af en inkorporering af omgivelsernes vurderinger af ham. Den bondegjorte bonde bærer således hele den sociale forandring af relationerne mellem kønnene i bondesamfundet i sin krop som en skamfuldt indstilling og væremåde og som en praktisering af underord-ningsfølelser i landsbyballet, hvor den smertelige oplevelse af at være afvist, uæg-teskabelig, fører til mændenes tilbagetrækning fra dansen og ægteskabsmarkedet. Pensionisterindringernes nostalgiske forhold til stedet og dets historie er et aspekt af denne emotionelle geografi, denne måde hvorpå et steds strukturelle forandring "sætter sig" som en følelse af tids- og stedlig distance og dominans. En andet er måden stedet sætter sig ikke bare i erindringen, men indlejres i kroppen som sans

for stedet og sansning af stedet og dets forskellige farlige, forbudte, festlige osv. områder: Blåkilde Mølle stinker, Lersøen er farlig, på oplagspladsen serverer den gamle tyske pærer, søndag er der udflugt eller familiesammenkomst i lysthuset, hvor de voksne drikker øl, synger og griner. Kvarteret fyldtes ikke bare op med bygninger og mennesker, det prægedes også af nyt lys, nye lyde og nye lugte. Når Henning W. Jensen (350/1995) fortæller, hvordan kvarterets mange fabrikkers skorstene ”med mellemrum udsendte store portioner af kulsort røg ud over kvarteret” og hvordan ”arbejdstidens start, frokost og fyraften blev markeret af høre hyl fra dampfløjterne på skorstene”, så får man indblik i en ganske anden sanselighed end den landlighed, som de ældste pensionister genkalder sig. I erindringerne om det bymæssige arbejderkvarter genkaldes en stedlig rytme defineret ved fabrikkerne og deres lyde og lugte, en stedssans der markerer arbejderkvarteret som et sikkert og velkendt sted for arbejdere. Men som et ”stinkende” arbejdersted, der også havde mange børn på få kvadratmeter, der også havde dårligt byggeri og fattigdom, er erindringerne om Nordvestkvarteret også prægede af sociale relationer, som er ”spændte” eller ”ladede” med følelser knyttet til at være underordnet og ringeagtet.

Legende børn i Fuglevænget. Ukendt fotograf, uden årstal. Københavns Stadsarkiv.

John-Henry Hamley (620/1995), født 1912**Et helt "snevejr" af afbrændte kaffeskaller**

[Min far gik i realskole, men tog hyre på en kuldamper, da min bedstemor døde]. Han gik så i land, kom i møbelsnedkerlære i Odense, fik sit svendebrev, tog på valsen som naver og fik arbejde på Hamborgs Skibsværft. Efter at have været på valsen kom han, som arbejdsløs håndværkersvend, til København og traf her den pige, der senere blev min mor. På Jagvejens gamle skole var der en stilling som skolebetjent ledig. Den søgte håndværkersvenden og fik den. Så giftede han sig... For min far bestod arbejdet på skolen i en tålelig renholdelse af gårdspladsen for sne og snavs samt tålelig renholdelse af lokummerne. Min mors arbejde bestod af renholdelse af gulve, rensning af fire, måske seks kakkelovne, indlæg og optænding af brændsel og ansvar for at der var varme, når eleverne kom... Min faster hjalp far til køb af eget "hus", et "rækkehus". Ja tak, det var før man kendte til det ord. Stedet blev kaldt "Hønsehusene". Det var et nedlagt hønseri, deraf navnet. Bebyggelsen bestod af et stuehus med to store ladebygninger, en lade i hver ende af huset. Et af disse huse, Lille Frederiksborgvej nr. 10, blev mit barndomshjem. Hvordan var huset, som vi børn gav navnet "Lillely"? Som sagt var det en del af en tidligere ladebygning og indeholdt nu i stueetagen tre små værelser, ca. 3 x 3 meter, og et meget lille køkken. På 1.sal var der tre endnu mindre værelser og et endnu mindre køkken. Der var en lille kakkelovn, ca. en meter høj, i kun et af værelserne, ligeledes på 1.sal. Foran huset var der en lang smal have i husets bredde, en lille baggård med udhus og bag det løb "Rosenåen", en åben kloak med spildevand fra Thors vaskerier, tror jeg nok. Hønsehusene var fra alle sider omgivet af fabrikker og lagerpladser. For enden af haven, på den anden side af Lille Frederiksborgvej, lå olieraffineriet "Norden", ved siden af det en vognmandsforretning og så fulgte en tømmerplads. For enden af husrækken på Alexandravej lå kaffebrønderiet Rønberg, Jensens Foder- og Kornforretning, et rebslageri, en lagerplads for byggematerialer, mejeriet "Enigheden" og deroverfor asfaltfabrikken og så den store metalfabrik "Glud og Marstrand". Glud og Marstrand havde tre meget høje og osende skorstene, "Enigheden" to og Rønberg en, men festligt var det, når der blev skorstensbrand hos Rønberg, så dalede et helt "snevejr" af afbrændte kaffeskaller ned over de små haver. Selvom husene var faldefærdige rønner, var der, måske netop derfor, kastet glans over området ved at give vejene kongelige navne: Christian- og Louisevej, Alexandra-, Dagmar- og Thyravej.

"Vild kamp i vejens støv og hestepærer"

Der var meget fattigdom og elendighed, men en utrolig hjælpsomhed blandt folk. Selvom man ikke kan påstå, at borgerne var særlig trofaste kirkegængere, så må det indrømmes, at den lille Kapernaumskirkes menighedspleje udførte et fantastisk stykke socialt arbejde. For nogle kunne det sommetider gå rent ad helvedes til. Hvad gjorde man så? Man gik op og "hilste" på ægteparret Försterling. Hr.

og fru Försterling havde slagterforretning oppe på hjørnet, hvor Frederiksborgvej og Frederikssundsvej løber sammen. De handlede udelukkende med hestekød. Når man så skulle til at gå, havde fru Försterling altid lige en luns hestekød ”der alligevel skulle smides ud”! I ”Tykke-Jensens” hus, på hjørnet af Lille Frederiksborgvej og Alexandravej, havde fru Tinn en ganske lille butik, hvor hun solgte mange mærkelige ting: Kamme, hårnåle, tændstikker, bolsjer, te, kaffe og meget andet. Da min mor sidst i krigen ventede et barn, sagde fru Tinn: ”Gå nu hjem fru Hamley og få det overstået, så kommer jeg op og hilser på, så skal vi ha’ os en rigtig kop kaffe af rigtige kaffebønner”. Hun holdt sit løfte – det var en formue værd.

Sygekassælægen, doktor Peronard, var en statelig mand, som vi børn var lidt bange for, han vaccinerede os mod kopper - eller var det lorgnetterne, der fik ham til at se så bister ud? Engang, da en af mine søskende havde ørebetændelse, var doktor Peronard på sygebesøg og sagde da til min mor: ”Det burde forbydes mennesker at bo i sådan nogle jordhuler”. Men han elskede børn, og han har gjort mange gode ting for kvarterets snottede unger. Han skal ikke være glemt! I den gamle rønne, Christiansvej nr. 2, havde den blinde sanger fundet sig et lille fugtigt hummer. Han havde stadig lidt stemme tilbage. Man kunne tydeligt høre, hans repertoire ikke havde været gårdsangerens, men lejlighedens indehaver, en lille forslidt rengøringskone, tog ham en gang imellem under armen, og så gik det fra gård til gård, til der var til en flaske kirkevin. Men vi børn opfattede nu ikke det hele som nød og elendighed. Der skete mange interessante og spændende ting. Når det var fastelavn lod bagermester Jensen kundgøre, at der ville blive uddelt boller og ”strutter” til kvarterets børn mandag. Klokkeren stod bagersvendene på bageriets tag og kastede boller og ”strutter” ud over Alexandravej. Så var der vild kamp i vejens støv og hestepærer. Hestepærer? Ja, for lige bag bageriet lå den gamle smedje, et spændende sted. Her kunne vi drenge stå og se heste blive beskoet og rødglødende jernringe blive lagt om vognhjul. Vejene lå betydelig lavere end vejbanen på Lygten, så ved Thyrasvej var der en ret høj skrænt - ideel til kælkning. Ved Louisevej var der trapper op til Lygten og på Christiansvej en gangbro over et udtørret åløb (Rosenåen?)

Når fyraftenfløjten lød

Til Olieraffinaderiet ”Norden” kom der sommetider nogle store lastbiler med olietønder. Bilerne havde massive dæk, ca. 10 – 15 cm tykke. De tunge olietønder blev losset ved hjælp af kraner.

Og så var der den mærkelige unge mand, der en dag kom med bananer på trækvogn og en anden dag med staffeli og malede billeder af sækkemandens hus og de høje fabrikksskorstene. Han malede personer, der hverken havde øjne eller mund. Det ventede han nok med, til han kom hjem, tænkte vi. I sækkemanden Jensens skur lå de renvaskede sække fra gulv til loft, en herlig tumleplads til at lege ”bjergbestigning”. På den anden side af Rosenåen var stakittet trukket lidt tilbage, så der var dannet en herlig krog med læ. Her lå der altid et par madrasser,

der sikkert var krøbet derhen ved egen kraft. Det var sidde- og liggeplads for ”spritterne”, gerne en seks til otte stykker. Af og til var der også et par damer. Det fortæltes, at den ene var tidligere lægefrue fra Østerbro. Flasken med ren kogesprit gik fra mund til mund, til der blev flerstemmig korsang i sommernatten. Nærmere Mejeriet ”Enigheden” var stedet, hvor mælkedrengene og mælkekuskene spillede til ”Streg” - sommetider hele ugelønnen op. Når fyraftenfløjten lød hos Glud og Marstrand, væltede arbejderne ud snavsede af olie og sod både på hænder og i ansigt. Det var før, der blev oprettet skurvogne med varmt bad. På hjørnet af Løve Allé og Alexandravej lå der et lille skur. Her solgtes is og øl. Nu var der bare det ved det, at der vankede bøde, hvis man drak øl på offentlig vej, så arbejderne, der trængte til at få støvet af halsen, gemte sig tit ovre ved Rosenåen bag ”Hønserrækken”. Trak det lidt for længe ud her, kom konerne i håb om at redde bare lidt af ugelønnen.

... skreget, men ikke grædt

August 1919 begyndte jeg min skolegang på Bispebjerg Skole. Skolen, som var færdigbygget i 1913, lå på Bispebjerg Bakke og var på alle sider omgivet af kolonihaver. Foran Skolen lå en gylden kornmark. Her skulle jeg nu lære at læse, skrive, regne og indføres i den kristne tro, undervises i sang og dyrke gymnastik... Vor sanglærer i første klasse var en mærkelig mand. Vi skulle synge, han spillede violin til. Han elskede at revse, og i sin violinkasse havde han ikke et spanskør, men en kæp. Der var næppe én sangtime, hvor den ikke blev taget i brug, men skete det, blev et helt ritual sat i gang: ”Var der ikke her i klassen en rigtig dreng, som var frisk nok til at tåle et rap?” Der var altid en, der ville være en rigtig dreng. Læreren vaskede sine hænder, og sæbeskummet fik drengen så sat på sin næse. Trækæppen blev taget ud af violinkassen. Drengen skulle så først æde den, kærtegne den, og så fik han sit rap. Seancen var slut. ... Min lille kammerat Julius boede sammen med sine forældre i et skur ovre i kolonihaverne bag skolen. Jeg har aldrig set ham græde, uanset hvor mange tæve han fik. En dag havde han forset sig og skulle stille til klø hos inspektøren. Julius tog det roligt: ”Jeg propper blot et atlas i bukserne”, sagde han, men han blev ikke kaldt til inspektøren. Vi troede alt var glemt. Fire dage efter, i gymnastiktimen, blev han kaldt til inspektøren - ”Straks”! Han måtte møde i sine tynde gymnastikbukser. Da han kom tilbage, viste han sin ødelagte bagdel frem. Tre fingertykke blodunderløbne vulster gik over bagdelen fra hofte til hofte. Julius havde skreget, men ikke grædt. Mange år senere, omkring 1930, traf jeg igen Julius. Det var før, det blev forbudt at bære påklædning, der angav ens politiske ståsted. Han delte politisk propaganda ud ved Nørrebro Station iført kakifarvet skjorte og rødt slips – var det underligt?

Men der er dog også lidt mere festlige minder fra Bispebjerg Skole. Det forekommer mig, at Bispebjerg Bakke dengang var meget stejlere, end den er nu, men det er nok en fejlbedømmelse, for når skoletiden var slut, så gik den vilde jagt, under råb og skrig, ned ad bakken. Når sporvognen, også dengang linie 16,

kom larmende og nærmede sig stoppestedet ved Løve Allé, nu Rentemestervej, havde vi drenge i forvejen lagt hundepropper ned i skinnerne. Når sporvognen knuste dem, lød nogle forfærdelige knald. Sporvognen bremsede, og ud fór både vognstyrer og konduktør og stirrede på vognens understel. Da gjaldt det om at komme væk – dagen var reddet. En anden oplevelse, der kunne live lidt op på en trist dag, var, når ”Skrå-Syre” kom kørende ned ad bakken. ”Skrå-Syre”, som vi drenge kaldte ham, var en lille mand klædt i nogle forfærdelig snavsede pjalter. Han kom kørende på et ganske lille hestekøretøj med en ganske lille hest foran. Hestens pels var indsmurt i indtørret ko- og hestegødning. ”Skrå-Syre” sad ikke på bukken, næ, han sad på højre hjørne af ladet, så vognen var helt skæv. Han havde som pisk en kæp i hånden, som han truede os med, når vi løb efter vognen råbende ”Skrå-Syre, Skrå-Syre”. På ladet havde han, som regel, en rusten jern-tønde stående fyldt med vådt køkkenaffald. En dag så jeg ham række armen bagud mod tønden, tage en håndfuld rå kartoffelskræller, putte dem i munden og spise dem.

Det sociale landskabs symbolske og moralske dimensioner

Den nostalgi, som kommer til udtryk i erindringernes nutidige forhold til fortiden, kan yderligere analyseres som det Lamont kalder en symbolsk grænse, dvs. en begrebsmæssig distinktion, som de erindrende trækker mellem de unge og de ældre (og mellem de ældre som unge og de unge) (Lamont 1992, 9).¹⁴

Erna Olsen (94/1969, født 1900), skriver f.eks., at ”de unge har jo mange penge imellem hænderne nu til dags, og de tager ikke hensyn til folk og mange unge skammer man sig over det sprog, de bruger over for forældrene. Det har vi nu aldrig kunne tillade os, så tror jeg nok vi ville få en over nakken, men det er nu ikke som det var førhen.” Nostalgien udtrykkes her som både følelse og symbolsk grænse. Erna Olsen tænker ikke bare vemodigt tilbage, hun trækker også en symbolsk grænse mellem de gamle og de unge, som defineres af en forskel i moral. Det samme gør Ingeborg Kapping (472/1969) når hun skriver følgende:

Nu til slut vil jeg kun bemærke lidt om børnene nu og før i tiden. Vi legede bedre, var glade og tilfredse endskønt ikke mange af os havde cykler... Børn nu har alt og får alt, cykler, armbåndsure, alt moderne hvad der tænkes kan. Mange børn skulle gå lidt mere til sport, men det er der ikke lyst til, far og mor går på arbejde om dagen, om aftenen er de trætte gider ikke tage sig af børnene, men har en bil som skal betales, og helst en der er flottere end naboens ellers er det jo ikke rigtigt. Det jeg kunne tænke mig i dag, mere ærlighed blandt menneskene. Nu har børn og voksne med kun dårligheder i hovedet, som porno, sex og hash. Undskyld jeg skriver dette.

Den moralske grænse, som trækkes i erindringerne mellem nutidens og fortidens børn og unge, angår således overvejende det, de ældre konstruerer som de unges

materialistiske, fordringsfulde og utaknemmelige indstilling. Mens de ældre beskriver, hvordan de har skulle kæmpe for goderne eller helt undvære dem, så mener de samtidig, at de unge ikke sætter pris på dem eller tager dem for givet. Valborg Christiansen (568/1969) skriver som en del af erindringerne: ”I dag synes jeg børn er for meget beskyttede og lærer ikke at vi alle har et ansvar... Jeg synes bare i min barndom og ungdom var der mere venlighed og glæde over det hele end nu hvor man dog har så mange goder.” I erindringerne trækker pensionisterne således en moralsk baseret symbolsk grænse mellem dem selv og de unge, mellem fortidens kvarter og nutidens kvarter.

Erindringerne giver ikke blot indblik i symbolske grænser, der trækkes på erindringstidspunktet. De giver også indblik i de skillelinjer, der definerede stedet som socialt landskab i de erindrede tidsperioder. Som sagt udgøres mit udvalg overvejende af forskellige fraktioner af arbejderklassen, men selv om dette er gældende på tværs af de erindrendes alder, så ser den overordnede position ”arbejderklasse” ud til at have bedre livsbetingelser, jo yngre arbejderne er. Sagt mere direkte: selv om fattigdom er tilstede i en eller anden form i alle generationer af arbejdere, så er der en overvældende tyngde i de ældste erindringer, eller rettere: blandt de ældste omtales fattigdommen oftere ”indefra”, som en egen oplevelse, mens den i højere grad omtales ”udefra” af de yngste, som noget man var vidne til i kvarteret. Selv om mit materiale ikke er statistisk repræsentativt, så indikerer dette alligevel, at arbejderklassen fik bedre livsvilkår, men også at kvarterets position i byens sociale hierarki forbedredes, selv om relationen mellem arbejder og fattig vedvarende var konstituerende for kvarterets sociale landskab.

Alma Rasmussens (131/1969, født 1885) beskrivelse af kvarterets population er sigende for måden det sociale landskab anskues og opdeles på i mange af de ældstes erindringer:

Folk var ellers meget fattige men rige på børn, mange halvsultede og måtte gå på samaritanen for at få lidt varm mad... det så mange steder sølle ud. På den tid fandtes der mange originaler. Ja, det gør der vel også i dag, men ikke så åbenlyst som den gang. Jeg husker Karen Spidsmus og hendes kæreste Ferdinand fra Lersøen. Og Jomfru Tidsfordriv, som gik omkring med sin lille kurv på armen og sang. Hun var skikkelig og græd når drengene gjorde nar af hende og medalje Frederik med masser af medaljer på brystet, hurtigkarl som løb i rendestenen og trampede på hestepærer, ja så var der Rasmus Vognbund en stakkels syg mand, som ingen hjem havde, men sov rundt omkring i lader og i vognporte, hvor en vognbund var hans eneste tilflugtssted, deraf navnet. Stakkelt, hans eneste trøst var brændevin, men den slags mennesker findes jo også i dag. Der fandtes også fine mennesker, såsom præsten, doktoren, og skoleinspektøren, deres koner var fruer, ellers var det kun madamner.

Fra en position som fattig beskriver Alma Ramussen her, hvordan disse livsbetingelser blev delt af størstedelen af kvarterets beboere – ”det var små kår i de fleste

hjem", skriver Bertha Kruse også (1969). I citatet trækker Alma Rasmussen dog også symbolske grænser til de grupper, der i erindringerne henvises til som kvarterets "fine folk" og "originaler". Som så mange andre studier af arbejdere og arbejderkvarterer viser, så er det dominerende sociale karakteristikum ved denne position den sociale og økonomiske sikkerhed, som er forbundet med fast arbejde.¹⁵ Kai Pedersen (1607/1969), som blev født i 1900 på Vesterbro og i 1902 kom til Frederiksborgvej, hvor hans familie fik en funktionærbolig knyttet til hans fars arbejde som formand for kommunens oplagsplads, er et godt eksempel på dette. Han fortæller på den ene side, at der i kvarteret var "mange fattige børn" som "gik i træsko og spiste på skolen", hermed underforstået, at han ikke selv befandt sig i samme fattige position. På den anden side fortæller han, at deres nabo, præsten, ikke lod sine 6-7 børn lege med Kai, fordi "de gik i betalingsskole, så jeg var nok ikke fin nok. De fortalte mig, at deres far havde sagt, at min far var en rigtig socialist (hvad han også var), de mente nok det var noget meget slemt." Kais far bliver imidlertid syg og dør i 1914, hvilket indebærer, at de må flytte fra boligen. Moren vil gerne have "noget pænt", men har på trods af mandens pension kun råd til en lejlighed på Nørrebrogade. Hun dør også i 1915 og Kai og hans søskende må klare sig selv. Han beskriver sig selv som en, der ikke var dygtig i skolen, hvorfor han derfor ikke kommer videre end syvende klasse. Han kom derimod i handelslære på Farvemøllen i Grønnegade, et kvarter han beskriver som "en stor omvæltning", men at han "lærte at klare sig selv på den lidt hårde måde".

Kai Pedersens historie illustrerer således arbejderfamiliens afhængighed af særligt mandens stabile indtægt og den sociale udsathed, som familien befandt sig i en tid uden nævneværdigt socialt sikkerhedsnet og hvor kvinders arbejde var enten ubetalt eller underbetalt. Med Bourdieu (1984) kan man forstå dette som et aspekt af den nødvendighed, der er indskrevet i arbejderens daglige valg og livsstil og som her viser sig som en deroute, der lærer familien at klare sig selv "på den lidt hårde måde". Et andet aspekt af den måde valget af det nødvendige viser sig i en del af de andre erindringer er i måden grænsen mellem arbejder og fattig bliver forsøgt opretholdt gennem symbolsk værdighedsarbejde. Dette handlede først og fremmest om at undgå fattigdomstegnene. Arne Carl Larsen (788/1995, født 1930) skriver f.eks., at han ikke måtte lege med staldmesterens dreng Ib, fordi han havde lus. På samme måde fortæller Anna Birte Kargo (1177/1995, født 1920), som voksede op i en middelklassefamilie, hvor faren var lærer og moren hjemmegående, hvordan skolesygeplejersken kom en gang om måneden "og kaldte os enkeltvis ud i gangen for at kontrollere, om vi havde lus. Jeg havde to tykke fletninger, og det føltes, som det kriblede og krablede, når hun begyndte at efterse dem. Heldigvis var der ingen lus. Vi havde imidlertid to piger i klassen, som havde lus, og dem ville vi andre ikke lege med. Det var da godt, at de var to."

Et andet symbol på opretholdelsen af social ære eller på den sociale grænse mellem arbejder og fattig var om "faren selv kunne forsøge sin familie" eller om husmoren måtte tage arbejde uden for hjemmet (med rengøring eller vask) eller havde "hjemmearbejde" (f.eks. med at lave ildtændere eller pakke margarinekapsler). Et

godt eksempel er Maggie Nielsen (2014/1969, født 1914), som voksede op i en skilsmissefamilie, hvor moren for at klare sig dels måtte flytte ind til bedsteforældrene, dels måtte tage arbejde. Maggie Nielsen beskriver, at selv om renligheden ikke var stor, så var hun ”da ikke befængt med noget eller ligefrem snavset at se og lugte på”, at trods det kneb med pengene, så ”skulle vi jo helt være lige så fine, som de andre børn til konfirmationen”, så faren måtte i propforeningen, og selv om ”det faktisk var sådanne nogle som os [mindrebemidlede], der burde have skolebespisning, så ”var det ikke fint at indrømme, at man ingen penge havde, så vi fik ingen varm mad”.

Holger Damgaard. Skolebespisning, Bispebjerg Skole, Frederiksborgvej 107, 1939. KB.

Det er overvejende sådanne tegn på opretholdelse af et offentligt billede af velstand, ordentlighed og social ære, der i erindringerne symbolsk markerer grænsen mellem arbejder og fattig. Med Skeggs (1997) kan man forstå det som former for respektabilitet, hvor omgivelsernes indtryk af arbejderne – som i udgangspunktet er patologiserende og negativt konnoteret – bearbejdes af arbejderne gennem fremvisning af moralsk værd. Bourdieu (1984, 379-380) beskriver ligeledes arbejderklassernes forsøg på at få det meste ud af det mindste, at få maksimal social effekt ud af det, man kulturelt og økonomisk har til rådighed. På den måde kan man sige, at de erindrende arbejdere forsøger at manipulere den nedadgående symbolske grænse til de fattige, mens en del af de fattige forsøger at passere som respektable arbejdere. Omvendt erindrer de fattige eksempler på at blive smidt ud af lejligheden, på at bo

i lejligheder med markante fejl og mangler (som f.eks. huller i væggen og rotter), på at være i kontakt med fattighjælpen, samaritaneren, børnehjem og sanatorier, på køb af billig mad (som f.eks. gammelt brød og hestekød), og på at samle fornødenheder på lossepladsen. Inga Olsen (577/1995), som blev født i 1921 og voksede op i husvildebarakkerne, skriver:

De fattige, som vi hørte til, kunne om vinteren, få et måltid varm mad på skolen, maden var god og solid, vi fik et spisekort, i tykt pap og det afleverede vi, når vi fik maden. Senere blev kortene bragt op i klassen, der var navn på, så blev vi råbt op og hentede kortet ved kateteret, på den måde kontrollerede de, at vi havde spist, ellers blev kortet inddraget, foruden vi gik spidsrod i klassen, når vi hentede kortet, hver dag, så skulle det bæres i en snor om halsen. En anden måde, at kende de fattige på, var karaktergivningen. De 19 dygtigste i min klasse, boede alle lige omkring skolen i pæne bebyggelser, jeg kom kun en gang til at være nr. 19, det var fordi en af de fine flyttede, ja barakungerne var nederst.

Peter Elfelt, Arbejdere fra Glud & Marstrands fabrik, 1904, Københavns Museum.

De to andre positioner, som markeres i erindringerne symbolske grænsedragninger, "de fine" og "originalerne", er ikke så udbredt repræsenterede i mit materiale og beskrives heller ikke på samme måde "indefra" som arbejderne og de fattige. Anna Birthe Kargo (1177/1995) er den, der kommer tættest på. Hun var født i 1920, som lærerdatter og voksede op i en lejlighed på Fasanvejen inden familien flyttede

til et hus på Rødkildevej. Faren var præstesøn, moren datter af en bagermester og Anna Birthe Kargo tager selv studentereksamen og bliver lærerinde fra N. Zahles seminarium. Hun har kun få antydninger af, hvordan hun opfattede kvarteret og hendes erindring drejer sig i højere grad om hende selv og familien, f.eks. at de havde vaskekone til hjælp, at hun gik til klaverundervisning, da de havde klaver i hjemmet og at både hendes mor og far brugte lang tid i boghandlerne. Hun fortæller i skærende kontrast til både arbejdere og fattiges erindringer skriver hun f.eks., hvilken mad de spiste:

Økonomien var stram, så det var nødvendigt at leve spartansk. Om morgenen startede vi med havregrød og derefter te med rugbrød og franskrød med ost eller marmelade. Til frokost fik vi naturligvis rugbrød med leverpostej, kolde kartofler, tomat med sukker, radiseskiver, bananskiver, kødpålæg æg eller ost. Mor var god til at variere maden. Om eftermiddagen fik vi te med et stykke hjemmebagt kage. Mor havde altid kage, for ikke sjældent fik vi besøg af familiens unge, når de læste i København. Middagen bestod altid af to retter, gerne en frugtsuppe, grynsuppe eller mælkeret. En gang om ugen var det grøddag.

I de fleste erindringer er sådanne positioner som Anna Birthe Kargo her indtager snarere en reference eller et orienteringspunkt (som når Anni Lynards far syr tøj for ”de rige”, når Erland Høy får besøg af den ”fine dame” som hans mor gør rent for/hos eller når Bertha Kruse går på lossepladsen og piller ”koksaffald fra de riges kakkelovne og komfurer”). Men begge positioner træder særligt frem i arbejdernes og de fattiges konstruktioner af moralske grænser. I forhold til de ”fine, rige, velhavende” markerer arbejderne og de fattige således en fælles grænse baseret på hjælpsomhed og forståelse. Erland Høy (813/1995) fortæller, at fattiglægen, som de tilkaldte når moren var så syg at hun ikke kunne rejse sig fra sengen, var en ”rar mand” som havde ”forståelse for de fattige folk”. På samme måde nævner Frederik Jensen (751/1969) ”en herlig præst” som ”forstod den fattige ungdom”, og Ingeborg Rasmussen (977/1969) husker en jul, hvor økonomien var særlig lav, at blive sendt til skoleinspektøren, for ”mor havde hørt, havn var så flink til at hjælpe folk, der var i nød”.

Sådan møder med hjælpsomhed, forståelse og solidaritet konstruerer arbejderne og de fattige således som positive og værdsatte egenskaber ved ”de fine”. Erland Høy fortæller, at hans mor, der gjorde rent hos et velhavende ægtepar på Frederiksberg, hvor ”fruen” kaldte moren for ”lille De” og sagde ”pilsner og ikke bajer”, godt kunne lide dette ægtepar, fordi ”de så aldrig ned på en om man var fattig eller ugift”. Til forskel herfra nævner Erland Høy ”de bedrestillede folk” i barndomskvarteret på Georgsvej, som boede i ”villaen og de høje huse”, en sporvognskonduktør, kaptajn, selvstændige, lærere, som de ”sjældent havde kontakt med”, fordi ”de følte sig bedre end os andre”. Et gennemgående referencepunkt i markeringen af denne form for moralitet, grænsen mellem de hjælpsomme og de

nedladende, findes i erindringer af arbejdsgivere og særligt af skolelærere. Sofus Jensen (990/1969) skriver således:

I 1906 begyndte [jeg] i skolen, som kun var nogle få år gammel. Fik en herlig klasselærer J. Jørgensen, en mand, som jeg senere har forstået, var betydelig forud for sine kolleger, en rigtig pædagog. F.eks. husker jeg, at han tog hele klassen med ud at botanisere, med inspektørens tilladelse, og når vejret var til det, i stedet for at sidde og læse og senere remse op om forskellige blomster, han og hun blomster, deres støvdragere om mange forskellige træer, om hvorledes naturen stadig fornyer sig. Det var en mand vi agtede, jeg mindes aldrig nogen af mine kammerater gennem de 5 år vi var sammen på nogen måde drillede ham, der var ellers nogle slemme rødder i blandt os. Vi havde nogle timelærere som tit måtte stå for meget fra vor side, men jeg tror det var fordi de var lidt skrappe med spanskrøret, som jo altid lå oven på et skab og til at give ørefigener.

I andre erindringer skelnes mellem de moderne, flinke, omgængelige og hjælpssomme arbejdsgivere og lærere, der ikke brugte spanskrør, tærsk og tilfældig korporlig afstraffelse og andre former for ydmygelser og de "udslidte og gamle lærere", som "gik rundt i deres blankslidte mørke jakkesæt med tilhørende stive flipper og så meget selvhøjtidelige og utilnærmelige ud" og som "muligvis kunne deres stof", men "var fuldstændig uegnede til at overgive deres viden til eleverne" (Henning W. Jensen 350/1995). Der er med andre ord tale om en symbolsk afstandtagen til "de fine" repræsenteret ved arbejdsgivere og lærere, som var strenge, straffende og fjendtlige, som følte sig bedre end og hævet over andre og som udnyttede deres magt på uretfærdig, uforståelig og voldsom måde. Som i Sofus Jensens fortælling ovenfor, så blev sådanne mødt af forskellige former for modstand eller protest – og særligt det Alf Lütke (1986, 79) kalder *eigensinn*, altså interaktioner og udtryk, som mere indirekte end direkte anvendes som modstand mod krav "ovenfra". Erland Høys mor gør således nar af "fruens" evner til at vaske hænder, lave mad og holde sig ædru, så det blev en slags spøg blandt børnene, at få hinanden til at tro, at morens hjembragte mad var lavet af "fruen" og ikke moren og derfor ikke til at spise, "selv om guderne skal vide, vi ikke var kræsne eller forvente". Andre fortæller om at sige op eller fra over for arbejdsgivere, der var frække eller urimelige, eller endda slå igen – "sløjdlærer Hansen fik én på hovedet med knytnæve" (Christian Christensen 793/1995), hvis man blev straffet eller offer for uretfærdighed.

Da jeg kom på Atlas i 1929 som maskinkonstruktør var tiderne noget anderledes end nu. Der var ikke kontrolure, men vor direktør og eneheriker – med kæft trit og retning stod med sin krydder i hånden kl. 8 ved porten. Anden gang for sent hed det: "Dette er sidste skud for boven min herre, næste gang er det ud". Man måtte ikke ryge, fløjte eller synge på tegnestuen. En lirekassemand spillede lystigt i gården en lørdag formiddag. Direktøren kaldte på maleren, der gik og malede kontoret. De må male et skilt med musik i gården forbudt. Næste lørdag

spillede lirekassen igen. Direktøren til maleren: Det skilt, De har malet er alt for lille. Nej, Hr. Direktør, selv om skiltet var større kunne manden ikke læse det, for der står "blind" på lirekassen (Finsson 1426/1969)

I tråd med den moralske grænsedragning opadtil mod "de velhavende" markeres grænsen nedadtil mod "originalerne, subjekterne, særtingene" solidarisk. Selv om der ikke er tvivl om, at "Lersøbøllerne", "klunserne", "spritterne", "spillemænd" osv. opfattes som tilhørende en anden gruppe af mennesker – frie fugle uden store krav til tilværelsen, de fleste i en evig brandert, lidt specielle – så konstrueres de gennemgående som rare, venlige, harmløse og omsorgsfulde mennesker, som ikke generede nogen og som man ikke skulle være bange for, selv om der gik rygter om dem og selv om "der var mulighed for at lære nogle ukendte gloser" (Henning W. Jensen 350/1995).

Anders Enevig. Prinser ved Kirkens Korshær på Drejervej, 1961.

Denne nedadgående solidaritet er et udbredt moralsk princip i erindringerne om dagligliv det sted, der blev til Nordvestkvarteret og synliggør både interne symboliske grænser i gruppen af fattige og arbejdere og et fælles etos på tværs af erindringerne. Således tages der afstand fra "pralende" eller "brovtende" karakterer (Erland Høy 813/1995) og andre, der er "fin på den" (Kai Pedersen 1607/1969), og i erindringerne er der flere eksempler på, at sådanne attituder mødes med samme former

for latterliggørelsesstrategier, som dominerende lærere og arbejdsgivere. Med andre ord tages der afstand fra dem, der tager afstand fra dem, de burde være solidariske med. I analysen af arbejderklassen i *Distinction* fremhæver Bourdieu (1984: 381) netop princippet om konformitet som rigtigt anvendt af arbejdere i deres bedømmelse af ”ligestillede”, dvs. en lang række forskellige måder at kalde til orden på, når arbejdere udviser prætensioner eller ønsker om at udmærke sig, der tager afstand fra deres ”ophav”. I forlængelse heraf kan man i erindringerne se et moralsk påbud udtrykt: ”om man er præst eller arbejdsmand, er vi ganske almindelige mennesker” (Erland Høy), og således bør man behandle andre.¹⁶

Læser man erindringerne igennem for de egenskaber, der opfattes og vurderes som positive og attråværdige er den altdominerende kategori arbejdsomhed. ”Lærte vi ikke andet, så lærte vi at arbejde”, ”vi var hjemme godt oplært til arbejde”, ”jeg fik lært at bestille noget”, ”vi sad aldrig med ledige hænder”, er formuleringer der går igennem hele materialet. Axel Charles Rasmussen (1194/1969) udtrykker det således:

Som lille skoledreng måtte jeg med min far om morgenen køre ud på Østre Gasværk og hente koks. Derud sad jeg på trækvognen. Når man gav mændene derude en skilling, så glemte de at stryge målet, der kunne også komme en ekstra skovlfuld i sækken. Jeg måtte skubbe bag på læsset hjem, så var vi godt svedte begge to når vi nåede hjem. Det var betingelsen dengang, hvis man vilde leve godt for små penge. Min far tjente dengang 24 kroner om ugen på jernstøberi. Et umenneskeligt slid og et grufuldt svineri... Når min far så selv for sålede vores fodtøj og min mor var meget økonomisk, så levede vi godt for små penge, og havde pænt tøj i skabet.

Christian Christensen (793/1995) siger det således:

Jeg kommer fra et arbejderhjem, hvor alle måtte hjælpe til både store og små, og ud af en søskendeflok på seks er jeg den tredje ældste. Mine forældre var ikke særlig velstående. Når det rigtig kneb købte min mor sparemad, det bestod af for 95 øre hestekød (hestekød var billigst) og for 5 øre flomme - dertil kartofler, så var der rigeligt med mad til os alle.

Muligheden for ”at leve godt for små penge” afhænger i denne opfattelse og vurdering af individets driftighed, økonomiske sans og evne til ikke at være kræsen. Man er arbejdsom, får ”meget ud af en lille have” eller et ”lille husholdningsbudget”, fordi man er dygtig og flittig, ædruelig, nøjsom og sparsommelig, fordi man passer sine ting, har orden i sagerne og er udholden. Man ”lider ikke af fagstolthed” og ”man driver den ikke af”, men tager hvad man kan få og slider i det.

Da jeg var 18 år rådede jeg som sagt, selv over min løn, når jeg havde betalt hvad jeg skulle for at bo hjemme, men jeg købte engang en kjole. Hvis man havde en

rekvisition til Thorkild Hansens konfektion skulle man betale et mindre beløb, man fik tøjet, og resten i nogle afdrag. Det opdagede min mor og jeg fik en på kassen, så jeg så baglæns, i et par dage, jeg fik så resten af pengene af hende, så jeg kunne komme ud af den handel. Episoden sluttede med, at jeg fik. besked på, at hvis det skete igen, kom jeg igen under administration. Det hjalp, jeg har aldrig siden købt på afbetaling (Inga Olsen 577/1995, født 1921).

Sådanne egenskaber kendetegner den "gode og hæderlige" beboer fra Utterslev Mark, Bispebjerg og Nordvestkvarteret. Arbejdsomhedens etos er så stærkt, at det endda kan kompensere for mangel på en anden værdsat egenskab, som når Tage Holsting (213/1995) skriver følgende om sin søster: "Min storesøster Karen blev gift 1931 med en skrædder Svend Pelant. Karen havde udviklet sig til en lidt kedelig type, med knude i nakken, men hun var et jern til at bestille noget. Hun blev uddannet til syerske, og var meget dygtig i sit job". Søsteren konstrueres her ikke som "for fin på den", men snarere "for stiv i det", "stramtantet" og ikke jovial, gemytlig og ligetil, men hendes arbejdsomhed opvejer så at sige for disse manglende egenskaber. Svend Haag (1553/1969) skriver om kammeratskabet i kvarterets "små, hyggelige værtshuse" og om at "kunne gå lige ind med træsko på og få en sludder over et raflebæger, et parti billard og en bajer". Finsson (1426/1969) skriver om, at selv om arbejdet ikke var rart og de sanitære forhold dårlige, så blev "det hele taget med godt humør". Foruden arbejdsomhed er evnen til at sprede hyggeligt samvær, at være nede på jorden og tage tingene som de kommer en anden værdsat bedømmelseskategori blandt beboernes erindringer. Det er en slags gemytlighed på trods, en form for accept at tingenes tilstand ("sådan var det", som flere skriver) og evne til at leve livet alligevel, som Svend Barmer (1021/1995) her skriver:

Sammenlignet med vor tid var folk fattige dengang. Der måtte altid spares. Brun sæbe vaskede man tøj med, gjorde rent med og blev også benyttet til hårvask. Strømper blev stoppet, damestrømper masket, ærmer på striktrøjen blev vendt lige inden albuerne ved slid var gået igennem. De fleste drak vand til aftensmadsens varme retter og der var dage hvor man sparede på middagsmaden ved at nøjes med at spise en gang rismelsgrød, øllebrød lavet af gammelt tørt rugbrød og billig mad var dengang spegesild og klipfisk og færdigrørt fars til frikadeller og mange af os købte læder hos læderhandleren så far eller mor kunne forsåle sko. Men livet blev levet og vi børn var faktisk tilfredse som det var og fandt den positive side ved lege og sysler som vi hovedsageligt selv kunne sætte i gang.

Den tredje og sidste egenskab i kvarterets etos, som jeg kan identificere i erindringsmaterialet, er hjælpsomhed. Som Christian Christensen skrev ovenfor, så var det en nødvendighed at alle hjalp til, hvis man skulle leve godt for små penge. Men hjælpsomheden er også et påbud om solidaritet med og hensyntagen til hinanden. På trods af at man ikke selv har for meget deler man hvad man har, hvis man vil opfattes og vurderes som "et retfærdigt og hæderligt menneske". "På trods af 8 børn og en mand

der drak”, skriver Valborg Christiansen (568/1969), ”kunne min mor tænke på to originaler, som lå i klude og skidt. Til de to blev vi tit sendt ind med mad, grønkål f.eks.” Som John Henry Hamley (620/1995) skriver:

Det yderste Nørrebro, et hårdt miljø? Ja, men også et sted, hvor man finder solidaritet, hensynsfuldhed, fællesskabsfølelser, menneskelighed og tåbelighed. Ja, endog tåber, der kan finde på at give de sidste kaffebønner til en fattig kone, der trænger til en opmuntring.

I erindringerne kan man således se Nordvestkvarterets sociale landskab konstrueret som et symbolsk fællesskab struktureret omkring grænsen mellem på den ene side fattig og arbejder og på den anden side mellem arbejdere og ”de fine” og omkring det man med Bourdieu (1984) kan kalde nødvendighedens etos. Som et symbolsk fællesskab placeret i den nederste del af det sociale og geografiske hierarki var Nordvestkvarteret med andre ord et sted for arbejderens *synspunkt*. Det var et sted, hvor ”man” omfavnede livets hårde betingelser, tog modgang med oprejt pande, udviste hjælpsomhed og solidaritet med dem der alligevel ”faldt i fattigdom og forarmelse” og anerkendte de af de bedrestillede, der blev vurderet som jordbundne og ikke-nedladende.

Ingeborg Rasmussen (977/1969)

Vi børn har altid fået lov at bestille noget

Jeg er født i maj 1907 af dengang fattige forældre. På det tidspunkt var der 4 søskende foruden mig. Min far, født på Lolland, var udlært grovsmed og ansat i Københavns Kommune. Mor var datter af en husmand fra Fjenneslev. Begge mine forældre er nu for længst døde. Min barndom var rig på mange oplevelser, dog ikke altid lige gode. Jeg selv er født på Tranevej i en kælderlejlighed. Herfra flyttede vi, da jeg var 4 år, til Frederikssundsvej nr. 36. Der var og er endnu havehus, som det dengang hed, mellemhus og forhus. I forhuset boede vi i en 3 værelses lejlighed. Mellemhuset blev dengang benyttet som hestestald med høloft, og på dette hus stod med store typer på forsiden ”Villa Hansa”. Senere blev dette hus forandret til boliger. Ude på gaden var der grøfter på begge sider af vejen med græs. Her sad vi børn ofte og ventede på far, når han kom fra arbejde. ... Der var nu kommet flere børn til den i forvejen store familie. Mor måtte tage arbejde med vask og rengøring, da far ikke altid kunne finde hjem på lønningsdagen. Blandt andet havde mor også arbejde med at vaske spande på et mejeri. Hun gik kl. 3 1/2 om morgenen. Vi børn skiftedes til at gå med hende, hun kunne ikke lide at gå alene. Så skyllede vi flasker for at komme hurtigere hjem igen. ... Vores middagsmad bestod hovedsagelig af kålrabi, tilberedt på flere måder. Kartofflerne fik vi som mos på brødet i stedet for smør eller margarine. ... Det kneb da også meget med at skaffe brændsel. Min bror og jeg mødte hver dag på et savskæreri i Hillerødgade, hvor vi for 25 øre kunne købe en stor sæk høvlspåner,

som vi tog lige fra maskinerne. Vi havde altid en ekstra sæk med, for når formanden ikke var til stede, fyldte vi også den for de samme penge. Vi opsøgte også byggepladser, hvor vi tiggede brændsel. ... For ca. 55 år siden, lå der på hjørnet af Hillerødgade og Nordre Fasanvej en stor losseplads, dér hvor nu fabrikken Novo ligger. Her gik vi børn hver søndag formiddag for at samle koks eller brænde. Der var husaffald og affald fra de omkringliggende fabrikker. Ja, vi kunne endda være heldige at finde karameller eller bolsjer, som vi ikke var forvænt med, i store klumper fra H. H. Mathiesens Fabrikker, som havde til huse på Fasanvej. Det vaskede mor så ud og skyllede, så det blev spiseligt. Jeg har i min besiddelse i dag et minde fra den tid, jeg fandt nemlig en lille kinesisk kvindefigur mellem skraldet. ... Efter krigen 1918 blev vore kår bedre. Far var blevet mere stabil, og mor holdt op med at arbejde ude, da hendes helbred svigtede. I stedet kom der gang i hjemmearbejde. Vi lavede ildtændere. Vi hentede høvlspåner fra før omtalte sted, bandt og klippede. Der skulle bindes 1.000 stykker hver dag, som skulle afleveres hver morgen på Sankt Nikolaj Vej på Frederiksberg. Vi kørte dem derud i barnevognen. Hvad vi fik for dem, erindrer jeg ikke. Dette arbejde hørte dog op, men blev erstattet af et andet. Vi pakkede nu margarinefarver (kapsler) i papir, som udgik fra "Blauenfeldt & Tvede". Det var et svinearbejde, da farverne (kapslerne) først skulle tørres rene inden pakningen. Vi pakkede 5000 hver dag. Dette arbejde havde vi i mange år, til tider med 10.000 stykker daglig. Vi blev jo efterhånden så rutinerede, at det gik som en leg. ... I året 1923 blev jeg konfirmeret tillige med en 2 år yngre bror. Jeg var da 16 år. Jeg kom først et år i huset, derefter på en kemisk fabrik til 28 kr. om ugen. Året efter igen, i 1926, fik jeg tilbudt arbejde på en anden virksomhed til 32 kr. om ugen, en betydelig forbedring. Jeg boede stadig hjemme og betalte da 15 kr. for kost, logi og renlighed. Mit tøj og sygekasse skulle jeg selv klare. Året 1930 husker jeg ikke meget fra, udover den store arbejdsløshed, som jeg selv blev ramt af. Vi var heldige at arbejde hver anden dag, senere to dage om ugen, for til sidst at standse helt. I understøttelse fik jeg 12 kr. om ugen, som jeg måtte betale hjemme. Min far var ikke berørt af dette, han var fast ansat, men måtte betale til de arbejdsløse. Det skal dog bemærkes, at jeg på denne virksomhed var ansat i 35 år, indtil den i 1960 måtte lukke. Mit 25 års jubilæum i 1951 blev af ledelsen belønnet med 100 kr. som gave for min indsats i virksomheden. ... De sociale goder i 1969 er betydeligt forbedret siden 1944. I dette år, hvor jeg havde en længere sygdomsperiode, søgte jeg socialhjælp, men fik afslag. Jeg måtte selv klare mine udgifter med 140 øre om dagen, som jeg fik fra sygekassen, så det var ikke hver dag, jeg fik noget at spise.

Nordvest og de indfildrede relationer mellem habitat og habitus

Ifølge Bourdieu (1990/1980, 53) produceres de varige og transponerbare dispositioner, som udgør en bestemt habitus, af en bestemt klasse af eksistensbetingelser. Med henvisning til Durkheim argumenterer Bourdieu for, at gårsdagens menneske i forskellige grader er tilstedeværende i hver af os. Habitus er et produkt af historien

og producerer som sådan individuelle og kollektive praksisser, historie, i overensstemmelse med de skemaer, historien har produceret (Bourdieu 1990/1980, 54). Dispositionssystemet er den fortid, der lever videre i nutiden og søger at forevige fremtiden ved at aktualisere sig i praksisser, der struktureret ifølge dens principper, dvs. habitus, er den aktive tilstedeværelse af fortidens erfaringer. I den forstand åbner erindringerne for livet i det sted, der blev Nordvestkvarteret, for indsigt i de subjektive erfaringer med stedet. Netop fordi det geografiske rum er relateret til socialt og symbolsk rum giver en udforskning af forskellige menneskers forhold til et særligt sted også indblik i de sociale betingelser for opvækst og hverdagsliv knyttet til dette sted og til de kategorier, hvorigennem disse sociale betingelser blev betragtet og forstået.

Allerede Young & Willmott (1957) gjorde opmærksom på, at der skete store forskydninger i arbejdernes livsbetingelser og i arbejderkvarterets konstitution mellem dem der blev født i 1880'erne og dem der blev født i 1930'erne: Fødselsraten faldt, boligerne blev bedre, ansvaret for husholdningens økonomi og børneopdragelsen mere ligeligt fordelt mellem kønnene. Noget lignende kan registreres i Københavns Nordvestkvarter, som skabtes på det, der i slutningen af 1800-tallet blev kaldt Utterslev Mark: befolkningstallet steg, virksomheder kom til og nye, "moderne" boliger blev bygget side om side med velfærdsinstitutioner som skoler, børnehaver og plejehjem. Således forandredes stedets fysisk-symbolske position gradvist i løbet af første halvdel af 1900-tallet efterhånden som nye ressourcer og nye befolkningsgrupper koncentreredes i kvarteret. Utterslev Mark var uden for byen, landlig og idyllisk på den ene side, præget af de dårlige bebyggelser omkring Lygteåen, "lovløsheden" i Lersøen, et sted for byens renovation på den anden side. Nordvestkvarteret som opstod og etableredes som et arbejderkvarter var derimod et nyt kvarter, "man" kom til eller flyttede ud til, hvis man havde muligheden for at fraflytte den indre bys og brokvarterernes tætte og mørke "spekulationsbyggeri". Den geografiske relokering til det nybyggede yderdistrikt var med andre ord en bevægelse, som indebar en opstigning i byens sociale, symbolske og geografiske hierarki.

Med andre ord er et sted ikke blot en geografisk lokalitet og urbanisering er ikke bare objektive variable (som befolkningstal). På baggrund af et udvalg af erindringer, der så at sige flyder henover en relativ lang tidsperiode med to erindringstidspunkter (1969 og 1995), med generationer spredt fra 1885 til 1938, som genkalder sig en periode fra slutningen af 1800-tallet til midten af 1900-tallet, har jeg i denne artikel udforsket subjektive aspekter af et sted, dets konstitution og dets forandring. Gennem en analytisk rekonstruktion af beboernes synspunkt(er), af deres måder at navigere i og bearbejde det fysiske, sociale og symbolske landskab, der udgjorde Nordvestkvarteret, har jeg forsøgt at vise, at steder koncentrerer sociale og symbolske ressourcer og virkelige mennesker af kød og blod, som ikke bare berører stedet, men som også berøres af det, som affektivt og kognitivt bearbejder stedets struktur og strukturelle position i byens hierarki.

Selv om beboerne i deres erindringer trækker på et relativt generelt diskursivt repertoire og selv om sted ikke hele tiden ekspliciteres som referenceramme (stedet som sted), så kan de følelser, beboerne genkalder sig, og de symbolske grænser, som beboerne trækker, betragtes som både formet af og fæstnet på sted. Erindringerne giver os således indblik i, hvordan stedets historie satte sig i beboerne som en sans- og følelsesstruktur. Man kan sige, at stedets fortid så at sige levede videre som genkaldt sansning, som lys, lugte og lyde, dels forbundet med kvarterets rytme, dels udtrykt som en nostalgisk smerte og længsel forbundet med følelsen af tab af den virkelighed, som producerede de ældre generationers dispositioner.

Måske er det materialets beskaffenhed (særligt underrepræsentationen af middelklassen), der gør, at det mest dominerende synspunkt i materialet er arbejderne. Men man kan nok sige, at på trods af kvarterets forandring og de nye bygninger og nye beboere – særligt mindre funktionærer og professionsuddannede – som indlejredes som habitatets nye ressourcer, så er der en relativ stabilitet i måden beboerne trækker symbolske grænser mellem sig selv og deres omgivelser: bedrestillede, stabile arbejdere, fattige arbejdere, originaler er den gennemgående symbolske struktur. Betragtet fra arbejderne synspunktet var den sociale grænse mellem stabil og fattig suppleret af et symbolsk værdighedsarbejde, hvor man godt kunne være fattig, men helst ikke skulle være ”befængt”. Erindringerne giver os i den sammenhæng indblik i, hvordan fattigdom var en lurende mulighed for de fleste arbejdere. Derfor er det måske heller ikke så underligt, at den opadgående grænse til de bedrestillede og den nedadgående grænse til originalerne centreredes omkring et moralsk princip om konformitet og solidaritet, ideen om at ”alle er almindelige mennesker” og at alle skal bedømmes på, hvordan de behandler andre.

Wacquant (2016, 11) fremhæver en af gevinsterne ved et begreb som habitus på denne måde: ”Habitus sætter den genetiske tænkemåde i centrum for den sociale analyse ved at drive os til at udgrave de implicite kognitive, konative og affektive konstrukter, gennem hvilke personer navigerer i det sociale rum og gør deres livsverden levende”. Man kan også sige, at ligesom stedets geografiske, sociale og symbolske egenskaber er sammenfiltrede, så er habitus’ affektive og kognitive elementer også svære at skille fra hinanden. Der er følelser forbundet med fysisk ekspropriering, stinkende fabrikker og glædesfulde legepladser, og med måden både steder og mennesker opfattes og vurderes. Den subjektive omfavnelser af sted består med andre ord både af praktiseringer af følelser, hvorigennem mennesker oplever sig bevæget og forbundet, og af kognitive handlinger, hvorigennem mennesker skaber tilhør og afstand. Og habitusbegrebet hjælper til at synliggøre, hvordan kategorier og følelser er forbundne i og af konkrete og kropslige aktørers virkelige liv og livsbaner, hvordan placering og position sanses, kategoriseres og praktiseres, dvs. hvordan et sted skabes af og gøres fra beboernes synspunkt.

Den symbolske konstruktion af arbejderkvarteret omkring et etos defineret af arbejdsomhed, gemyttlighed og hjælpsomhed kan – for så vidt at det var mobiliseret i fortiden – ses som en kilde til social sikkerhed, ære, stolthed og værdighed. Men som Jarness & Flemmen (2019) gør opmærksom på, så kan et symbolsk marked for

”at være nede-på-jorden” medvirke til at naturalisere og legitimere klassemæssig ulighed. På trods af det udvidede sikkerhedsnet i form af understøttelse og velfærdsinstitutioner, af kvarterets moderne faciliteter og af det manuelle arbejdes respektabilitet, så omfavner Nordvestkvarterets arbejdere også nødvendighedens smag. Den stedsans, erindringerne giver os indblik i, arbejdernes fornemmelse af sted, af hvor ”man” hører til, er helt overvejende bestemt af en accept af ”livets hårde vilkår”, af underordning og forlegenhed, af det Bourdieu (1984, 394-395) kalder en ”visdom lært gennem nødvendighed, lidelse og ydmygelse”.

Christian Sandbjerg Hansen, lektor i socialpædagogik og pædagogisk sociologi, DPU/Aarhus Universitet, csh@edu.au.dk

Noter

- ¹ I det følgende henvises til erindringens nummer og årstal for samlingen (hhv. 1969 og 1995). Stavning og kommatering er visse steder korrigeret i gengivelsen af erindringerne.
- ² Desuden var 9% var beskæftiget med transport og 1% var uangivet. Se Statistisk Årbog for København, 1955, tabel 22. Københavns Statistik henfører husmødre uden selverhverv, husmedhjælpere og alle uforsørgede børn til mandens (husstandsoverhovedets) erhverv. I denne sammenhæng regner jeg Nordvestkvarteret som Utterslev syd og Utterslev nord, som er de distrikter Københavns Statistik opererede med på dette tidspunkt.
- ³ Bourdieu 1991/1989; 1996; 1999; og 2018.
- ⁴ I forlængelse af Bourdieus grundlæggende forståelse af den sociale verden, som den ekspliciteres i *Distinction* og de tilknyttede tekster, se Bourdieu 1984; 1985; 1990/1987; 1991/1984; 2014/1978; og 2014/1987.
- ⁵ Se Strømstad 1972 og erindringer.dk
- ⁶ Se f.eks. Andresen m.fl. 1979.
- ⁷ Søgeordene har været stedlige kendetegn, vejnavne, virksomheder, monumenter, institutioner mv.
- ⁸ Desuden er 7 lokaliseret i 2014-samlingen (som jeg dog her går uden om, dels af praktiske grunde: de forøger materialet og den omhandlende tidsperiode; dels af analytiske: de omhandler mest af alt skole, hvilket jeg ikke behandler som selvstændigt analytisk tema her). Hertil er foretaget en større interviewundersøgelse med mennesker, der har boet og/eller stadig bor i kvarteret. Desuden er der indsamlet udgivne, mere litterære erindringer, samt historier lagt på diverse hjemmesider og platforme. Endelig har jeg haft adgang til Lone Palm Larsens materiale fra Arbejdermuseets 2000-undersøgelse, samt Lokalhistorisk forenings skrifter.
- ⁹ Anna Birthe Kargo, Jørgen Ott og Lene Bruun, alle fra 1995-samlingen.
- ¹⁰ Her af 5 fra 1969: Frederik Jensen, Andreas Jacobsen, Rudolf L. Jensen, Doris Bærentzen, Sigrid Andresen

- ¹¹ Med Hayden White (1987:16) kan man sige, at de er bade annaler, krøniker og narrativer.
- ¹² Enkelte har jeg fundet supplerende oplysninger på vha. folketællinger, kirkebøger og Kraks vejviser.
- ¹³ Se f.eks. Moran 2002, Pickering & Keightley 2006 og Farrar 2011.
- ¹⁴ Lamont (1992, 9): "Symbolic boundaries are conceptual distinctions that we make to categorize objects, people, practices, and even time and space".
- ¹⁵ Se f.eks. Bourdieu 1984, Lamont 2000, Halle 1984, Rubin 1976, Davies 1992.
- ¹⁶ I erindringerne tages også afstand fra især fortrukne karakterer, særligt hvis disse også forbindes med ondskab, tæv og økonomiske problemer for hustru og børn – omvendt gør det ikke noget, at "få en lille en over tørsten", hvis det forbindes fællesskab, morskab og hygge. Hos Anna Birthe Kargo (1177/1995) forbindes næsten godtroende og overdreven hjælpsomhed med dårlig husøkonomi og hun beskriver, hvordan hendes far på grund af disse egenskaber må overlade den hjemlige økonomi til hustruen/moren.

Litteratur

- Aden, Roger 2018. *Childhood Memory Spaces. How Enduring Memories of Childhood Places Shape Our Lives*. New York: Peter Lang.
- Andresen, Carl Erik, Jørgen Burchardt & Flemming Mikkelsen 1979. *Arbejdererindringer. Metode, kildekritik, indsamling, benyttelse*. Erhvervsarkivet, Universitetsforlaget i Aarhus.
- Blokland, Talja 2009. Celebrating Local Histories and Defining Neighbourhood Communities: Place-making in a Gentrified Neighbourhood. *Urban Studies*, 46 (8): 1593-1610.
- Bourdieu, Pierre 1984 [1979]. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Routledge.
- Bourdieu, Pierre 1985 [1984]. The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory and Society*, 14 (6): 723-744
- Bourdieu, Pierre 1990 [1980]. *The Logic of Practice*. Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre 1990 [1987]. Social Space and Symbolic Power, In: *In Other Words*, 123-139. Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre 1991 [1984]. Social Space and the Genesis of 'Classes. In: *Language and Symbolic Power*, 229-251. Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre 1991 [1989]. Identity and Representation: Elements for a Critical Reflection on the Idea of Region. In: *Language and Symbolic Power*, 220-228. Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre 1996. *Physical Space, Social Space and Habitus*. Rapport 10: 1996, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo
- Bourdieu, Pierre 1997 [1986]. Den biografiske illusion. In: *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen*, 79-88. Hans Reitzels Forlag.

- Bourdieu, Pierre 1997 [1991]. I statens ånd. Det bureaukratiske felts opkomst og struktur. In: *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen*, 97-148. Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, Pierre 1999 [1993]. Site Effects. In: Pierre Bourdieu et al. *The Weight of the World*, 123-129. Polity Press.
- Bourdieu, Pierre 2000 [1997]. *Pascalian Meditations*. Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre 2005. *The Social Structures of the Economy*. Polity Press.
- Bourdieu, Pierre 2014 [1978]. Symbolsk kapital og socialklasser. In: Christian Sandbjerg Hansen (red.): *Socialt rum, symbolsk magt. Bourdieuske perspektiver på klasse*, 34-47. Hexis Forlag.
- Bourdieu, Pierre 2014 [1987]. Hvad skaber en social klasse? In: Christian Sandbjerg Hansen (red.): *Socialt rum, symbolsk magt. Bourdieuske perspektiver på klasse*, 48-67. Hexis Forlag.
- Bourdieu, Pierre 2018 [1991]. Social Space and the Genesis of Appropriated Physical Space. *International Journal of Urban and Regional Research*, 42 (1): 106-114
- Connerton, Paul 1989. *How Societies Remember*. Cambridge University Press.
- Davies, Andrew 1992. *Leisure, Gender and Poverty. Working-Class Culture in Salford and Manchester, 1900-1939*. Open University Press.
- de Coninck-Smith, Ning 2008. Børnестemmer, erindringer og barndomshistorie. Metodiske og empiriske refleksioner. In: Morten Nørholm, Knud Jensen & Niels Rosendal Jensen (red.): *Studier af pædagogisk praksis. Pædagogisk sociologi bind IV*, 17-34. Danmarks pædagogiske Universitetsforlag.
- Farrar, Margaret 2011. Amnesia, Nostalgia, and the Politics of Place Memory. *Political Research Quarterly*, 64 (4): 723-735.
- Halbwachs, Maurice 1992 [1925]. *On Collective Memory*. The University of Chicago Press.
- Halle, David 1984. *America's Working Man. Work, Home, and Politics among Blue-Collar Property Owners*. The Chicago University Press.
- Hansen, Christian Sandbjerg 2019. Visions of the North West. Making a Working-Class Neighbourhood in Copenhagen, Denmark, 1900-1950. *Scandinavian Journal of History*, e-pub ahead of print.
- Hansen, Sune Jon 2013. *At komme fra 'udkanten'. Om sted, stedsans og ungernes uddannelsesstrategier i et social rum under forandring – belyst gennem et casestudie af Hirtshals, en havneby på den nordjyske vestkyst*. Ph.d.-afhandling, Afdeling for pædagogik, Københavns Universitet.
- Jarness, Vegard & Magne Paalgard Flemmen 2019. A Struggle on Two Fronts: Boundary Drawing in the Lower Region of the Social Space and the Symbolic Market for 'Down-to-Earthness'. *The British Journal of Sociology*, 70 (1): 166-189.
- Lamont, Michèle 1992. *Money, Morals, & Manners. The Culture of the French and the American Upper-Middle Class*. The University of Chicago Press.

- Lamont Michèle 2000. *The Dignity of Working Men. Morality and the Boundaries of Race, Class, and Immigration*. Harvard University Press.
- Larsen, Lone Palm 2000. *Fra vugge til graf. København NV. Historien om et bolig-område*. Arbejdermuseet.
- Moran, Joe 2002. Childhood and Nostalgia in Contemporary Culture. *Cultural Studies*, 5 (2): 155-173.
- Pickering, Michael & Emily Keightley 2006. The Modalities of Nostalgia. *Current Sociology*, 54 (6): 919-941.
- Rubin, Lillian Breslow 1976. *Worlds of Pain. Life in the Working-Class Family*. Basic Books
- Saïd, Edward 2000. Invention, Memory, and Place. *Critical Inquiry*, 26 (2): 175-192.
- Scheer, Monique 2012. Are Emotions a Kind of Practice (and is that What Makes them have a History)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion. *History and Theory*, 51 (2): 193-220.
- Skeggs, Beverly 1997. *Formations of Class and Gender. Becoming Respectable*. London: Sage.
- Slater, Tom 2018. The Invention of the 'Sink Estate': Consequential Categorisation and the UK Housing Crisis. *The Sociological Review*, 66 (4): 877-897.
- Strømstad, Poul (red.) 1972. *Københavnere fortæller. Erindringer fra det gamle København*. Københavns Magistrats 3. afdeling.
- Vallgård, Karen 2015. Affekt, følelser og rum – historiefaglige perspektiver. *Temp*, 10: 275-183.
- Wacquant, Loïc 2008. *Urban Outcast. A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Polity Press. (Dansk oversættelse: *Byens udstødte. En komparativ sociologi om avanceret marginalisering*. Nyt fra samfundsvidenskaberne, 2013).
- Wacquant, Loïc 2016. Habitus: en koncis genealogi og anatomi. *Praktiske Grunde*, 1-2 : 5-14.
- Wacquant, Loïc 2018. Bourdieu Comes to Town: Pertinence, Principles, Applications. *International Journal of Urban and Regional Research*, 42 (1): 90-105.
- Warring, Anette 1996. Erindring og historiebrug. Introduktion til et forskningsfelt. *Temp*, 2: 6-35.
- White, Hayden 1987. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. The Johns Hopkins University Press.
- Young, Michael & Peter Willmott 2007 [1957]. *Family and Kinship in East London*. With a new introduction. Penguin Books.

Olika regimer, samma ledarskap: Om det lokala maktfältets logik på landsbygden i Moçambique

Kajsa Johansson & Magnus Persson

Different regimes, same leadership – on the logic of the local field of power in rural Mozambique. The article examines how traditional leaders in Mozambique have maintained their positions of power and under which circumstances they have been challenged throughout Portuguese colonialism, the first years of Independence with Marxist policies, and present day multiparty democracy and market society. The article, using ethnographic field material from northern Mozambique in combination with Bourdieu's theoretical framework, concludes that the key symbolic capital of the traditional leaders is the defence of dignity (*dignidade*) of people, materialised in the land. This capital is the resource that defines challenges and continuity in the local fields of power, explaining their relative immunity towards legal and formal changes in macro level policy. Immunity towards social and political changes on the local level has created another, parallel, history of Mozambique that is influenced by, but not similar to, the grand, episodic Mozambiquian modern history.

Keywords: habitus, symbolic capital, traditional leader, *dignidade*, dignity, Mozambique, Niassa

Introduktion

När Moçambiques moderna historia berättas organiseras denna vanligtvis i episoder utifrån de olika politiska maktregimer som dominerat landet de senaste decennierna och som följt efter varandra. Först ett portugisiskt kolonialstyre som vidmakthölls fram till och med 1975 och som då ersattes av ett marxistiskt enpartisystem genom befrielseströrelsen och sedermera partiet *Frente de Libertação Nacional de Moçambique* (Frelimo). Detta följdes av nuvarande politiska flerpartisystem med starka marknadsliberala inslag som inrättades i och med konstitutionen från 1990. På nationell men också på lokal nivå finns denna episodiska historia närvarande. Det finns emellertid andra sociala maktstrukturer som gjort, och fortfarande gör, sig gällande i det dagliga livet på Moçambiques landsbygd. Lokalt förefaller sociala positioner och relationer som inte nödvändigtvis är legitimerade av den centrala maktapparaten, ha fortsatt stort inflytande i det dagliga livet. Den nationella politiska historien om Moçambique har således ingen självklar parallellitet med makt-

förhållanden som kan observeras på lokal nivå. Där härskar istället andra maktlogiker som inte följer den episodiska beskrivning som präglar den nationella nivåns historieskrivning.

I denna artikel undersöks det *lokala maktfältets logik* på landsbygden i Moçambique. Centralt på ett sådant maktfält finns lokala, traditionella ledare, vars position har rötter i ett system från förkoloniala maktstrukturer. De traditionella ledarna åtnjuter makt legitimerad på territorialitet, succession och religiösa traditioner, snarare än på auktoritära eller demokratiska makttilldelningsprinciper från centralt håll. De frågor artikeln avser att besvara är:

- Med vilka medel har de traditionella ledarnas lokala maktposition vidmakthållits under olika historiska maktreger i Moçambique?
- Under vilka omständigheter har de traditionella ledarna försvagats eller förlorat sin lokala maktposition?

Maktstrukturen på Moçambiques landsbygd kan förstås som ett relativt autonomt *socialt fält* med en särskild social logik som organiserar relationerna mellan fältets positioner enligt en hierarkisk ordning (maktordning). Genom att studera relationerna mellan fältets positioner kan den organiserande sociala logiken spåras och analyseras. Hur fungerar denna logik och hur utmanas den när centralmakten omorganiseras såsom den gjort flera gånger i Moçambiques moderna historia? Avgörande i en sådan analys är att identifiera vilka tillgångar som tillerkänns värde på fältet samt hur sådana tillgångar reproduceras och ackumuleras. Sådana tillgångar förstås i denna studie som *symboliskt kapital*.

Artikeln inleds med redogörelser för det teoretiska ramverket och metodologin. En kort kronologisk beskrivning av Moçambiques historia följer, där fokus läggs på förändringar och kontinuitet i de traditionella ledarnas roll. Detta stycke inkluderar även en kunskapsöversikt över litteratur med anknytning till artikelns frågeställningar. Genom denna översikt konstateras att försöken att förstå det lokala maktfältets logik är relativt få i samtida forskning om och i Moçambique. En annan slutsats är att frågan är föremål för relativt begränsat teoretiserande. Artikelns anspråk handlar därför om att förstärka detta undersökningsfältets *terra incognita* såväl teoretiskt som empiriskt. Efter kronologin följer ett kortare resonemang om frågan om mark, vilken utgör en central utgångspunkt i den efterföljande analysen som är indelad i två delar som utforskar maktstrukturens kontinuitet och dess förändring. Artikeln avslutas med en konklusion där ovan nämnda frågor besvaras.

Teoretiskt ramverk

En historisk analys av den lokala maktstrukturens förändringar utan hänsyn till fältets symboliska, trögörliga och djupgående maktstrukturer blir haltande. Den lokala maktlogiken har en annan, mer trögflytande, historisk förankring och symbolisk ordning än vad som är fallet med det som illustreras i berättelsen om Moçambiques politiska historia. Sådan djupgående symbolisk ordning är av betydelse i

relation till vad Donald Broady benämner ”egendlig makt”. Han skriver att ”Den symboliska ordningen är minst av allt ett bihang till något slags ’egendlig’ makt /.../ de symboliska tillgångarna är inget utanverk till makten. Prestigen eller det symboliska kapitalet och makten är sammanflätade.” (Broady 1991, 197).

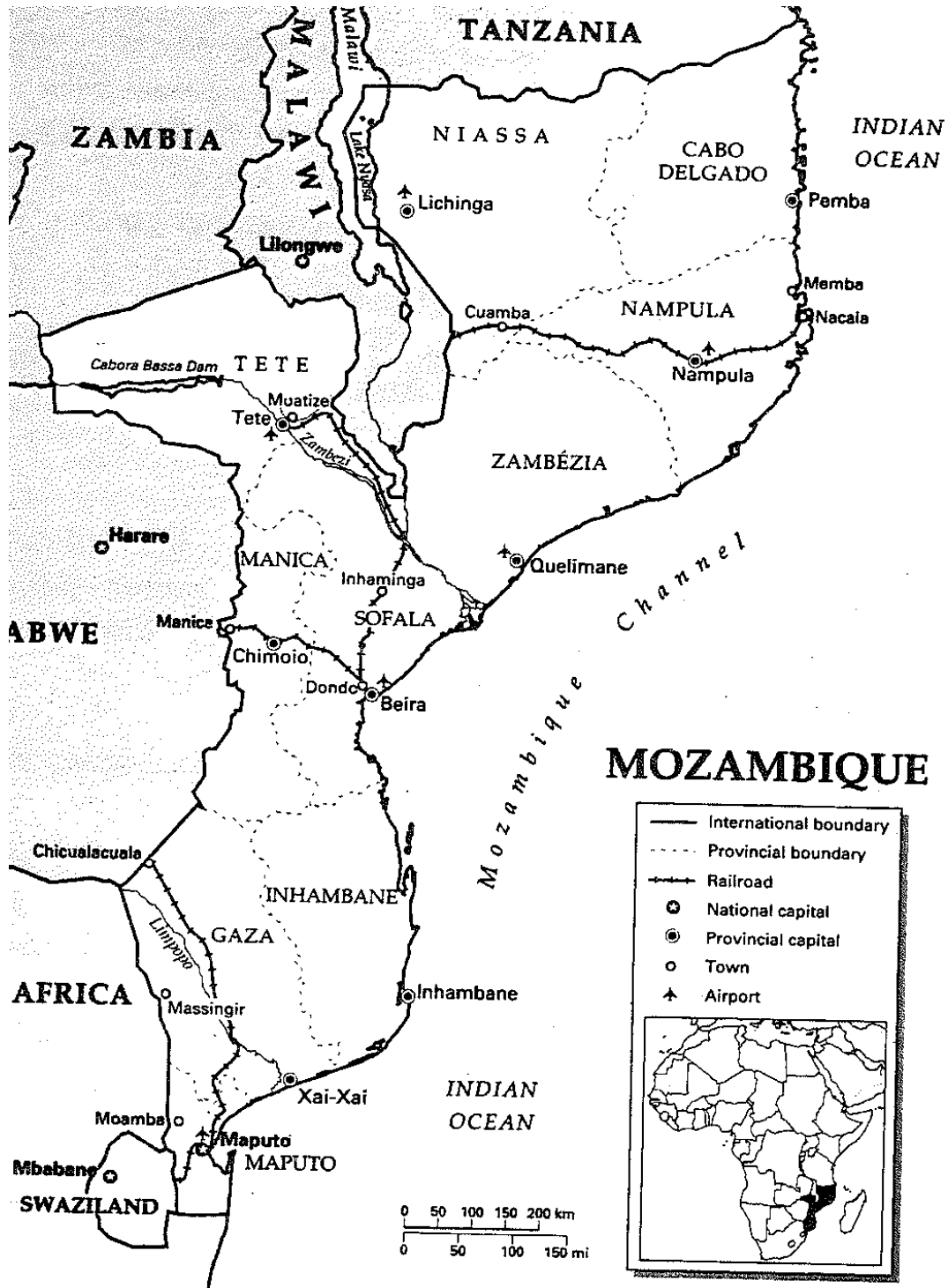
Förhållandet vittnar om sådan djupgående historisk stabilitet och soliditet som präglar Bourdieus historiesociologiska utgångspunkt (Gorski 2013, 13). En symbolisk maktordning tycks fungera som ett utanpåverk till den legala maktordningen som dominerar olika historiska episoder - episoder som påminner om sådana kort-siktiga och temporala och på varandra följande ”händelser” som Braudel menar försvinner samtidigt som dess flamma kan observeras och men som också vanligtvis strukturerar politisk historieskrivning (Braudel 2009).

För aktörer på fältet är maktlogiken socialt inkommerad i *habitus* som en konsekurerad självklarhet (i bourdieuska termer, som *doxa*). Habitus som ett sätt att förstå hur det förflutna finns socialt inkommerat i individer och grupper är centralt i förståelsen av den historiska sociologi som Bourdieu representerar. Han skriver att ”Habitus, som är en historisk produkt, producerar kort sagt individuella och kollektiva praktiker, och således historia, i enlighet med de scheman som historien givit upphov till.” (Bourdieu 1977, 82)

Snarare än tid som organiserande faktor låter habitus, som historiesociologiskt begrepp, förstå hur sociala positioner och relationer i det nutida finns förbundet med det förflutna. Mentala strukturer, producerade i förfluten tid, finns inkommerade som dispositioner hos de individer och grupper som opererar på sociala fältet. Att förstå människors handling i nutid kräver förståelse av vilka historiska strukturer som finns inkommerade i människorna (Bourdieu 1990, 14 och 116; Bourdieu och Chartier 2015, 52; se också Reay 2004). Att vara traditionell ledare eller att underordna sig en sådan ska därför inte undersökas som en medveten subjektiv manöver utan istället som en reproduktion av en maktordning som inkommerats från den sociala miljö som organiserar Moçambiques landsbygd (det sociala maktfältet). Positionerna är historiskt givna och komplicerade att ifrågasätta så länge som det sociala maktspelet spelas enligt dess historiskt givna ramar. Så länge fältets deltagare erkänner det sociala spelet som legitimt kan det vidmakthållas och fältets deltagare kommer att erkänna det som legitimt eftersom de är disponerade att göra så. Maktordning reproduceras därmed när habitus kommer i förbindelse med ett välkänt socialt fält och därmed aktiverar historiska strukturer. Även om maktlogiken inte är konstitutionellt legaliserad, präglar den ändå sättet individer uppfattar och handlar i den omgivande sociala världen. En sådan maktlogik måste därför upptäckas, beskrivas och placeras i relation till det händelseförlopp som utgör Moçambiques politiska och ekonomiska historia.

Positionen som traditionell ledare reproduceras således så länge positionens konsekurerade logik inte utmanas eller frångås. Detta försätter den sociala position, och den sociala hierarki den är en del av, i förbindelse med en historisk kontext långt bortom det koloniala förtrycket, den marxistiska frigörelsen och det kapitalistiska systemet. Nya, centralt initierade och kontextuellt bundna, makttilldelnings-

principer måste därför förstås i relation till den redan befintliga maktlogik som existerar på lokal nivå. Objektivt observerade sociala kontexter (i Moçambiques fall förenklat till kolonialism, marxism, kapitalism) blir relevanta när de binds samman med historiskt inkorporerade sociala dispositioner vars beständighet konstitueras av en annan logik än de politiska kontexter som utgör den episodiska historieskrivningen (se Bourdieu, 1962; Bourdieu 1977; Calhoun 2013).

Avgörande för att förstå hur fältets logik opererar är att identifiera vilka tillgångar, vilket *kapital*, som tillerkänns värde av fältets deltagare. Sådant kapital kan ta såväl materiella former (exempelvis som mark, pengar) som symboliska former (exempelvis status, kunskap). Tillgången till och reproduktionen av sådant kapital låter förstå hur det sociala spelet på fältet spelas. Fältets unika logik och kapitalets form blir på så sätt oskiljaktiga (se Bourdieu 2010; Bourdieu och Wacquant 1992, 101; Costa och Murphy 2015).

Fältets struktur och logik ska inte betraktas som en statisk konfiguration utan är en plats där det råder ständig kamp om vad som erkänns såsom värdefullt. Sådana strider handlar både om strategierna att tillskansa sig det värdefulla liksom strategierna att omdefiniera (alternativt misskänna) vad som är värdefullt (Bourdieu och Wacquant 1992). Genom att studera hur kapital i praktiken verkar som maktstrukturerande resurs på det lokala maktfältet blir det möjligt att förstå hur inkräktande krafter utmanar den rådande maktordningen som organiserar det sociala vardagslivet på Moçambiques landsbygd. Detta är huvudsakligen den empiriska uppgift som illustrerats i denna artikel.

Metod

Det empiriska materialet på vilken artikeln baserar sig kommer från två etnografiskt inspirerade fältarbeten i Niassaprovinsen och i Maputo under 2015 och 2016 (se karta). Ett pilotfältarbete genomfördes 2014 i Nampulaprovinsen samt i Maputo. I Niassa utfördes fältarbetet i provinshuvudstaden Lichinga samt i sex distrikt. Det empiriska materialet består av livsberättelser med småbönder och traditionella ledare, semistrukturerade intervjuer med bondeorganisationer och fokusgruppsintervjuer med bönder och med lokala regeringsföreträdare. Med ett par undantag har intervjuerna gjorts på portugisiska utan tolk. I ett fåtal fall gjordes intervjuerna på lokalspråk och då användes tolk. Samtliga citat, inklusive citat från fältarbetet från portugisiska, är översatta av författarna.

Observationer gjordes i offentliga miljöer samt i samband med intervjuerna. Då det finns relativt lite skrivet om ämnet för denna artikel har även informantintervjuer med moçambikiska akademiker i Niassa och Maputo använts. Självklart har denna kontext unika insigrier. Niassa är geografiskt och ekonomiskt perifert i Moçambique, den portugisiska kolonialmakten har särpräglade kännetecken relativt exempelvis kolonier och avkolonisering kopplade till Storbritannien och Frankrike och närheten till den regionala stormakten Sydafrika är bara några exempel på hur ”caset” i denna studie är unikt. Likheter ska dock inte förbises. Bourdieu (2013, 39) menar att existensen av likheter hos olika fall av samma fenomen åtminstone hypotetiskt kan antas. I sammanhanget finns det en lockelse i att jämföra studier av den koloniala och avkoloniserade moçambikiska landsbygden med väl kända studier Bourdieu gjorde bland Algeriets kabyler i slutet av 1950-talet. Sammanfattningsvis visar Bourdieu, i dessa studier, hur kapitalistisk logik bröt sönder förkapitalistiska maktfält och maktlogiker bland kabylerna som hänvisades till underordnade samhällspositioner i det framväxande kapitalistiska samhället (Bourdieu,

1962; 2013, Bourdieu och Sayad, 1964). I förståelsen av detta som ett socialt fält menar Bourdieu att det finns universella principer som kan användas för att förstå denna typ av sociala fenomen men att detta inte bortser från det faktum att forskaren inte ska blunda för den originalitet som det specifika undersökningsfältet uppvisar (Bourdieu 2013, 39ff). Det finns anledning att senare återkomma till detta resonemang.

Slutligen ett par rader om hur vi arbetat med texten. En av oss har ägnat en stor del av sitt akademiska liv åt Bourdieu och den andra åt studier i och om Moçambique. Vi har relativt begränsad kunskap om den andres ”område”. Framtagandet av texten har varit en dialog och en läroprocess för båda där frågor ställts som sannolikt inte skulle ha ställts om författarna hade haft mer liknande kunskaper och erfarenheter. Detta har gjort arbetet till något av ett experiment. Inte minst ett lärorikt sådant.

Tre episoder i Moçambiques historia

I: Det traditionella ledarskapet under kolonialismen

För den portugisiska kolonialmakten var kolonierna, däribland Moçambique, och deras mark- och naturresurser samt arbetskraft viktiga för Portugals möjligheter att lyfta sig själv ur fattigdom och bli en modern stat. (Abrahamsson och Nilsson 1995). Portugal som kolonialmakt skilde sig från andra kolonialmakter såsom England och Frankrike på flera sätt, bland annat hur Portugal byggde upp sina maktstrukturer i kolonierna. De koloniala maktstrukturerna i Moçambique skapades utifrån Portugals intressen och genom ett direkt styre, medan det i exempelvis brittiska kolonier var ett indirekt styre. Skillnaderna handlade om i vilken grad kolonialmakten kontrollerade lokala processer i de afrikanska samhällena. Britterna gav relativt stor ”frihet” till lokala maktstrukturer och grupper, vilket inte var fallet i Moçambique där det lokala maktsystemet kontrollerades av portugiserna. Skillnaderna blev än mer markanta av att Portugal som kolonialmakt präglades av ett fascistiskt styre sedan militärkuppen 1926 fram till nejlíkerevolutionen 1974.

I Moçambique utgår inte den traditionella maktstrukturen från etnicitet eller religion utan ifrån territoriet. Strukturen är hierarkiskt organiserad med en ledare, oftast följd av två undernivåer. Utöver dessa nivåer finns ansvar delegerat till andra nyckelpersoner för exempelvis markfrågor, sociala frågor, konflikt och lokal rättvisa. I norra Moçambique, där fältarbetet för denna artikel är utfört, kan ledarna på de olika nivåerna vara såväl kvinnor som män. Den traditionella ledaren tillhör ett slags ”kunglig familj” och måste anses legitim av samhället. Den kungliga bördens kommer ofta av att denna familj var den första som ockuperade ett visst territorium. Även om succession i princip sker inom denna familj finns det undantag. Om tronarvingarna inte anses lämpliga kan bördens lämnas över till en annan familj. Det är det lokala samhället som har makten att förklara en ledare olämplig eller illegitim. (Åkesson och Nilsson 2006)

Detta innebar att Portugal kunde räkna med att befolkningen skulle vara foglig så länge de traditionella ledarna var kontrollerade. På så sätt exploaterade kolonial-

makten systemets legitimitet; människors tro på traditionella och religiösa ledare, för att få sitt direkta styre att fungera. Abrahamsson och Nilsson skriver:

...portugiserna strävade efter att inkludera i sitt koloniala projekt den form av adel med djupa rötter i moçambikisk kultur och historia, och därigenom exploatera det moçambikiska samhällets traditionella principer för legitimitet för maktutövande. I utbyte mot trohet och underordning, tilläts de att behålla rätten till delar av sin egen kultur, tradition och religiösa praktiker. (Abrahamsson och Nilsson 1995, 21)

Ansträngningarna för att göra det lokala systemet till en del av den koloniala apparaten möttes ibland av passivt motstånd, exempelvis i form av att den *régulo* som installerades inte var legitim i lokalsamhällets successionsordning (om vilken det lokala samhället bar kunskapen) och i vissa fall av ett mer aktivt motstånd. (Åkeson och Nilsson 2006) Kolonialmakten transformerade de traditionella ledarna till *régulos*. Två typer av *régulos* uppstod; de som var traditionella ledare och de som endast var *régulos* utan någon egentlig förankring i lokalsamhället.

Régulos hade en avgörande roll i den koloniala ekonomin och dess ackumulationsprocesser, bland annat genom att det var de som kontrollerade tvångsarbetet och -odlingen av exempelvis bomull, samt rekrytering och kontroll av tvångsarbete vid byggen av offentlig infrastruktur såsom vägar. Ett misslyckande att säkerställa tillgång till arbetskraft fick allvarliga konsekvenser för *régulon*. Detta finns utvecklat i bland andra historikern Arlindo Chilundos (2001) avhandling om böndernas tvångsarbete under byggandet av järnväg och väg i Nampulaprovinsen under 1900-talet samt i historikern Allen Isaacmans (se bland annat 1975 och 1980) arbeten om tvångsodling av bomull i Moçambiques centrala delar. Chilundo beskriver detaljerat det brutala systemet, där *régulon* skulle fängsla ett visst antal arbetsföra män för att arbeta vid väg- och järnvägsbyggen. Allt eftersom ryktet om det lidande som arbetet innebar spred sig bland bönderna blev fängslandet svårare och svårare, till slut omöjligt, vilket fick konsekvenser för *régulon*.

Ibland, på grund av att människor flydde, kunde *régulon* bara få ihop åtta män. Dagen efter, tidigt på morgonen, presenterade *régulon* sig på den koloniala administrationen med de åtta män han hade lyckats fånga under den föregående natten. Chefen på administrationen, besviken och vansinnig över att *régulon* misslyckats med att hämta 20 män, satte *régulon* i fängelset. (2001, 140)

Kolonialmakten var beroende av relationer byggda på reciprocitet som fanns i det förkoloniala Moçambique för att garantera arbetskraftens reproduktion och tanken om det kollektiva arbetet, men bröt också ned och förstörde samma strukturer. Moçambique utvecklades aldrig till en marknadsekonomi under kolonialtiden; de småskaliga bönderna fortsatte att i huvudsak producera för egen konsumtion och

ingen produktivitets- eller produktionsökning ägde rum för att förse de lokala marknaderna. (Abrahamsson och Nilsson 1995; Chilundo 2001)

II: Nationell självständighet och förbud mot det traditionella ledarskapet

Moçambique blev självständigt 1975 efter ett befrielsekrig som pågick sedan 1964. I befrielsekampens linda fanns flera organisationer som 1962 enades i Frelimo. Inom Frelimo fanns ett brett politiskt spann med självständighet som det gemensamma målet. Frelimo omvandlades vid självständigheten till ett marxist-leninistiskt orienterat politiskt parti med fokus på ökad materiell välfärd för befolkningen. Utöver det materiella pratade Frelimos ledare mycket om att återställa folkets, *O Povo*, värdighet, *dignidade*. Antirasism, nationsbygge och modernisering utgjorde hörnstenarna i Frelimos projekt som skulle konstrueras genom folklig mobilisering och dito makt. Även om Frelimos planer ämnade vara motsatsen till kolonialmaktens förtryck hade de likheter med desamma; ekonomisk tillväxt skulle åstadkommas genom modernisering och landet skulle enas genom ett snabbt nationalstatsbygge. (Abrahamsson och Nilsson 1995)

Den tidigare nära relationen mellan traditionella ledare och det koloniala represiva systemet var en av anledningarna till att Frelimo vid självständigheten valde att bryta alla relationer med régulos och andra traditionella ledare. De sågs som förrädare och kollaboratörer, och det framstod som en politisk självklarhet att ta bort från all form av politiskt inflytande i det nya samhället. I denna process gjordes ingen åtskillnad mellan régulos som åtnjöt befolkningens legitimitet och de som endast tjänat kolonialmakten. Detta innebar emellertid att régulos fjärmades från sin bas; befolkningen, för vilka de spelade en nyckelroll socialt och kulturellt i alla livets skeden; från födseln till döden, och efteråt. Kunskap om och utförandet av alla livets ceremonier, knutna till religion men dock inte någon av världsreligionerna utan till lokala religioner och trosuppfattningar, vilade till stor del i händerna på dessa ledare. (Åkesson och Nilsson 2006)

Tiden efter självständigheten präglades av en bokstavstrogen tolkning av religion som opium för folket-axiomet och religiösa samfund och praktiker förbjöds från det offentliga. De individer som ville behålla sin tro, tvingades att genomföra ceremonier i det privata. Detta gällde dock endast ”moderna” religioner som islam och kristendom. Vad gällde de traditionella religionerna betraktades de inte ens som religioner utan som vidskeplighet och fick därmed inte praktiseras ens i det privata. Med detta underminerades basen för lokalsamhällets sociala, psykologiska och kulturella liv och stabilitet, men eftersom det skulle ha varit omöjligt att leva utan någon form av social och kulturell ordning, fortsatte praktiken men i hemlighet. Detta innebar ett tyst men utbrett motstånd mot Frelimos modernistiska politik. Nya strukturer för folklig mobilisering och makt tillsattes, så som ”dynamiserande grupper”, kooperativ och partistrukturer. (Åkesson och Nilsson 2006)

Något som ytterligare förvärrade situationen var att de individer och funktioner, inklusive régulos, som samarbetat med kolonialmakten under många år offentlig trakasserades. Trakasserierna var inte bara som en del av självständighetseuforin

utan fientligheterna fortsatte under längre tid. Detta var problematiskt inte bara för régulos utan även för befolkningen som behövde, och legitimerade, régulos position vilket innebar att en stor del av befolkningen, tillsammans med de traditionella ledarna, blev en del i det tysta folkliga motståndet mot Frelimo. Offentligt och explicit motstånd mot Frelimos var sällsynt. (Åkesson och Nilsson 2006)

Dessa förändringar i den sociala väven utgjorde en svag punkt och sårbarhet i försvaret av det politiska systemet när Sydafrika bestämde sig för att inleda sitt destabiliseringskrig efter att de byggt upp *Resistência Nacional Moçambicana* (Renamo), en anti-marxistisk gerillarörelse, 1980. Renamo etablerade sig snabbt i hela landet och medan Frelimo hade klippt alla band med régulosystemet och sökt avskärma dem från befolkningen, gick Renamo ut med budskapet att de traditionella strukturerna skulle återta sina aktiviteter. Régulos kom att spela en nyckelroll i kriget som anhängare till Renamo och som en legitimerande länken in i lokalsamhällena. Abrahamsson och Nilsson (observera året) skriver: "En paradoxal situation har således uppstått där det legala systemet har svag legitimitet, medan det finns legitima system för fördelning av resurser och administrerande av rättvisa i lokalsamhället som inte är legala. Det är avgörande för statens framtid att denna paradox löses." (1995, 180)

III: Det traditionella ledarskapet återinförs

Erkännandet och återinförandet av de traditionella strukturernas makt och auktoritet var en del av fredsprocessen och accelererade efter fredsavtalet. Därefter har en rad lagar och dekret utvecklat det lokala ledarskapets roll, inklusive de traditionella ledarna och deras medhjälpare, de moderna lokala strukturerna, så som representanterna för det administrativa systemet som infördes efter självständigheten, likväl som religiösa ledare. Även andra som betraktas som viktiga personer i samhället, så som lärare, sjuksköterskor och barnmorskor, kan vara en del av de lokala strukturerna. (Åkesson och Nilsson 2006)

Systemet innebär återinförandet av ranking och uniformer för régulos. Tre grader, markerade med stjärnor, skiljer det lokala ledarskapet åt. De som erkänns som en del i det lokala ledarskapet har i princip rätt till en mindre ersättning. Detta innebär en strukturell samexistens mellan de traditionella och moderna, något som har slagit olika väl ut på olika platser; på vissa verkar de ha smält samman och uttrycker inga större skillnader, medan de på andra platser har mer av en konkurrensrelation. Samtidigt som det sannolikt var politiskt omöjligt att *inte* ta upp det traditionella ledarskapet i den formella strukturen, har kritik riktats mot det sätt på vilket det har gjorts, och hur de traditionella ledarna har använts. Främst handlar denna kritik om att régulos har koopterats av den politiska makten och att de genom återfunnen status, då inte minst den symboliska i exempelvis uniformen, görs lojala till den (nya) politiska makten. (Buur and Kyed 2006)

Buur och Kyed (2006) diskuterar hur de traditionella ledarnas legitimitet och makt utgår från både det traditionella och statligt administrativa och att den weberianska dikotomin mellan den traditionella och moderna staten inte är tillämpbar.

De hävdar, utifrån etnografiska studier i ett Renamodominerat distrikt i centrala Moçambique, att oklarheten kring vad som verkligen utgör det traditionella är det huvudsakliga problemet och orsaken till konflikterna kring legitimeringsgrunderna.

Även om ett erkännande *de jure* från statens sida förväntas påverka lokal politik bortom själva akten att verkställa Dekretet, kan vi inte anta att legalisering *per se* garanterar den form av offentlig makt/auktoritet [authority] som förutses i Dekretet (Lund 2001). Likvärdigt, det lokala ledarskapets legitimitet som nu finns inskrivet i *O Livro* och uppvisat i "flaggan" garanterar inte *de facto* en legitimitet med bred bas av varken institutionen eller den som representerar den. Det svaga deltagandet i de statlig organiserade legitimeringsmötena, förhandlingsbarheten och oenigheten kring vad som räknas som *traditionen* och den föränderliga positioneringen och styrkan av ledarskapet [chieftaincy] över tid gör det svårt att likställa *de jure* med *de facto* auktoritet. (Buur och Kyed 2006, 865)

Boaventura de Sousa Santos menar att frågan om hur samhället ska förhålla sig till "dubbla legitimitetsflöden" (2006, 61) är en av de svåraste debatterna i Afrika idag och menar att det finns två huvudsakliga positioner. En som hävdar att de två formerna av makt och legitimitet måste hållas isär, trots att de ibland förkroppsligas i en och samma person. Det innebär att statens handlingar måste baseras enbart på moderna etiska principer, medan det lokala eller traditionella ledarskapets handlingar måste ha sin grund enbart i traditionella koder. Den andra positionen menar att det inte går att sätta sådana gränser och att "föreningar" alltid kommer att förekomma.

Buur och Kyed (2006) hävdar att idén om *en* sann tradition är en lockelse som används av regeringen med tydliga politiska motiv. Ytterligare en artikel som tillskriver diskussionen om *traditionen* i ledarskapet i Moçambique stor vikt är West och Kloeck-Jenson (1999) som menar reformer riskerar att producera en tradition som inte känns igen i lokalsamhällena. De anser att den huvudsakliga frågan inte är huruvida det som kallas traditionellt ledarskap är legitimt, utan snarare det större perspektivet "vem hävdar 'legitimitet', med vilket argument, vem är övertygad, och varför? Ofrånkomligen så kommer 'traditionell makt' [authority] i Moçambique vara en produkt av multipla, och i vissa fall motsägelsefulla, 'föreställningar'." (West och Kloeck-Jenson 1999, 484). Ett bourdieuskt motargument skulle kunna ta sin utgångspunkt i att legitimitet inte inbegriper ett aktivt maktanspråk utan uttrycks istället av handlingar som finns historiskt inkorporerade i habitus. Den episodiska historia som beskrivits här är i sig ett uttryck för avsaknad av tillräckliga teoretiska pusselbitar för att förstå hur makten i realiteten distribueras bortom politiska ambitioner.

Buur och Kyed avslutar sin artikel, tillsynes inspirerade av West och Kloeck-Jensen, utifrån att samtliga informanter i deras studie är överens om att den makt/auktoritet är avhängigt de lokala ledarnas förmåga att visa resultat, "så kvarstår frågan: vilka resultat och för vem. Dekretet i sig själv tillhandahåller inga

färdiga svar.” (2006, 868) Ett tillägg till frågan är *varför* resultatet och dess agenter tillerkännes värde. Först i svaret på den frågan går maktlogiken att begripliggöras.

Även de Sousa Santos (2006) uppehåller sig vid innebörden i begreppet tradition. Han menar att det faktum att traditionellt ledarskap återfinns i formella system säger oss lite om hur det verkligen praktiseras men att i den tämligen snåriga samtid som människor lever i, likt

en väv av permanenta eller sporadiska interaktioner och förhandlingar [...] vilkas resultat beror lika mycket på praktiken hos de olika institutionerna som är inblandade, som det gör på initiativet hos de medborgare och sociala grupper som är intresserade att vända till sin fördel förekomsten av en sådan konkurrensinriktad eller komplementär pluralitet. Inom detta nät och pluralitet, förefaller en ”återgång till traditionen” ha mer och mer attraktion, särskilt i rurala områden (2006, 67)

På samma tema skriver Abrahamsson och Nilsson följande och människors relation till de moderna institutionerna:

... människor kan idag inte bero på det moderna samhällets institutioner (varken statliga eller marknadsfunktioner) för sin långsiktiga överlevnad. Därför får de garantier för överlevnad som har sina rötter i förmoderna tider större betydelse. Enligt vår analys fyller dessa principer samma funktioner för människor som det vi kallar civilsamhälle gör i Europa och Nordamerika.” (1995, 179)

AfroBarometer (Logan 2008) har undersökt hur ofta människor har haft någon form av kontakt med olika ledare. Under det senaste året sa 39 respektive 40 procent att de någon gång tagit kontakt med en traditionell respektive religiös ledare. Motsvarande siffra för lokal regeringsrepresentant, representant för politiskt parti, representant från departement och parlamentsledamot är 17, 12, 7 respektive 4 procent. (Logan 2008, 10) En viss försiktighet bör beaktas i förhållande till exempelvis partirepresentant och hur det har tolkats. Samma undersökning har även frågat vem som hjälper till att lösa konflikter i samhället. Främst sätts familjen och vänner samt traditionella ledare och minst förtroende i detta har man för regeringens företrädare på den lokala administrationen. (Logan 2008, 11) Bilden är emellertid inte entydig. AfroBarometern visar också följande vad gäller förtroende, generellt, för de olika institutionerna. Andel som svarat att de har stort eller mycket stort förtroende för respektive institution:

	Traditionella ledare	President/premiärminister	Parlamentet	Lokala regeringen	Armén	Polisen	Rättsväsendet
Moçambique	62	75	54	42	48	50	59
Ref. samtliga länder	53	58	45	38	56	48	50

Tabell 1: Andel som har stort eller mycket stort förtroende för respektive institution, 2008. (Logan 2008, 18)

Marken och maktens legitimitet

Moçambique har attraherat ett stort antal storskaliga jordbruksinvesteringar. Generellt är denna produktion för export och inte för inhemsk konsumtion. Företagen ägs av internationella investerare som samarbetar med den inhemska ekonomiska eliten, i många fall förbunden med den centrala politiska eliten. Denna typ av investeringar har satt markfrågan i Moçambique i ett nytt ljus, eller kanske snarare utsatt den för ett delvis nytt tryck. En helt central faktor i detta sammanhang är att all mark i Moçambique tillhör staten och kan inte ägas. Endast rätten att bruka marken kan erhållas.

När utländska företag önskar erhålla den rätten (kallad DUAT) måste de gå igenom tre steg: Utmärkning av det önskade området, konsultation med det berörda lokalsamhället, och (om konsultationen är framgångsrik), utfärdande av DUAT. I enlighet med marklagstiftningen bör lokalsamhället delta i identifieringen av marken för att tydliggöra var gränserna går för samhällets mark. Även om det antas att marken är oanvänd måste lokalsamhället konsulteras. I de fall marken är upptagen, ska lokalsamhället uttala huruvida de vill ingå samarbete med investeraren om marken i fråga. Enligt lagen kan marken således vara ledig/fri eller upptagen. Upptagen innefattar inte endast jordbruksaktivitet. (Åkesson et al. 2009)

Innebörden och representationen av lokalsamhället i marklagstiftningen har diskuterats intensivt, inte minst utifrån de konflikter som uppstått i samband med undermåligt genomförda konsultationer och efterföljande tilldelning av mark till investerare under former som ej varit klara för lokalsamhällena. Marklagstiftningen fastslår att lokala strukturer förväntas delta i konsultationerna. I många fall har konsultationerna i själva verket skett enkom med régulon och hans närmaste. I utbyte mot löfte om arbete och utveckling mer generellt har mark lovats bort utan att bredare skikt av lokalsamhället haft insyn eller möjlighet att påverka processen. Många régulos har anklagats för att ha låtit sig köpas av företaget. Régulos har även, generellt, haft en nyckelroll i rekrytering av personal till företagen, såväl fastanställda som säsongsarbetare, vilket ytterligare spetsat till situationen. (Åkesson et al. 2009) Régulos har även riskerat sin roll och sin makt i och med att mark har allokerats till företagen, som Diamantino Nhampossa (informantintervju 2015) beskriver det: ”Régulons makt finns i jorden. En régulo som inte har jord att styra över har ingen makt. Han har redan förlorat sin makt.”

Elísio Jossias argumenterar i sin avhandling, om markfrågan i Lagodistriktet i norra Niassa, att en av marklagstiftningens huvudprinciper är att säkerställa att

staten i Moçambique ska ha en liten, eller ingen, interventionistisk roll i allokering av mark. Allokeringarna är delegerade till representanten för det traditionella ledarskapet, vilket refereras till i marklagen som ”lokalsamhället”. Denna term ”lokalsamhället” introducerades i marklagen men existerar inte i Moçambiques administrativa struktur. Således, menar Jossias, blir civila rättigheter något som den urbana befolkningen åtnjuter, medan den rurala blir ”lämnad” med föråldrade praktiker i vad han kallar för en stat med två grenar (2016, 63). Detta innebär att landsbygdens lokalsamhällen inte har att välja mellan olika system utan snarare är hänvisade till det traditionella och således övergivna av staten, vilket knyter an till tidigare argumentation av Abrahamsson och Nilsson (1995) om människors relation till den moderna staten.

Frågan om mark och markrättigheter är, med anledning av den våg av storskaliga markinvesteringar främst i Afrika men även på andra kontinenter som inleddes under senaste finanskrisen, föremål för ett stort antal studier. Merparten av dessa är emellertid fokuserade på ett fall, har begränsade teoretiska ambitioner och lägger relativt lite vikt vid lokala maktrelationer. (Vad gäller Moçambique, se bland andra Siteo 2009; JA och UNAC 2011; Chilundo och Cau 2010; Mole et al. odaterad; PEM 2011; Bleyer et al. 2015; Svenska Kyrkan 2014; FIAN 2012; Johansson et al. 2012; Overbeek 2010.)

Några av undantagen, med fokus på Moçambique, är bland andra Åkesson et al. 2009 och Jossias 2016, som finns refererade ovan, där det också framkommer att marken inte endast är grunden för landsbygdsbefolkningens överlevnad genom att skapa förutsättningar för jordbruk och tillgång till andra naturresurser. Marken bör även ses som en del av, eller snarare oskiljaktig, från böndernas historia och identitet. Den moçambikiske filosofen Brazão Mazula (informantintervju 2015) menar att, för bönderna bör marken likställas med deras ID-kort och beviset på att de tillhör Moçambique. De har få andra bevis för detta. Att deras identitet och förfäders historia skulle kunna bytas mot ett papper är otänkbart. Den moçambikiske historikern Baptista (informantintervju 2015) uttrycker en liknande tanke ”på ett mycket intelligent och klokt sätt vet folket (Povo), utan att kunna läsa republikens konstitution, att jorden är vår rikedom. Och det är också vad som finns utformat i konstitutionen.” Nhampossa (informantintervju 2015) uttrycker att det som sker nu, där makten över marken inte längre finns hos bönderna innebär att ”det som togs för självklart, inte längre är självklart”.

Såväl Baptista som Mazula reflekterar över jordens betydelse utifrån folket, en diskussion med flera bottnar däribland befrielse retoriken och – kampen men även den förkoloniala historien. Baptista menar att det i den moderna litteraturen, och även i praktiken i Moçambique, finns en tendens att ersätta Povo med medborgare (*cidadão*) men att detta är problematiskt. Han menar att på lokalspråk, inom bantuspråken, så håller människor fast vid Povo som på bantu blir Uandu. Han förklarar:

Detta ndu är mycket viktigt [...] ändelsen med tu, eller du, eller thu e, som muni, muthu, mundu elller andu. Det här ndu här, kommer från ordet för person, och ordet har flera variationer tills det kommer till en samling människor, som är Povo. De olika folken har inte olika värdighet, men olika ledarskap, närvaro, påverkan. [...] I termen mundu finns även en persons dignidade. Povo är en samling människor, men frågan här är inte så mycket person, men hennes dignidade. Om vi pratar handling, som deltagande, då kan vi kalla henne medborgare.

Ledarskapets kontinuitet

Det beständiga och det inifrån sprungna

Studiens empiriska material visar hur den lokala maktstrukturen kan bibehållas trots återkommande maktomvälvningar på nationell nivå. En betydelsefull aspekt för att detta skall kunna ske är hur människor på lokal nivå beskriver skillnaden mellan maktinstitutioner på lokal och central nivå. Medan régulosystemet, det lokala, beskrivs som *beständigt* och som sprunget inifrån samhället så är exempelvis parti-strukturer eller marknadsinslag något som kommer utifrån och något som beskrivs som *temporärt*. I detta finns tanken om att det som är temporärt och inte sprunget ur samhället självt inte kan eller ens bör utmana det kontinuerliga, det som människor begriper som konsekrerat. Den permanente sekreteraren på distriktregeringen i Lagodistriktet (intervju Iassine Alabe 2015) formulerar det såhär:

En sekreterare i ett bostadsområde är en malplacerad funktion, den är inte på riktigt, men Ndunas och régulos är de som kommer från folket. På de platser dit människor kom utifrån, till en ny plats, där kanske sekreteraren kan ha en roll att spela eftersom de andra inte finns där. Sekreteraren har inte mycket makt. Ndu-nas, till exempel, kommer från en familj, har en roll. Sekreteraren för ett bostadsområde dyker bara upp, men de kommer inte därifrån.

Konsekvensen av ett sådant synsätt blir att centrala juridiska och ekonomiska makt-medel svårligen förmår utmana eller underminera en sådan konsekrerad inifrån-sprungen makt. Central legalitet betyder inte nödvändigtvis lokal legitimitet. Oavsett förbud kommer människornas förväntningar på samhällets strukturer att vara ungefär desamma; det finns funktioner som ska uppfyllas oavsett förbud och repression, och dessa funktioner uppfylls av samma sociala maktskikt som alltid uppfyllt dessa. Maktlogiken regleras alltså av konsekrerade föreställningar om hur makttilldelning går till och inte av påbud uppfifrån. Det självklara kan inte utmanas på något framgångsrikt sätt.

Handlingen att fortsätta bekräfta régulos maktposition trots att positionen aktivt motarbetades från centralt håll kan förstås som något som finns socialt inkorporerad i habitus. Bönderna såväl som régulos själva berättar om tiden efter självständigheten med en självklarhet; som att det var och är uppenbart att de fortsatte att träffas, praktisera sin tro och att de traditionella ledarna hade avgörande roll i samhällets dagliga liv och död. Régulo Chipango i Sanga (livsberättelse 2015) berättar att

Samora [Machel, Moçambiques första president] gjorde klart att régulos inte var en del av det nationella projektet. Det tar tid att få en intervju med Chipango för han är väldigt upptagen på det lokala Frelimohögkvarteret.

Det var inte heller sheen [muslimsk ledare] eller de katolska prästerna. De sa att vi hade varit en del av kolonialismen och vi skulle bli ersatta så vi fick sekreterare [...] Men de [shees, präster och régulos] är vår kultur... De skickade till och med militären hit till Unango för att hämta unga pojkar från unhago [initiationsrit med manlig omskärelse] för att göra omskärelsen på sjukhuset i Lichinga. Men doktorn där sa nej och folk gick tillbaka till sina hus. Vi fortsatte att be, i små hyddor, inte i stora kyrkor, de var alla stängda.

I Mapudjé, inte långt från Chipango, berättar Régulo Mapudjé (livsberättelse, 2015) en liknande historia; att de fortsatte praktisera även om de var rädda. Även han lyfter fram att régulos kommer "från familjen" medan sekreterarna kom utifrån, och att det var oundvikligt att människor fortsatte komma till régulon eftersom han är en del av deras historia. På en krok hemma hos Régulo Mapudjé hänger régulobaskern bredvid ett Frelimoklistermärke.

Régulo Matia i Cuambadistriktet (livsberättelse 2015) berättar att det efter förbudet av religiösa praktiker inte tog lång tid innan människor återigen började gå till moskén, för att det är som med att äta, man kan inte leva länge utan det:

På Samoras tid, eftersom de tagit moskéns böcker, så gick vi inte dit, för i moskén måste man läsa böcker. Så det gick en tid utan att vi gick till kyrkan eller moskén. Men sedan tror jag att Samora själv tänkte att hans handlande inte var bra. Han kallade på muslimerna och gav tillbaka böckerna. Och så fortsatte vi att be i kyrkorna. Vi muslimer blev nöjda och det blev de kristna också. [...] Det kanske gick en månad innan vi fick tillbaka. Det gick inte lång tid. Du förstår att om en person sover utan äta på en dag kan det verka som en hel månad, som om vi var en månad utanför moskén, så tänkte vi.

Citaten visar hur djupt vanorna och föreställningarna sitter. Inristade och väl socialt inkorporerade. Habitus blir, med sin inneboende och historiskt givna tröghet, *inertia*, något som bidrar till att vidmakthålla rådande maktstrukturer och därmed något som fungerar som "tämjande" på påskyndande sociala förändringar och ambitioner att skriva historia.

Régulo Licole (intervju 2015) berättar om hur länge han har varit régulo: "När Frelimo kom 1975 var jag régulo. På mötet under de där tiderna var det inte frestande att vara nära régulons barn. [...] Men régulon gick samman med barnen. Tiden kom för dem att vara tillsammans. Regeringen främst och régulon bakom, men så är det inte längre." Liknelser med föräldrar och barn är vanligt förekommande i intervjuer, särskilt när lite känsligare frågor diskuteras. Här menas att Frelimo ska ses som régulons barn; att régulon står för historia och tradition och själva samhället

som Frelimo som rörelse är sprunget ur. Régulo Licole får frågan varför Frelimo förbjöd régulos: ”Jag vet inte. När portugiserna kom hit fann de régulon redan här. Så, hur tänker de att de ska kasta ut honom? Men vi arbetar alltid tillsammans, men officiellt sades det att det inte var så. Men vi arbetade tillsammans.” Citatet illustrerar hur en officiell bild knappast överensstämmer med erfarenheter gjorda lokalt.

Än mer tydligt blir kontinuitetens styrka när också Frelimo-företrädare ser tillbaka på hur Frelimo hanterade régulos. Följande citat kommer från en person som direkt efter självständigheten hade en relativt hög position inom Frelimo (intervju Ossemane 2014):

Jag ser det från utsidan nu, på ett annat sätt, men då var jag mitt i det, en del av det. Den utvecklingsmodell som lades fram i den marxist-leninistiska andan var långt bort från det moçambikiska samhällets värderingar, med sina traditionella och religiösa trosuppfattningar, och den starka legitimitet som fanns hos det traditionella ledarskapet. Jag kan se nu hur det var ett allvarligt misstag att kämpa emot det, vi kämpade mot det som människor verkligen trodde på. Och självklart ledde detta till en revolt hos människor. Jag kommer ihåg en gång när jag arbetade med regeringen i Inhambane under de första åren av självständighet. Jag höll ett tal för arbetarna som städade gatorna och berättade för dem hur fel det var att tro på häxkraft och de verkade alla mycket övertygade och sa ”hoye” [hoye är ett utrop/hälsning som används i Frelimos tal] och allt. Men efteråt kom en äldre man fram till mig och sa: Du kan inte vara bra i huvudet. Tror du verkligen att vi skulle ha lyckats att kämpa och besegra portugiserna utan något bidrag från den tro du nu säger är fel? Tror du verkligen att denna tro inte bidrog? Jag insåg att det tal jag just hållit inte var värt någonting.

Citatet visar att människor var övertygade om att det inte var möjligt att den ideologiska kampen ensam hade besegrat kolonialmakten; segern var också beroende av föreställningar djupt förankrade i det som fanns före ideologin. Denna föreställning visar hur religiösa föreställningar om maktdistribution kunde vidmakthålla sin legitimitet trots att slagorden och vokabulären var djupt ideologiska och ibland direkt fientliga mot den logik som strukturerade landsbygdens vardagsliv. Detta ska inte tolkas som att människor inte samtidigt trodde på det som regeringen företrodde. Ideologin som befrielseörelsen Frelimo vilade på var, och är fortfarande i stor utsträckning, en legitimitetsskapare för Frelimo, inte minst för den äldre generationen. Däremot visar exempelvis ovan angivna citat att Frelimos legitimitet underlättades eller kanske till och med möjliggjordes av en samexistens med traditionella trossystem och maktlogiker. Den konfliktyta som den officiella historiska berättelsen tycks inrymma kan i själva verket tolkas som en nödvändig, måhända ohelig, allians mellan det gamla och det nya. Mellan det kontinuerliga och det föränderliga. Tanken om att ett samhälle skulle röra sig från det förra till det senare, tycks inte vara giltig när empiri från den lokala kontexten skärskådas. Episodisk historieskrivning är inte begriplig. Régulo och den maktlogik régulosystemet

representerar är inte bara en historisk artefakt förknippad med något föråldrat och passerat utan har en fortsatt central position också i den maktstruktur som finns under nya centrala maktregimer.

De värderingar som régulosystemet är bärare av anses dessutom som oproblematiske när det tar form i andra politiska maktregimer. Etiketten har mindre värde när exempelvis det kollektiva i socialismen skulle införlivas under Frelimo. Detta var något som redan fanns inkorporerat i den lokala kontexten. Baptista (informantintervju 2015) understryker att

när den här typen av [kollektivt organiserat] arbete kommer, mer organiserat och med ökad medvetenhet, en typ av kooperativ där arbetskraften går samman, ett arbete tillsammans, där man tjänar tillsammans, den politiken hittade en bra plats [...] det afrikanska folket kände sig bra med den socialistiska politiken som gav värde åt det kollektiva arbetet, samarbetet.

Däremot den begränsade friheten och det auktoritära var långt mer problematiskt och det som orsakade starka motreaktioner. Régulo Mapudjé (livsberättelse 2015) beskriver de grusade förhoppningarna efter självständigheten och om hur Renamo rekryterade i hans område. Han understryker emellertid att inte heller anslutningen till Renamo var frivillig: "Om människorna gick till Renamo var det för att de blev tillfångatagna..." Samme régulo har ett talande sätt att beskriva vad frihet är: "Det är att få gå tidigt till machamban (fältet) och gå hem vilken tid vi vill, tidigt eller sent. Utveckling är frihet att arbeta. Nu kan vi arbeta vilken tid vi vill till vilken tid vi vill. Basen för utveckling är att det inte är krig, att det inte skjuts."

Människor behåller och lägger till eller som Régulo Chilombe (intervju 2015) i Lago uttryckte det: "Mellan de båda strukturerna finns det samarbete för det finns ingen separation." Många intervjuer vittnar om att det inte finns någon motsättning i exempelvis tro på att både Frelimo och andarna kan tillbedjas för att regnet ska komma. Régulo Chipango (livsberättelse 2015) säger: "Vi fortsätter med våra gamla ceremonier, att be för regn, ibland ber regeringen också om det, och ibland hjälper de till. Här är allt i en blandning."

Fältstabiliserande samarbete

En annan uppfattning om den samtida relationen är att de traditionella ledarna är en mellanhand mellan regeringen och befolkningen. Ett av flera exempel på detta är Régulo Massumba i Lagodistriktet som presenterar sig just så; som en mellanhand.

Befolkningen kommer hit och gråter över regnet som inte kommer och sedan går jag till regeringen. Regnen i år kom inte för att producera utan för att förstöra machamban. Folk kommer till mig för att klaga. De har rätt att klaga hos regeringen men det är så många människor som är där och klagar...

Régulo Messumba (livsberättelse 2015) berättar att den nya skolan byggdes genom ett samarbete mellan honom, sekreterarna i bostadsområden och i byn, Ndunas, OJM (Frelimos ungdomsorganisation), OMM (Frelimos kvinnoorganisation). ”Vi mobiliserade alla tillsammans för att göra tegelstenar och sedan kallade vi på regeringen”. Många utsagor vittnar om att régulos försöker axla alla de förväntningar på utveckling som befolkningen har, många gånger på grund av en relativ frånvaro av statliga strukturer. Rainhan (kvinnlig traditionell ledare) i byn Meluluka i Lago (intervju 2015) berättar hur hon försöker övertyga handlarna att sätta låga priser så att invånarna har råd att köpa dem. Hon önskar sig nationella priser på basvaror så att det blir möjligt att säga ifrån. ”De borde bestämma ett nationellt pris på socker till exempel.” Hon talar om för fiskarna att de inte får fiska varje dag, de måste låta fisken vila och reproducera sig. Hon berättar att hon inte är särskilt framgångsrik med handlarna, inte heller i sina försök att få en bättre primärskola och vårdcentral. Resultaten från AfroBarometer, refererade ovan, stödjer tesen att människor har långt mer kontakt och närhet till de traditionella ledarna än vad de har med regering och statliga strukturer.

En än mer långtgående tolkning är att konflikter som blossat upp i samband med Frelimos marxist-leninistiska ambitioner är just när det kontinuerligt strukturerade utmanats. Doxan kan ses som djupt inkorporerad i alla aktörers habitus oavsett om det handlar om underordnade bönder, överordnade régulos eller förändringsbenägna revolutionärer från Frelimo. Där traditionella strukturer kunnat vidmakthållas har konflikter eller tyst missnöje varit frånvarande.

En ytterligare indikator på att någon separation mellan det nya och det gamla inte finns, förkroppsligas genom att régulos ofta tillhör Frelimo. I den region i Moçambique som Niassa tillhör är Régulo, eller Shee, Mathaka den högste ledaren och har varit så i århundraden. Under fältarbetet var ett återkommande inslag i intervjuer att det var nödvändigt att träffa nuvarande Shee Mathaka för att verkligen förstå provinsen. Efter visst sökande visade det sig att han som nu är Shee Mathaka är en person som är lektor i lingvistik på Eduardo Mondlane-universitetet i Maputo tillika vice utbildningsminister och således en del av Frelimos regering. Två till synes oförenliga maktlogiker förenas i en position och dessutom en ytterst central maktposition. Etiketten var mindre viktig eller till och med oviktig än själva maktlogiken, den som reglerade det lokala samhällslivet.

Fältarbetet visar att även om régulos är aktiva (implicit eller explicit) i partiet, är de samtidigt några av dess främsta kritiker. Flera av de régulos vi träffat i distrikten där de storskaliga skogsinvesteringarna gjorts uttrycker att de har blivit lurade in i något utan att egentligen veta vad och att de nu känner sig övergivna av regeringen, vilket visar på att de i någon form ställer sig utanför eller kanske till och med ovanför, det politiska ”etablissemanget” (representerade av Frelimo) och på folkets sida (alltså i opposition mot Frelimo). Deras maktposition, baserat på det konsekrerade, ger dem handlingsutrymme att vara kritiker gentemot det legala (oavsett deras bindning till etablissemanget). Detta leder till en diskussion även om påverkan av beslutet om att återigen göra régulos till en del av den formella och juridiskt erkända

makten genom dekreten som nämns i bakgrunden. Det har förts en kritisk diskussion i Moçambique om att régulos blivit ”köpta” av partiet, eller instrumentaliserade, när de fick tillbaka sin juridiska status, som refererat i stycket ovan. Eftersom régulos makt grundar sig i legitimitet snarare än legalitet kan vi också ana att inverkan är relativt begränsad.

Kontinuiteten i régulos själva funktion illustreras vidare i hur befolkningen tillskriver förväntningar på att régulos ska kunna utföra maktkaraktäristiska uppgifter också under nya centrala makttregimer. Detta handlar exempelvis om att styra marknaden, kontroll av priser och om vilka handelsmän som verkar inom vissa områden samt även att kunna påverka inhemska och utländska investerare. Denna förväntan och förhoppning uppvisar också régulo i viss mån själva. Både i deras och i omgivningens historiskt givna habitus finns denna typ av ledarskapsuppgifter inkorporeerade.

Värdighet och utmanade maktpositioner

Ändå förefaller det finnas situationer när régulos förlorar sin maktposition. Det finns, så som beskrivet ovan, berättelser från kolonialtiden när régulos agerade förlängd arm åt portugisiska kolonialherrar och ifrågasattes som régulos. På samma vis som régulon i många fall förlorade legitimitet i förhållande till befolkningen när de ansågs gå kolonialmaktens ärenden, tycks de även göra det i den pågående processen med markinvesteringar. Förhållningssättet till marken är avgörande för att förstå hur sådana konflikter alstras. Förutom att den är avgörande för landsbygdsbefolkningens överlevnad (majoriteten av dem är småskaliga bönder), har den också historiska och kulturella värden som är oförenliga i rollen som vara i kapitalistisk bemärkelse. Denna förståelse går på tvärs även med det sätt på vilket marken behandlas i den samtida utvecklingen. Marken är det som garanterat bondefamiliernas överlevnad i århundraden, den representerar deras historia och identitet. I många av intervjuerna där bönderna beskriver företagets inträde används ord som antyder ett slags våldsanvändning, som exempelvis att ”marken invaderades” (intervju Sangas bondeunion 2015).

Bönderna känner sig lurade av de storskaliga investeringarna. Regeringen säger att projekten ska ”hjälpa bönderna” men projekten, anser bönderna, stjälar deras mark och förstör produktionen. Cuambas bondeunion (intervju 2015) menar att projekten är

... som en bestraffning, för basen för oss är hackan, våra barnbarn och barnbarnsbarn, hur och av vad ska de leva? [...] Politiken som de använder är att regeringen är folket. Men när vi står framför regeringen, så säger regeringen att det är ni som är folket. Men när vi ser i beslutsfattandet, personerna som företäder regeringen är inte kommunicerbara. [...] När de vill placera ett projekt i ProSavana, så är det fundamentala exproprieringen och att sätta en minoritet med stor mark [...] folket blir lidande, det kommer att göra slut på folket.

Böndernas värdighet blir begripligt som ett slags symboliskt kapital och återkommer i berättelserna om jorden. Sådant symboliskt kapital beskrivs här i termer av dignidade. Detta kan begripas som ett förkroppsligat kulturellt kapital (symboliskt kapital) på så sätt att innehavarna, régulos, kännedom om *hur* jorden ska försvaras, brukas och äras erkänns som viktig, legitim och konsekrerad kompetens av såväl de dominerade och dominerande (se Bourdieu, 1986; se också Bourdieu och Sayad, 1964 där författarna, utifrån studier av de algeriska kabyllerna, diskuterar det symboliska kapitalet i termer av ett *prestigekapital*). Att innehavet av förmågan eller förväntan att försvara dignidade går i arv betyder också att det kan förstås som institutionaliserat kulturellt kapital (Bourdieu, 1986), det vill säga en tillgång som är legitimt knuten till successionen av positionen som régulo. Maktens och positionens transparenta ärftlighet påminner snarare om hur statens maktpositioner tillsattes i samhällsformationer av mer traditionellt snitt än den dolda maktreproduktion av en ”statsadel” som Bourdieu analyserat och blottlagt (Bourdieu, 1996). Konflikter förefaller uppstå när dignidade utmanas och régulos position hotas först när marken inte försvaras som den heliga enhet den representerar för befolkningen. I själva positionen som régulo har försvaret av marken en central funktion. Régulo är den som försvarar/bevarar kollektivet och dess relation till marken. Positionens koppling till maktinnehav baseras och legitimeras i handling och förhållningssätt

Bondeunionen i Sanga (intervju 2015) beskriver hur ett företag som vill etablera sig struntade i bönderna, gick direkt till régulon och ”korrumperade honom”, ”invaderade marken” och ”ockuperar” den nu även om byn har lyckats ”rädda en del av marken”.

Företaget kom med problem för marken. Till exempel tall, det finns det ingen här som konsumerar, så vi började förstå att detta företag skulle sätta oss i onåd och vi började reagera, men företaget hade redan ockuperat stora områden men en del lyckades vi rädda och behålla. [...] Alltså, nu fanns det en konflikt mellan régulos och befolkningen, eller ja det var bra, men företaget som kom hit slog sönder den.

De beskriver hur konflikten med régulon inte har löst sig trots att de ”drog honom i öronen” så nu är de i en process där de ska byta régulo.

Det är svårt för régulon är inte statsanställd, det är vi som väljer régulon, vi säger att den här får vara vår representant och nu när det är problem och vi inte lyckas lösa dem då bjuder vi in strukturerna och säger, se här vi har det här problemet så hur kan ni lösa det och då brukar de säga att régulon inte är statsanställd, han är från er familj, när han gör ont så ska ni samlas och fatta detta kritiska beslut, om han inte accepterar kritiken kan ni byta ut personen mot en annan, men det är svårt för i vår tradition är man régulo hela livet, han kan bara sluta efter att han har dött.

Trots detta är de alltså på väg att byta:

Personerna förbereds för ett byte, för han förtrycker verkligen människor, om han inte går nu får vi vänta länge innan han dör, men om han inte samarbetar får samhället samlas och välja en annan. [...] För makten är folkets, inte sant?

Régulos vidmakthållna maktposition på fältet kan inte begripliggöras utan att kopplingen till dignidade som resurs har klarlagts. Det betyder också att förklaringar till försvagningar av régulos position finns att söka i hur dignidade upprätthålles och utmanas.

Även om begreppet dignidade inte explicit används av bönderna finns det, utifrån förståelsen som bland andra Baptista tillhandahåller ovan, en ständig närvaro av det i utsagorna; om hur våldsamt det upplevs när jorden är hotad och hur detta är oskiljaktigt från människorna och kollektivet. I sökandet efter vem/vilken institution i samhället som kan (förväntas) försvara samhällets värdighet och dess rätt till jorden finner vi de traditionella strukturerna, inklusive régulos. Det är emellertid inte så att det bara är régulos som förväntas göra det; även partiet, regeringen och staten kan ha sådana förväntningar på sig. I intervjuerna kan vi se hur dessa institutioner separeras såväl men också sätts samman, i betydelsen att de är samma (båda finns hos såväl de som representerar en av institutionerna som av andra informanter). Dikotomin mellan det traditionella och det moderna som "ogiltig" är en återvändsgränd, de samexisterar. Poängen är att dignidade som resurs, som kollektivt värdefullt, representerar det kontinuerliga, det konsektrade och det okränkbara. Funktionen, alltså kapitalet, äger heligheten snarare än positionen eller bäraren av kapitalet. I befolkningens förståelse av den maktlogik som omger dem så måste dignidade finnas närvarande. Bönderna lever i en värld där allt är föränderligt och mycket lite kan tas förgivet (regnen kommer inte, ingen vet om det kommer finnas en skola, väg eller sjukhus, kommer någon att komma och köpa jordbruksöverskottet etc.), vilket framkallar behov av beständighet på exempelvis régulos som försvarare av dignidade och jorden. Fältets logik, det symboliska kapitalet, försvaras och bevaras av régulo eller av någon annan institution som kan upprätthålla funktionaliteten. Detta verkar stabiliserande.

Régulos uppgift att försvara/företräda befolkningens rätt till jord finns även inskrivet i jordlagstiftningen där régulos ges en roll i bland annat konsultation mellan lokalbefolkning och företag. Régulos har inte lyckats stå upp för/svara mot befolkningens förväntningar i denna fråga och har många gånger ansetts ge bort befolkningens jord till investerare. Detta har bidragit till att régulos har ifrågasatts, förlorat sin legitimitet och att det i vissa fall har gått så långt så att befolkningen har avsatt régulon. När régulos inte svarar upp mot detta och människor känner sig helt övergivna, då ifrågasätts makten och som vi såg i exemplet ovan kan en process för att byta régulo inledas.

I relation till denna förväntan som finns från befolkning på ledarskapet så uttrycker också representanter för régulo att också dessa uppfattar en förväntan om

att ”hämta utveckling”; att säkerställa att någon form av förändring sker. När staten tycks överge landsbygden generellt (kanske än mer specifikt Niassas landsbygd), i och med storföretagarnas ankomst och partiets reträtt så har ansvaret lämnats i händerna på det traditionella ledarskapet. Förväntningarna på de andra ovan nämnda institutionerna är begränsade. Resonemanget visar hur förändringar på central nivå trots allt framkallar destabilisering av den lokala maktstrukturen. Relationen mellan position och kapital är centralt för att förstå resonemanget.

Vi kan se hur det rådande utvecklingsparadigmet och den juridiska roll som tillskrivits régulos, där de ovanifrån förväntas samarbeta med och underlätta för investeringar, kommer i konflikt med grunden för deras legitimitet, alltså dignidade. Att marknaden inte fungerar kan inte antas vara deras fel. Men när jordrelationerna inte gör det är det just detta, och deras legitimitet, som kommer på skam.

När régulos intervjuats om hur de ”utsatts” för nya utmaningar från marknadsaktörer uttrycks ofta en ”ånger”, en besvikelse och en känsla av att ha blivit lurade. Under ett samtal med en régulo i Miala, Sanga, (livsberättelse 2015) berättar han hur ”ingenting hände” under det första decenniet efter krigets slut, inte förrän skogsinvesteringarna kom. De bad honom, i egenskap av régulo, om mark och han diskuterade det med befolkningen. De bestämde sig för att ge investerarna mark. ”Vi ville ha utveckling, jobb.” Han berättar att inte alla ville ge marken, att vissa var rädda för att förlora den, men att det också var mycket prat om vad som kunde vinnas; jobb, virke, träkol, papper och utveckling.

Ifrågasättandet och undermineringen av legitimiteten av régulos leder inte per automatik till att ett annat ledarskap kan/har förutsättningar att växa fram. Det är kanske snarare så att det är personen/den som personifierar régulon som ifrågasätts och inte systemet som sådant. Men eftersom systemet har regler/trosuppfattningar om successionsordningar, kan man inte heller byta ut régulon hur som helst, vilket gör att lokalsamhället fastnar i en situation där de inte har någon legitim ledare, något som riskerar bryta ner den lokala sociala sammanhållningen. På platser där statens närvaro är svag eller obefintlig innebär detta att lokalsamhällets sammanhållning och struktur kraftfullt sätts på prov, vilket skapar oro bland människor.

Å andra sidan finns det tecken på att när det lokala ledarskapet luckras upp på vissa håll uppstår en mer demokratiskt orienterad process också på det lokala planet. Avsättning av régulos förekommer, eller som i fallet Licole där hela byn hotar att flytta ifrån régulon om saker inte förändras. Detta är en skillnad mellan problematiken under kolonialtiden och nu som ligger i självständigheten; människor är medvetna om idén och möjligheten att välja och välja bort ledare genom olika former av demokratiska val, vilket nu framstår som något som skulle kunna tillämpas även i det traditionella systemet (vilket inte förefaller ha varit aktuellt under kolonialtiden). Resonemanget bygger på att betydelsen eller kanske snarare innebörden av dignidade tar nya former som tillåter förändringar på det lokala maktfältet. Inte genom att nya regimer tillträder eller frånträder utan genom att själva funktionaliteten i systemet uppdagas. Régulos konsekrerade position genom försvaret av jorden, dignidade, luckras upp när den inte längre uppvisar kontinuitetens tecken.

Det är först i sådana sammanhang som det historiska skeendet på landsbygden i Moçambique kan anta nya eller åtminstone reviderade former.

Konklusion

Oavsett om det varit portugisiska kolonisatörer, marxistiska befriare eller kapitalistiska entreprenörer som intervenerat i det dagliga livet på landsbygden så har dessa trätt in i en redan befintlig social maktstruktur där de dominerandes överlägsenhet och de dominerades underlägsenhet redan funnits definierad och legitimerad (både av de socialt och ekonomiskt under- och överordnade). Det lokala ledarskapet, régulos, har och fortsätter ha dominanta positioner på landsbygden oavsett vilken historisk regim som legaliserat maktordningen. Landsbygdens maktstruktur har inte haft sådan karaktär att den kunnat svepas bort av politiska maktskiften på central nivå. Istället visar föreliggande studie att det lokala maktfältets struktur vidmakthållits oavsett politisk regim och trots aktiva försök från centralmaktens sida att slå sönder den.

Denna studie, som fokuserar på *maktregimer* verksamma på Moçambiques landsbygd, visar hur maktlogiker med rötter i det förkapitalistiska samhället bidragit till att vidmakthålla befintliga maktstrukturer (vilket kan jämföras med Bourdieus Algeriet-studier som snarare låter förstå hur befintlig symbolisk ordning hos kabyllerna hänvisar dem till underordnade sociala positioner i det framväxande kapitalistiska samhället). Landsbygdens maktlogik, förkroppsligad av relationen mellan lokala ledare, régulos, och den jordbrukande befolkningen, utgör den lokala maktstrukturen och bidrar till att vidmakthålla stabilitet som inte går att utläsa i den officiella historiska berättelsen om Moçambique som i sammanhanget beskrivits som episodisk, det vill säga på varandra följande händelser, maktskiften och regimer. Positionen som régulo fanns när portugiser koloniserade, när Frelimo befriade och när marknadskrafter fogades in i Moçambiques historia. Detta kan förstås som en immunitet relativt yttre krafter tillfälliga påverkan och påminner om hur den lokala maktutövningen förefaller präglas av sådan relativ autonomi som Bourdieu beskriver som utmärkande för ett socialt fält. Det sociala fältet är historiskt formerat med en stabilitet som inte inrymmer plötsliga förändringar eller episodisk historieskrivning.

Dignidade, det skydd eller det ärande av marken och därmed av folket, som régulo förväntas upprätthålla, kan förstås som sådant symboliskt kapital som tillerkänns värde och därför strukturerar det sociala fältet. Dignidade, som kapital, är centralt i den lokala maktens logik. Dignidades konsekrerade relevans finns (historiskt) inkorporerat i habitus (i den bemärkelsen likt den symboliska ekonomi som Bourdieu observerade bland kabyllerna). Betydelsen eller styrkan i dignidade manifesteras särskilt när själva funktionen kan upprätthållas också av andra än régulo (exempelvis partiföreträdare) samt hur positionen som régulo försvagas när befolkningen uppfattar att régulo inte längre utför sitt arbete. Dignidade som resurs blir därför, paradoxalt nog, avgörande för såväl förändring som kontinuitet. Innehavaren eller upprätthållaren av det symboliska kapitalets värde tilldelas, enligt fältets

logik, också makten. Så länge régulo förmår vara régulo i traditionell bemärkelse kan denne också tämja den lokala historieskrivningen relativt den centrala, episodiskt skrivna, historien om Moçambique.

Det finns dock tecken på att de yttre influensernas insteg på det lokala fältet kunnat bidra till mer djupgående förändringar såsom inkorporeringen av demokratiska förhållningssätt som inte nödvändigtvis bärs upp av varken régulos eller dignidade (även om spår av det sistnämnda finns närvarande). Observationen visar att det sociala fältet inte är helt resistent från yttre påverkan men också att sådan yttre påverkan varken kan vara väsensskild från den befintliga maktlogik som dominerar (har relativ autonomi) eller ske i revolutionerande tempo. Den teoretiska förståelsen som hämtats från Bourdieu bidrar inte bara till att förstå hur maktförhållanden på Moçambiques landsbygd har utvecklats relativt den episodiska historieskrivningen utan också på hur hänsyn behöver tagas till fältet, dess logik och inte minst dess tröghet, dess *inertia*, för att synliggöra historiska skeenden också i kontexter som befinner sig i den politiska periferin.

Kajsa Johansson, doktorand i sociologi på institutionen för Samhällsstudier, Linnéuniversitetet
e-post: kajsa.johansson@lnu.se

Magnus Persson, universitetslektor i sociologi, institutionen för samhällsstudier, Linnéuniversitetet
e-post: magnus.x.persson@lnu.se

Litteraturlista

- Abrahamsson, Hans, och Nilsson, Anders. 1995. *Mozambique: the Troubled Transition*. London: Zed Books.
- Bleyer, Maja, Kniivilä, Matlene, Horne, Paula, Sitõe, Almeida, och Falcão, Mário Paulo. 2016. "Socio-economic impacts of private land use investments on rural communities: Industrial forest plantations in Niassa, Mozambique." In *Land Use Policy*, 51: 281-289.
- Bourdieu, Pierre. 1962. *The Algerians*, Boston: Beacon Press.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1980. *The Logic of Practice*, Cambridge (UK): Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 1986. "The Forms of Capital" från *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Richardson, John G., New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, Pierre. 1996. *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*, Cambridge (UK): Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 2013. *Algerian Sketches*, Cambridge (UK): Polity Press.
- Bourdieu, Pierre, och Chartier, Roger. 2015. *The Sociologist & the Historian*, Cambridge (UK): Polity Press.
- Bourdieu, Pierre, och Sayad, Abdelmalek. 1964. *Le décarinement. La crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie*, Paris: Minuit.

- Bourdieu, Pierre, och Wacquant, Loïc. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago: University of Chicago Press.
- Braudel, Fernand. 2009. "History and Social Sciences. The Longue Durée." *Review (Fernand Braudel Center)*, 32(2), 171-203.
- Broady, Donald. 1991. *Sociologi och Epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, Stockholm: HLS Förlag.
- Buur, Lars, och Helene Maria Kyed. 2006. "Contested Sources of Authority: Reclaiming State Sovereignty by Formalizing Traditional Authority in Mozambique." *Development and Change* 37(4): 847-869.
- Calhoun, Craig. 2013. "For the social history of the present: Bourdieu as Historical Sociologist" från *Bourdieu and historical analysis*, red. Gorski, Philip S, 36-66, Durham and London: Duke University Press.
- Chilundo, Arlindo. 2001. *Os camponeses e os caminhos de ferro e estradas em Nampula (1900-1961)*. Maputo: PROMÉDIA.
- Chilundo, Arlindo, och Cau, Boaventura Manuel. 2010. *Traditional Forms of Common Property Rights: A Case Study in Southern Mozambique*. Universidade de Eduardo Mondlane.
- Costa, Christina, och Murphy, Mark. 2015. "Bourdieu and the Application of Habitus across the Social Sciences", från *Bourdieu, Habitus and Social Research: The Art of Application*, red. Costa, Christina och Murphy, Mark, 3-20, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Svenska Kyrkan. 2014. *Assessment visit to Chikweti, Niassa. Report from the joint delegation visit 15-23 October 2013*. Uppsala: Church of Sweden.
- de Sousa Santos, Boaventura. 2006. "The Heterogenous State and Legal Pluralism in Mozambique." *Law and Society Review* 40 (1): 39-76.
- Gorski, Philip S. 2013. "Bourdieu as a theorist of change", från *Bourdieu and historical analysis*, red. Gorski, Philip S, 1-18, Durham and London: Duke University Press.
- Governo de Moçambique. 1997. *Lei de Terras de 1997 de 1 de Outubro*.
- Gregow, Karin, Hermele, Kenneth, Johansson, Kajsa, Nhampossa, Diamantino, och Wolpher, Marja. (2012) *The race for land*. Stockholm: Afrikagrupperna/Forum Syd/SCC.
- Isaacman, Allen F. 1975. "The Tradition of Resistance in Mozambique." *Africa Today* 22(3): 37-50.
- Isaacman, Allen F. 1980. "Cotton Is the Mother of Poverty: Peasant Resistance to Forced Cotton Production in Mozambique, 1938-1961." *The International Journal of African Historical Studies* 13(4): 581-615.
- Isaacman, Allen F. 1997. "Historical amnesia, or, the logic of capital accumulation: cotton production in colonial and postcolonial Mozambique." *Environment and Planning: Society and Space* 15: 757-790.
- Johansson, Kajsa, Nhampossa, Diamantino, och Wolpher, Marja. 2012. "Peasants' voice having an impact" I *The race for land*, red. Gregow, K. et al. Stockholm: Afrikagrupperna/Forum Syd/SCC.

- Jossias, Elísio Manuel Fernando. 2016. *O primeiro a chegar é dono da terra: pertença e posse da terra na região do lago Niassa*. Doktorsavhandling. Universidade de Lisboa. (Unpublished).
- Logan, Carolyn. 2008. "Traditional Leaders in Modern Africa: Can Democracy And The Chief Co-Exist?" *Afrobarometer working paper* No. 93. Cape Town: Afrobarometer.
- Mafeje, Archie. 2003. *The Agrarian Question, Access to Land, and Peasant Responses in Sub-Saharan Africa*. Civil Society and Social Movements Programme Paper Number 6. Geneva: UNRISD.
- Mole, Paulo, Monteiro, José, och Quan, Julian. (undated). *Ensuring community land rights in a land investment pressed country – The Community Land initiative (iTC) in Mozambique*. Maputo: iTC.
- Monteiro, José, Salomão, Alda, och Quan, Julian. 2014. *Improving land administration in Mozambique: a participatory approach to improve monitoring and supervision of land use rights through community land delimitation*. Conference Paper.
- Negrão, José. 2003. *A Propósito das Relações entre as ONGs do Norte e a Sociedade Civil Moçambicana*. (Unpublished).
- Overbeek, Wincent. 2009. *The Expansion of Tree Monocultures in Mozambique. Impacts on Local Peasant Communities in the Province of Niassa A field report*. Montevideo: WRM.
- Reay, Diane. 2004. "‘It’s all becoming a habitus’: Beyond the Habitual Use of Habitus in Educational Research" *British Journal of Sociology of Education*, 25(4):431–444.
- Sitoe, Almeida. 2009. *Governança Florestal em Niassa: o caso de Muembe, Sanga, Lago e Cuamba*. Maputo: ORAM.
- Sousa, Nardi Abraão. 2015. *Contratados e povoadores Cabo-Verdianos em Angola: Serviços, segundos europeus ou imigrantes (1947-1973)*. Doktorsavhandling. Praia: Universidade Cabo Verde.
- West, Harry G, och Kloeck-Jenson, Scott. 1999. "Betwixt and between: 'Traditional Authority' and Democratic Decentralization in Post-War Mozambique." *African Affairs*. Vol. 98, No. 393 (Oct., 1999), pp. 455-484.
- Åkesson, Gunila och Nilsson, Anders. 2006. *National Governance and Local Chieftaincy A Multi-level Power Assessment of Mozambique from a Niassa perspective*. Stockholm: Sida.
- Åkesson, Gunilla, Calengo, André, och Tanner, Christopher. 2009 *It's not a question of doing or not doing it – it is a question of how to do it, Study on Community Land Rights in Niassa Province, Mozambique*, SOL nr 6/2009. Uppsala: SLU.

Intervjuer och livsberättelser med direkta citat i texten

Armindo Ngunga (Shee Mathaka). Maputo 20 januari 2016.

Cuambas bondeunion. Cuamba 25 maj 2015.

Iassine Alabe (permanent sekreterare distriktsregeringen i Lago). Metangula 13 april 2015.

Ismael Ossemame (en av bondeunionen UNACs grundare). Maputo 9 maj 2014.

Régulo Chipango. Sanga 9 maj 2015.

Régulo Licole. Sanga 7 december 2015.

Régulo Massumba. Lago 11 april 2015.

Régulo Mapudje. Sanga 10 maj 2015.

Régulo Matia. Cuamba 26 maj 2015.

Rainha Meluluka. Lago 21 april 2015.

Sangas bondeunion. Sanga 7 maj 2015.

Informantintervjuer

João Baptista Amid (historiker och pedagogisk direktör, Universidade Católica de Moçambique, Niassa). Lichinga 28 maj 2015.

Diamantino Nhampossa (landrepresentant We Effect Moçambique, tidigare koordinatör på UNAC). Maputo 2 juni 2015.

Brazão Mazula (doktor i filosofi, tidigare rector på Universidade Eduardo Mondlane Maputo, född i Messumba, Niassa). Maputo 9 juni 2015.

Officielt, praktisk, strategisk: Slægtskabets former og funktioner i middelalderens danske elite

Kim Esmark

Official, practical, strategic: The forms and functions of kinship within the medieval Danish elite. For the ruling classes of medieval Denmark – just as for their contemporary counterparts in wider Europe – bonds of kinship constituted a social asset and structuring capital of prime importance. The kindred, however, was never a permanent, objectively defined group. In this article I explore the complexities of kinship strategies and family consciousness by way of a case study of “Hviderne”, an aristocratic family network from Zealand that came to dominate the 12th and 13th century domestic power field in the kingdom of Denmark. Applying Bourdieu’s twin notions of official and practical kinship to the empirical evidence relating to “Hviderne”, I seek to outline an interpretive framework for understanding the fuzziness and fluidity of aristocratic family structure in the high Middle Ages.

Keywords: High Middle Ages, Denmark, Bourdieu, official kinship, practical kinship, strategy, representation, field of power

Introduktion: Middelalderslægtens historiografiske mutation

Hvad enten de har en erhvervsmæssig basis som i vores samfund eller en slægtsmæssig basis som i før-kapitalistiske samfund, så findes grupper ikke færdiglavede i virkeligheden. Og selv når de præsenterer sig med den udstråling af evighed, der er adelsmærket for naturaliseret historie, er de altid produktet af et komplekst historisk konstruktionsarbejde [...].

Bourdieu, ”Hvad skaber en social klasse?”

Middelalderssamfundet var ifølge en længe rodfæstet forskningskonsensus i sin kerne et ’slægtssamfund’. Slægts- og familieband udgjorde ikke bare rammen om individers og gruppers status og kulturelle identitet, de var også centrale komponenter i regulering af arv, ejendom og privilegier, politisk netværksdannelse, social og retlig sikkerhed, m.v. Også andre typer af sociale bånd havde selvsagt betydning og nogle af dem ville med tiden erstatte slægten som samfundets bærende struktur, men i middelalderen ville selv disse andre typer af bånd ofte imitere den matrix,

som slægten udgjorde (Guerreau 1980, 184-91; Althoff 2004, 62). Men hvem opfattede datidens mennesker subjektivt at 'være i slægt med' og hvordan formede og formedes slægtsfølelsen af praksis og sociale strategier? Det er hvad det skal handle om her.

Middelalderens familie- og slægtskabsstrukturer og deres transformationer over tid har helt tilbage til forrige århundredeskifte hørt til blandt de forskningsmarker, hvor historikere mest intensivt har trukket på og været under indflydelse af antropologi og sociologi – ofte ureflekteret eklekticistisk og somme tider tangerende "overexploitation" (Löfgren 1987, 18-19). Groft skitseret har den internationale middelalderforskning siden 1950'erne bevæget sig fra socialantropologisk inspirerede kortlægninger af slægtskabets *strukturer* og *funktioner* (primært i aristokratiet) og af disses evolution over tid, til mere *processuelt* orienterede studier med fokus på familie- og slægtsbåndes kompleksitet og måderne de blev oplevet, repræsenteret og ikke mindst anvendt af de fortidige aktører i levet praksis (stadig primært indenfor den sociale elite).¹ Resultatet er, at tidligere tiders velordnede portrætter af bestemte slægtsstrukturer og disses regelmæssige ændring over tid er blevet afløst af et mere grumset billede af overlappende og divergerende repræsentationer af slægtsbånd, slægtsnormer og måder at 'regne' slægt på.

Nogle af de nyere studier (f.eks. Barthélemy 1993; Le Jan 1995; White 1988; 2005) trækker i deres søgen efter alternativer til strukturalistisk og funktionalistisk analyse på bl.a. Bourdieus etnologiske tekster om kabylerne slægtsstrategier. I en næsten programmatisk formulering, der direkte parafraserer Bourdieus statement i *Outline of a Theory of Practice* om at "kin relationships" er "something people make, and with which they do something" (Bourdieu 1977, 35), pointerer Stephen D. White således, at slægts- og familiebånd var "things that medieval nobles made (though not exactly as they pleased) and with which they did things – or tried to do things." (White, 2005: vii). I denne forståelse var middelalderens slægt noget, der defineredes operationelt: En hævnfejde, en begravelse, en ægteskabsalliance, en ejendomstransaktion eller en fordeling af arv aktiverede forskellige slægtsrelationer. Snarere end en stabil, velafgrænset struktur, var slægten et "fluid and multiform product of varied strategies and representations, which were continuously negotiated and adapted to different contexts and practical needs." (Esmark 2006, 109).

Også middelalderens Danmark blev i mange år beskrevet som et 'slægtssamfund', hvor individet først og fremmest eksisterede som medlem af en æt, hvor politik udfoldede sig som en kamp mellem ledende slægtsgrupper (indtil de blev bragt under kontrol af en stadig mere statslignende kongemagt) og hvor ætten i sig selv udgjorde et retssubjekt (KLN; Fenger 1971). Hvordan slægtsgrupperne præcis så ud og fungerede, var det imidlertid sjældent muligt at sige ret meget om ud fra det sparsomme kildemateriale. Det har dog været klart, at folk i dansk middelalder regnede deres aner kognatisk (eller bilateralt), dvs. gennem både faderens og moderens linje. Ethvert individ delte dermed blod med mere end én slægtsgruppe og med undtagelse af fuldsøskende var der ikke to individer, der havde eksakt samme forfædre og slægtninge. Med den relativt høje dødelighed fulgte dertil, at mange nåede

at gifte sig flere gange, hvorfor slægtsgruppen også omfattede forskellige grupper af stedbørn. Oven i kom stærke bånd af ikke-biologisk slægtskab konstrueret gennem fosterskabsforhold. Med andre ord var det mere reglen end undtagelsen, at det enkelte individ kunne føle sig knyttet til flere sider på én gang. Alt i alt forhold, der måtte komplicere billedet af et samfund bygget på veldefinerede 'slægter'. Men også blandt danske historikere er der de sidste par årtier sket en reorientering i retning af at se slægten som en mere flydende størrelse, der konstrueredes og fik sin form i praktisk brug og som resultat af sociale og symbolske kampe.

Nogle eksempler: I et studie af de tidligste nordiske lovbøger fra slutningen af 1100- og begyndelsen af 1200-tallet har retshistorikeren Helle Vogt vist, at lovenes definition af slægten og dens forpligtelser næppe som tidligere antaget afspejler traditionsfæstede, gammeldanske forhold, men snarere er resultatet af den nye kirkeretlige tænknings systematisering og juridiske formalisering af noget, der indtil lovteksternes udarbejdelse var langt mere sammensat og situationelt bestemt – og måske i praksis også fortsatte med at være det (Vogt 2010). Parallelt hermed har Lars Hermanson i en undersøgelse af 1100-tallets politiske kultur i Danmark påvist, at den socio-politiske rivaliseren i eliten ikke stod mellem biologisk definerede 'slægter', men mellem bredere sammensatte, ofte overlappende og smidigt foranderlige netværk ("elite-kollektiver") konstrueret på basis af blodsband og ægteskab, men også konkubinater, fosterskabsforbindelser, venskab, patron-klient relationer m.v. (Hermanson 2000). Som foreslået af Thyra Nors må man derfor tænke slægtskab i dansk middelalder som "først og fremmest [...] et strategisk, politisk felt" (Nors 2000, 66), ligesom man i læsningen af såvel lovtekster som berettende kilde-tekster fra perioden analytisk bør skelne mellem "slægt som ideologi og som praktisk fungerende slægtsgrupper" (Nors 2000, 57; se også Nors 1998).

Det sidste lyder næsten som et ekko af Bourdieus begrebslige skelnen mellem *praktisk* og *officielt* slægtskab, som Nors da også indirekte har ladet sig inspirere af via sin læsning af bl.a. førnævnte Stephen D. White (se referencer i Nors 1998; 2000). I et tidligere arbejde – en mikropolitisk analyse af forviklingerne omkring en jordtransaktion i Vestfrankrig omkring år 1100 – har jeg selv argumenteret for at netop begreberne om praktisk og officielt slægtskab kan være et nyttigt redskab til på mere teoretisk afklaret grund at diskutere og forklare den empirisk påviselige kompleksitet i middelalderens slægtsmønstre og slægtsstrategier (Esmark 2009). I artiklen her er det meningen at anvende samme teoretiske greb i arbejdet med en hjemlig case, nemlig den sjællandske stormandsslægt, der i dansk historieskrivning kendes som 'Hvideslægten', 'Hvide-klanen', 'Skjalm-slægten' eller bare 'Hviderne'. Formålet er at stille spørgsmålstejn ved det gængse billede af 'Hviderne' som en integreret social gruppe, hvor brødre og søstre, fætre og kusiner, nevøer, niecer, onkler og tanter, osv. på tværs af det vidt forgrenede familienetværk gennem 11- og 1200-tallet grundlæggende opfattede sig som nedstammende fra samme forfader og dermed tilhørende samme 'slægt'. Som jeg vil prøve at vise, er det ganske vist muligt at finde kildemæssigt belæg for eksistensen af en sådan repræsentation i samtiden. Ser man imidlertid på, hvordan individerne i denne struktur faktisk

handlede i konkrete anliggender, tegner der sig et billede af mere snævert afgrænsede, mere anvendelses- og situationsbestemte grupper. Denne tilsyneladende modsætning mellem på den ene side en bred, klanlignende slægtsstruktur og på den anden side et løsere vævet mønster af mindre, praktisk agerende delgrupper kan – er mit argument – bedst begribes, hvis man ser det som en dialektik mellem *officielt* og *praktisk* slægtskab, eller, i Nors' aftapning, mellem slægt som ideologi og slægt som praktiske grupper.²

Officielt og praktisk slægtskab

Bourdieu's begreber om officielt og praktisk slægtskab går som antydning tilbage til hans etnologiske studier af ægteskabsstrategier blandt kabylerne i Algeriet i slutningen af 1950'erne (Bourdieu 1977, 30-71; 2005 [1972], 78-130; 2007 [1980], 246-300; Prieur/Sestoft 2006, 29-35). Begrebssparret udvikledes for at tackle et tilsyneladende paradoks. På den ene side fremhævede Bourdieu (mandlige) informanter i enighed det patrilineære, kvasi-endogame fætter-kusineægteskab som norm og ideal: Det kabylske samfunds massive maskuline dominans og nedvurdering af kvinder betød, at det bedste og mest ærefulde for en familie var at en søn giftede sig med sin såkaldte *bent âamm*, sin fars brors datter. På den anden side kunne Bourdieu imidlertid empirisk konstatere, at dette erklærede ideal i praksis kun realiseredes i meget begrænset omfang. I praksis vejede nemlig alle mulige andre nødvendigheder og pragmatiske hensyn tungere end kulturelle normer. En fætter er jo ikke bare et punkt på et genealogisk oversigtskort. Med i ægteskabsplanlægningen indgår spørgsmål som: Tilhører han en dominerende eller domineret gren af familien? Er hans far den yngste eller den ældste blandt brødrene? Er han rig på økonomisk og/eller symbolsk kapital (jord, mænd)? Bor han langt væk? Osv. (Prieur-Sestoft 2006, 31).

Hvis de faktisk indgåede ægteskaber derfor som oftest brød med den kulturelle etikette, var informanterne til gengæld dygtige til retorisk at manipulere definitionen af de genealogiske relationer, så de objektivt set praktisk-pragmatisk motiverede ægteskaber overfor lokalsamfundet (og overfor etnologen) fremstod *som om* de fulgte etiketten. Kabylerne levede med andre ord med en dobbelt sandhed: Der var den officielle fortælling om slægtskab og patrilineære ægteskaber og der var de konkrete, praktiserede bryllupper og familieband. Denne dobbelthed kunne ikke rummes i det på dette tidspunkt (1950/60'erne) dominerende paradigme på feltet, nemlig den strukturalistiske antropologi, der anskuede slægten som en implicit regelstyret struktur. Ifølge Bourdieu måtte man bryde med dette paradigme og istedet gå til familierelationer som noget levende sociale agenter strategisk *laver* og *gør* noget med i stadige brydninger mellem det han så betegnede hhv. det *officielle* og det *praktiske* slægtskab.³

Med *officielt slægtskab* sigtes til de formelle fremstillinger, som sociale agenter selv (men også udenforstående iagttagere som antropologer, sociologer og historikere) giver af familieforhold. Der er tale om en type repræsentation, der kan systematiseres i stamtavler og lignende abstrakte oversigtsformer, i familiekrøniker, i

arve- og ægteskabslovgivning m.v., uden hensyn til praksis. Officielt slægtskab er altså relativt veldefineret, formet af regler og kulturelle normer og anvendes primært i offentlige, formelle situationer – og for forskernes vedkommende som redskab til beskrivelse og analyse. Det officielle slægtskabs grundlæggende funktion er med andre ord at ordne og legitimere den sociale verdens indretning. Det officielle slægtskab er slægt som (selv-)fremstilling, teori og ideologi, en repræsentation, der er ”dominerende i en vis henseende, det vil sige i bestemte situationer og med henblik på varetagelsen af bestemte funktioner” (Bourdieu 2007, 252).

I modsætning hertil står det *praktiske* eller, som Bourdieu også kalder det, *hverdagslivets* slægtskab (Bourdieu 2006, 86f; 2007, 256f). Det betegner kludetæppet af levede familieband, mængden af de relationer og forbindelser, der rent faktisk mobiliseres af specifikke agenter med specifikke formål på specifikke tidspunkter, og som plejes og holdes ved lige akkurat så længe de på den ene eller anden måde er nyttige. Praktisk slægtskab, “whose boundaries and definitions are as many and as varied as its users and the occasions on which it is used” (Bourdieu 1977, 34), har altså en mere flydende, sammensat og temporær karakter. Dets afgrænsning og organisation er ikke statisk, men tilpasses tværtimod hele tiden konkrete formål og situationsbestemte behov. Praktisk slægtskab er i sin kerne *strategisk* og anvendes derfor også gerne i smidig kombination med andre ikke-familiemæssige bånd: Venskab, naboskab, patron-klientforhold. Praktisk slægtskab er kort sagt familiebandenes *modus operandi*, slægtskab *i aktion*.

Det officielle slægtskab forholder sig til det praktiske (eller hverdagslivets) slægtskab ”ligesom et landkorts geometriske rum forstået som en imaginær repræsentation af alle veje og teoretiske mulige ruter forholder sig til det netværk af veje, der reelt bruges, tilbagelægges, holdes åbne og altså er lettere at slå ind på.” (Bourdieu 2006, 98) Eller man kunne med lignende analogier sige, at officielt og praktisk slægtskab står til hinanden som den formelle grammatik står til den levende sprogbrug, som opskriften i kgebogen står til madlavningen i køkkenet eller som tv-transmissionens billede af fodboldholdenes opstilling før kick-off (4-4-2, 4-3-3, etc) står til spillernes faktiske positioner og bevægelser i løbet af kampen. Pointen er ikke, at det praktiske slægtskab er mere ’virkeligt’ end det officielle – eller omvendt. Begge er aspekter af samme sociale realitet, men udfylder forskellige funktioner. Når det handler om at forfølge symbolske og materielle interesser, når der altså skal *udrettes* noget, er det netværket af praktiske slægtninge, der trækkes på. Til gengæld påkaldes det officielle slægtskab, når praktiske strategier skal legitimeres og individer og grupper ikklædes ære og anerkendelse. Det er altså *dialektikken*, det strategisk orienterede samspil, mellem det officielle og det praktiske (eller praktiserede), mellem det regelkonforme og det nyttige, der for Bourdieu er pointen.

Problematikken vi skal forfølge med vores middelaldercase er ikke 1:1 den samme som Bourdieu diskuterede i forhold til kabylerne. Det er ikke Hvidernes ægteskabstrategier, der specifikt er spørgsmålet, men konstruktionen og repræsentationen af dem som gruppe(r): Hvem opfattede de såkaldte Hvider, at de var i slægt

med, og hvordan relaterede disse opfattelser sig til socio-politiske positioner og strategier i samtidens danske magtfelt? Her er Bourdieus skelnen mellem officielt og praktisk slægtsskab en hjælp til at tænke og forklare, hvordan forskellige sociale agenter i forskellige konkrete sammenhænge kunne anlægge forskellige strategier i brugen og repræsentationen af slægten. Hvem man delte familie med afhang ligesom hos kabylerne af situationen og det, der skulle udrettes nu og her (praktisk slægtsskab), men de forskellige mønstre, der kom ud af det, kunne i andre sammenhænge søges *officialiseret* (Bourdieu 2005, 106), dvs. fremstillet med henblik på offentlig ære og anerkendelse (officielt slægtsskab). Fremfor at bestemme en normalafgrænsning eller normalstruktur af slægten (der så evt. vises at være transformeret gennem historien) samler interessen sig om diversitet og modsætninger i de strategiske anvendelser af og diskurser om slægtsbånd.⁴

Hvideslægten i 11- og 1200-tallets danske magtfelt

Fra Bourdieus kabylske etnologi til Danmark i 11- og 1200-tallet og vores case om den såkaldte Hvideslægt. Som det øvrige romerkatolske Europa var det danske kongerige i højmiddelalderen et samfund behersket af konkurrerende stormandsgrupper. I toppen af magtfeltet befandt sig en lille elite af godsrige aristokrater, der med deres familier og venskabsnetværk kontrollerede størstedelen af de økonomiske ressourcer (i første række jord), og som besatte de kirkelige embeder, anførte egne følger af krigere og dominerede den bredere befolkning af frie, skatskyldige bønder, jordløse og trælle. Gennem giftermål og fosterskabsarrangementer var elitens ledende grupper knyttet sammen både med hinanden og med forskellige grene af kongeslægten. Det var stormændene, der udgjorde grundlaget for kongens magtudøvelse og derfor også dem, der – somme tider i bitter intern rivaliseren – havde den afgørende indflydelse på valget af konge (Hermanson 2000; Gelting 2000b).⁵

Blandt de aristokratiske familier og netværk, der således dominerede riget, rangeres Hviderne sædvanligvis som hørende til de vigtigste. Selve slægtens navn er en eftermiddelalderlig opfindelse gjort af historikere. Den betegner efterkommerne, regnet både på mands- og kvindelinjer, af stormanden Skjalm Hvide fra Fjenneslev på Sjælland. Efter de sparsomme efterretninger vi har, var denne Skjalm en betydelig figur.⁶ Som hærleder fra 1060'erne og til sin død i starten af 1100-tallet førte han togter mod bl.a. Rügboerne, som han underkastede tribut og gjorde sig til jarl over, og hans ry og indflydelse rakte til at mobilisere hele Sjællands flådestyrker, da han i et privat hærtog ville hævne drabet på en bror (Saxo 11.5.3, 12.6.5). Som andre stormænd af lignende status havde Skjalm en mængde sønner og døtre, og i det 12. og 13. århundrede tegnede hans efterkommere og deres hustruer og ægtemænd et vidtforgrenet netværk af rige jordbesiddere, biskopper og krigsherrer, som gradvis udvidede deres magt og indflydelse fra basen i det centrale Sjælland til resten af kongeriget og som ifølge flere historikere arbejdede målrettet på at vinde kontrol med kronen (Skyum-Nielsen 1971, 241; Danstrup 1946). Medlemmer af dette familienetværk – som er det historikere kalder 'Hvideslægten' – dukker i kilderne fra perioden op i skiftende kongers og biskoppers breve og diplomer (DD),

i klostrenes årbogsoptegnelser (DMA), og i den såkaldte *broderliste*, en gådefuld oversigt over fremtrædende danske stormænd fra tiden omkring 1200 (KVJ, I, 84-87; Christiansen 1966; Jensen 2006). Efterkommere af Skjalm figurerer samtidig som hovedpersoner og helteskikkelser i den vigtigste narrative kilde fra samtiden, Saxos monumentale krønike (færdiggjort ca. 1210) om danernes bedrifter fra tidernes begyndelse til 1185 (Saxo, bog 11-16).

Blandt de forskellige grene af kongeslægten, der på Skjalms tid potentielt kunne gøre krav på kronen, knyttede Skjalm og hans familie sig til Erik Ejegods fraktion. Det skulle vise sig at være en givtig investering. Båndene til Erik Ejegod (konge 1095-1103) blev videreført i de næste generationer, hvor Eriks efterkommere endte med at gå sejrende ud af de dynastiske fejder eller 'borgerkrige', der hærgede riget i årene 1131-57. Ved stridighedernes afslutning i 1157 blev Erik Ejegods sønnesøn Valdemar 1. (d. 1182) således enekonge af Danmark og som del af krigenes vinderhold skaffede Hviderne sig de følgende år betragtelige gevinster i form af jordkonfiskationer og besættelse af indbringende og indflydelsesgivende kongelige og kirkelige embeder. Slægtens privilegerede stilling opretholdtes under kong Valdemars sønner og efterfølgere kong Knud 6. (d. 1202) og kong Valdemar 2. (d. 1241), hvor ledende medlemmer af Hvideslægten varetog centrale funktioner i udbygningen af kongemagten og dens institutioner. Mest prominent stod Absalon, sønnesøn af Skjalm og fostbroder til Valdemar 1. Efter uddannelse i Paris blev Absalon i 1158 udnævnt af Valdemar til biskop af Roskilde og fra 1178 og til sin død i 1201 sad han tillige som ærkebiskop af Lund, dvs. som hele rigets kirkelige overhoved. I perioder fungerede Absalon reelt som en art medregent. Fra midten af 1200-tallet åbnede tronfølgekampene imidlertid igen. Det betød enden på den relative indre fred under Valdemarerne og på Hvidernes særlige *Königsnähe* (nærhed til kongen). Indtil dette opbrud optrådte Hviderne iflg. den traditionelle historiefaglige konsensusfortælling om perioden som en central og indflydelsesrig politisk kraft.

Vi ved bare ikke, om alle de forskellige individer, som senere tiders historikere har henregnet til Hvideslægten, overhovedet identificerede sig selv som tilhørende samme familiegruppe. De delte aldrig et fælles *cognomen* (familie- eller efternavn). Geografisk lå deres godsbesiddelser i stigende grad spredt over forskellige dele af riget og mange havde gennem ægteskab og venskab også bånd til andre familier og andre grupper. Selv om nyere historikere har noteret sig problemet (Hermanson 2000; Kræmmer 1999), så rumsterer det traditionelle billede af en sammenhængende Hvideslægt forsat (Halding og Johansen 2001). Det skyldes ikke bare de tidligere nævnte rodfæstede forestillinger i forskningen om, at Danmark i middelalderen helt grundlæggende var et 'slægtssamfund', men kan også mere specifikt henføres til det kloster i Sorø, som Skjalm Hvides sønner og sønnesønner stiftede i midten af 1100-tallet og som – beriget af godsgaver fra næsten alle grene af familien – i generationer udgjorde et fælles begravelsessted for en lang række af Skjalms ætlinge. Det var, som jeg skal belyse i det følgende, nemlig først og fremmest understøttelsen af Sorø kloster, der kom til at skabe billedet af en bred, klanlignende familiesamhörighed blandt Skjalms mange led af efterkommere. Denne repræ-

sensation af en samlet Hvideslægt sameksisterede imidlertid, som jeg også skal vise, med andre mere lokale, situations- og praksisbundne måder at opfatte og bruge familieband på indenfor netværket af de såkaldte Hvider. Og det er for at give en sociologisk forklaring på denne kompleksitet af samtidige, overlappende familiestrukturer og slægtsidentiteter, at det er frugtbart at anvende Bourdieus begreber om officielt og praktisk slægtskab.

Empirien: De historiske kilder

Historien om Sorø kloster og dets patroner og velgørere er først og fremmest dokumenteret i den såkaldte Sorø gavebog, et håndskrift fra omkring 1440 med dels afskrifter af to beretninger fra ca. 1210 om klostrets grundlæggelse og tidlige år, dels referater og sammenskrivninger af klostrets store samling af gavebreve fra 1100-, 1200- og 1300-tallet (SRD, 463-531). Gavebrevene var jf. gængs middelalderlig praksis blevet udfærdiget af Sorøs munke gennem århundrederne for at attestere og bevare mindet om lokale stormandsfamiliers gaver til klostret, typisk jordegods, gårde, skove, vandmøller, retlige privilegier, o.l. Da det længe især var klostrets grundlæggere (sønner og sønnesønner af Skjalm Hvide) og deres slægtninge og efterkommere, der skænkede gaver, dominerer denne personkreds optegnelserne i Sorø gavebog. Som kilde til relationerne mellem Sorø kloster og Hvideslægten findes udover gavebogen også en familiegenealogi og en liste over de, der blev begravet på klostret, begge udarbejdet i begyndelsen af 1500-tallet, men baseret på tekster, der går tilbage til før 1289. I selve klosterkirken lod munkene ca. 1285 desuden male en frise med våbenskjolde, repræsenterende udvalgte aristokratiske velgørere, herunder folk fra Hvideslægten (SRD, 539-54). Gavebogen og det øvrige kildemateriale er gennem tiden blevet brugt af historikere til at rekonstruere Sorø klostrets historie og godsforvaltning og kortlægge Hvideslægtens jordbesiddelser og individuelle slægtsmedlemmers godsrigdom (Nørlund 1924-31; Nørlund 1927; Ulsig 1968, 35-46; McGuire 1974; Christiansen 1981; Ulsig 2000). Materialet er også blevet benyttet til at belyse de ofte komplekse relationer af gaveudveksling og konflikt mellem Sorøs munke og deres lægpatroner og -naboer (Esmark 2003; 2006; 2013). Ikke mindst er Sorøkilderne endelig blevet anvendt til at konstruere omfattende stamtavler, der viser forgreningerne af alle de individer, der via blod og ægteskab kan føre deres anelinjer tilbage til urfaderen Skjalm Hvide (mest udtømmende i Halding og Johansen 2001).

For mange historikere (det gælder også mig selv), kan selve dette puslespil med at identificere navne og rekonstruere genealogiske links ud fra et spredt og heterogent kildemateriale være en fascinerende beskæftigelse og produktet kan naturligvis også i nogle henseender være en nyttig hjælp til at orientere læseren i en historisk fremstilling. Alle rekonstruktioner af middelalderlige familieforbindelser forbliver imidlertid ufuldstændige "works in progress" (Bouchard 2001, 6). Hvad mere er: Stamtavlen – "dette analyseredskab, som aldrig selv bliver gjort til genstand for analyse" (Bourdieu 2007, 250) – repræsenterer et synoptisk bedrag, der fryser tid, handling og strategi over ofte mange generationer i et fladt, detemporaliseret

tableau, hvor alle tyngdepunkter er udjævnet, alle magtforhold og interesser neutraliseret. I konstruktionen er historikeren tilbøjelig til at glemme, at den logisk-abstrakte struktur af navne og forbindelser, altovervejende defineret alene ved biologisk afstamning, aldrig har figureret på denne måde for de konkrete historiske individer på tavlen. ”Man skal”, som Bourdieu pointerer, ”vide, hvad etnologen gør, når han konstruerer et stamtræ” (og det gælder selvsagt historikeren i lige mål):

Et stamtræ er nemlig et rumligt skema, der kan opfattes *uno intuito* [i ét blik; o.a.], og som kan gennemløbes i en hvilken som helst retning fra et hvilket som helst punkt. Det er endvidere et skema, som er i stand til at tilføre hele netværket af slægtskabsrelationer gennem flere generationer den særlige type eksistensform, som kendetegner teoretiske genstande: De er givet *tota simul*, alle på én gang. (Bourdieu 2006, 98)

Stamtavlen – eller ’slægtstræet’ – som måde at repræsentere genealogiske bånd på, har selv en genealogi, en historie, der i det væsentlige stammer fra tiden *efter* middelalderen (Klapisch-Zuber 2000). Hvad mere er: I mange tilfælde har de anelinjer, historikeren kan rekonstruere på hundreder af års afstand, ikke engang været kendt af de, der objektivt set altså var ’forbundet’ – eller de har været irrelevante. Hvis eksempelvis historikeren på basis af isolerede enkeltinformationer hentet fra forskellige urelaterede kilder kan fastslå, at A har samme oldefar som B, kan vi så dermed slutte, at de to subjektivt har følt sig som del af et intergenerationelt slægtsfællesskab? Eller at denne forbindelse altid og i alle sammenhænge var væsentlig for A og B? Som redskab til forklaring af faktisk social og historisk handling har stamtavlen med andre ord ikke bare begrænset værdi, men kan også være direkte misledende.

Den implicite biogenetiske bias, der på denne måde gemmer sig under meget middelalderprosopografisk arbejde betyder, at historikere ofte, som det rammende er blevet formuleret, ”work from the assumption that biological relations were so self-evidently important that great energy is expended on discovering them, whether individuals perceived the connections or not” (Hummer 2018, 89). Spørgsmålet er således, om medlemmerne af den gruppe, historikeren har konstrueret med sit slægtstræ – f.eks. Hviderne – overhovedet opfattede sig selv som en gruppe?⁷ Og i den udstrækning eksistensen af en sådan gruppefølelse empirisk kan påvises, hvilke aktører, interesser og strategier ligger så bag denne repræsentation – og er den dækkende og udtømmende? Det er disse spørgsmål, der med den såkaldte Hvideslægt som case skal følges i det videre.

Sorø kloster

Ifølge Sorø gavebogs oplysninger var det tre sønner af Skjalm Hvide, Toke, Asser Rig og Ebbe, der i 1140erne besluttede at stifte et kloster for benediktinermunke i Sorø. På dette tidspunkt var munkevæsenet for alvor ved at slå rod i Danmark og rigets førende slægter var begyndt at donere jord og penge til oprettelse af egne

Hausklöster, dvs. religiøse institutioner, hvor familien kunne lade sig standsmæssigt begrave og hvor munke ville bede for deres sjæle og ihukomme deres minde. En *kapitalkonversion*, i sociologiske termer, hvor økonomiske ressourcer veksledes til social anseelse og religiøs frelse (Esmark 2004; 2020). På Sydsjælland havde stormanden Peder Bodilsen og hans brødre i 1135 stiftet et kloster i Næstved. Samme år havde kong Erik Emune grundlagt et kloster i Ringsted, der særligt skulle forherlige hans gren af kongeslægten. I Nordsjælland rumlede ærkebiskop Eskil fra Trund-slægten med planer om et kloster i Esrum. Nu måtte også Skjalm Hvides sønner følge trop. Toke døde før planen blev realiseret, men bidrog inden da med penge og jord til projektet. Asser Rig og Ebbe opførte herefter en lille klosterkirke af træ på det, der dengang var en lille ø i Sorø sø, ikke langt fra deres respektive stormandsgårde i Fjenneslev og Bjernede. I sammenligning med de andre klostergrundlæggelser var det økonomiske underlag for Hvidernes stiftelse imidlertid beskedent og da Asser Rig og Ebbe døde (hhv. i slut 1140'erne og 1151), gik klostret snart i forfald.

I 1161 blev det hele så reorganiseret fra grunden. Sønner af de oprindelige grundlæggere erstattede det hændende benediktinerfællesskab med munke fra den nye, prestigøse cistercienserorden og indledte opbygningen af en langt rigere materiel base for klostret. De dynastiske krige var netop overstået. Skjalms sønnesønner stod på det vindende parti og kunne omsætte nogle af gevinsterne i et virkelig ambitiøst klosterprojekt. Drivkraften var Absalon, søn af Asser Rig og fra 1158 nyindsat biskop i Roskilde. Absalon skænkede selv betydelige godsgaver til det reformerede kloster og arbejdede energisk på at udvide dets besiddelser gennem kringlede, multilaterale jordtransaktioner, der somme tider også involverede gods, der egentlig lå under Roskildekirken. Absalons vigtigste meddonatorer var hans bror Esbern Snare (d. 1204) og hans fætter Sune (d. 1186), søn af Ebbe. I 1170'erne aflagde disse tre mænd fælles løfte om hver især at skænke Sorø kloster en halv arvelod af deres gods, når de døde. En halv arvelod svarede til en datters arvedel (halvdelen af en søns arvedel), hvilket var det maksimale, det var tilladt at overlade kirken (SRD, 473).⁸ ”Fra den dag”, skrev Sorø munkene, da de omkring 1210 så tilbage på Absalons reform, ”gav Gud stedet sin velsignelse, og det voksede og bar frugt i Herren.” (SRD, 467).

Afgørende for Sorø klostres vækst var imidlertid, at ikke bare Absalons bror og fætter, men også en bredere kreds af slægtninge sluttede op og begyndte at donere jord, enge, møller, skove og fiskedamme rundt omkring på Sjælland. Blandt de første donatorer efter reformen i 1161 var Skjalms døtre (dvs. Absalons fastre) Magga og Cecilie samt Ebbes enke Ragnhild. Fjernere familiemedlemmer og venner af Absalon bidrog også. Kun få af de, der ellers kendes fra kilderne som tilhørende slægten, deltog slet ikke. F.eks. nævnes i familiegenealogien en fjerde søn af Skjalm kaldet Sune, men han havde tilsyneladende ingen relationer til klostret eller var måske død før dets etablering (SRD, 546). Efter 1161-reformen erhvervede Absalon nogle af denne Sunes ejendomme fra hans arvinger og skænkede dem til Sorø.

Opbygningen af et fælles huskloster slog dog også sprækker i den potentielle donorkreds. Den førnævnte Cecilie, datter af Skjalm, giftede sig med stormanden Peder Torstensen, der havde været en hovedfigur i de dynastiske krige, hvor han i konflikternes sidste år stod på modsat side af Hviderne. Nu sad han som herre på borgen Pedersborg ganske nær ved klostret (Kræmmer 2001). Peder Torstensen var en mægtig mand i egen ret og blev af Sorømunkene bebrejdet i hårde vendinger for at have lagt begrænsninger på sin hustrus gaver til klostret – hvilket dog ikke afholdt de pragmatiske munke fra at gøre andre forretninger med ham senere (SRD, 467).

Cisterciensernes regler forbød egentlig at lade lægfolk begrave på ordenens klostre. Alligevel blev de fleste af de mænd og kvinder, der skænkede godsgaver til klostret i Sorø, tilbudt begravelsesplads indenfor i klosterkirken. Stiftelsen var på denne måde helt fra grunden tænkt som en slægtsgravplads (*sepultura cognitionis*), et helligt hus for forbøn og kommemoration for en familie, der netop var rykket helt frem i magtfeltet. Ambitionerne blev understreget, da Absalon som led i 1161-reformen iværksatte opførelsen af en helt ny klosterkirke i sten og tegl, streng og enkel i stil jf. cisterciensernes forskrifter, men storslået og ved byggeriets begyndelse i 1160erne rigets største kirkebygning næstefter ærkebispens domkirke i Lund. Omkring 1190 tog man ligene af Skjalm Hvide og Toke op fra deres grave på gårdkirken i Fjenneslev for at genbegrave dem på den nye familiehelligdom i Sorø.

Absalon selv levede sin sidste tid på Sorø kloster og blev ved sin død i 1201 begravet foran alteret dér (ACS, 173-74). På dette tidspunkt var Sorø vokset til at være en af de mest velstående og velrenommerede religiøse institutioner i kongeriget – et sakralt monument over dets patroners og velgøreres minde, magt og sociale identitet. I den følgende generation blev ansvaret for at værne og berige klostret overtaget af biskop Peder af Roskilde (d. 1214) og ærkebiskop Andreas af Lund (d. 1228), begge sønner af Absalons fætter Sune. Strømmen af godsgaver flød fortsat og tillod bl.a. munkene at genopbygge klosterkirken efter en brand i 1247. De fleste gaver faldt som indløsninger af testamentariske løfter, der allerede var blevet givet af den forrige generation. Somme tider kunne det knibe med arvingernes velvillighed: I flere tilfælde trak de overdragelsen af de ejendomme, deres forældre havde lovet, i langdrag indtil de selv lå for døden og angsten for helvedes flammer og ønsket om at blive begravet nær slægtningene pressede sig på (Esmark 2003; 2013). Efter midten af 1200-tallet opgav imidlertid flere og flere grene af Skjalms efterslægt efterhånden deres forkærlighed for Sorø og munkene måtte herefter søge andre patroner.⁹

Historien om Sorø klostres første godt hundrede år er med andre ord historien om et særdeles tæt bånd mellem en aristokratisk familie og dens *Hauskloster*. ”Tætere og mere talstærkt”, er det blevet sagt, ”har ingen dansk Slægt slået Kreds om et Kloster, end Efterkommerne efter de tre Stiftere, Skjalmssønnerne Ebbe, Asser og Toke, Generation efter Generation gjorde det om Sorø Kloster.” (Christiansen 1966, 96). Fra grundlæggelsen i 1140erne til midten af 1200-tallet hørte samtlige de, der havde givet gaver og/eller lå begravet på klostret, til Hvide-familiens

netværk, enten som direkte efterkommere af Skjalm Hvide, som tilgifte eller (i enkelte tilfælde) som nære venner af ledende Hvidefolk. Helt fremme i middelalderens slutår, da Sorøs munke o. 1440 udarbejdede gavebogen, kunne endnu halvdel af klostrets på det tidspunkt totale ejendomsmasse føres tilbage til gaverne fra denne gruppe (Nørlund 1924-31, 69, 91).

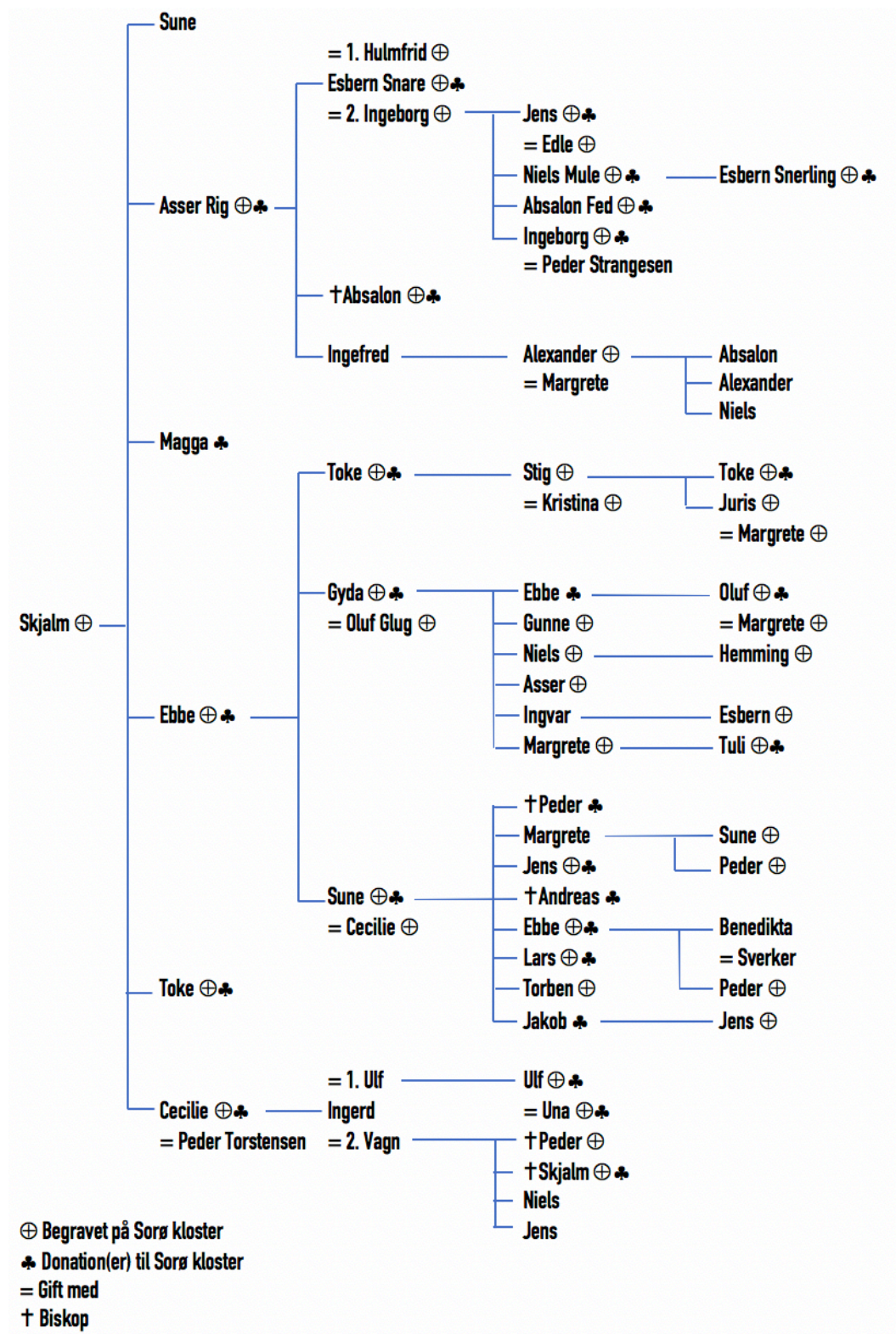
”Eine wirkliche Sippe” - ?

At individer fra Skjalm-efterkommernes *Personenverband* således ret konsekvent og over lang tid orienterede sig mod klostret i Sorø kan læses som udtryk for, at de rent faktisk selv opfattede sig som værende del af én og samme slægt – at de, med den tyske historiker Thomas Hills ord, udgjorde ”eine wirkliche Sippe” (Hill 1992, 213). Ifølge Hill, der står bag det mest omfattende komparative studie af middelalderens danske klostre og deres patroner, gør Hvidernes orientering mod Sorø det ”synligt” for forskeren, at ”den kendsgerning, at de var beslægtede med hinanden, havde en betydning og relevans for deres selvforståelse”. Klostret var ”ein objektives Substrat” for grundlæggerslægten (Hill 1992, 276). Deres særlige partnerskab med den valdemariske kongemagt, som betød at slægtens ledende mænd samtidig også var ledende mænd i riget, skabte et stærkt objektivt incitament til familieenhed, der varede ved indtil tronfølgekampenes genoptagelse og magtfeltets fornyede opbrud i midten af 1200-tallet (Hill 1992, 261-273; Esmark 2006, 100). Herefter faldt familien angiveligt fra hinanden, efterkommerne af Skjalm Hvide forstod ikke længere sig selv som et fællesskab, hvilket afspejledes i at færre og færre associerede sig med Sorø gennem gaver og begravelse.

Sorø-kildernes diskurs synes at støtte en sådan tolkning. Biskop Peder af Roskilde fastslog i et ofte citeret gavebrev, at Sorø kloster ”som bekendt er grundlagt af vore forfædre som gravsted for vor slægt” (DD 1.4.41). Erklæringen findes spejlet flere steder i munkenes egne tekster, især i gavebogens første dele, forfattet o. 1210, hvor klostret omtales som Absalons ”arv” eller ”stedet for den fædrene stiftelse” (*locum paternae foundationis*), rejst ”til Guds ære og som familiegravsted” (*in honorem Dei atqve sepulturam cognitionis*). Absalons særlige indsats beskrives som inspireret af hans ”forfædre” (*progenitores*) og udført med hjælp af hans ”slægtninge” (*cognati*). Klostrets grundlæggere prises som udsprunget af ”det mest hæderkronede danske noble blod” (*clarissimo Nobilium Danorum sanguine*), mens de genealogiske bånd mellem velgørere fra efterfølgende generationer og Skjalm Hvide og/eller Absalon ofte udredes nøje (SRD, IV, 465-76). Med andre ord,

... for the monks as well as for their patrons Sorø Abbey’s status as a *Hauskloster*, founded and endowed by the collective efforts of one great noble family, was a plain fact. No matter where they resided in the kingdom, the members of the many different branches of this family all found a geographically fixed location to associate with at Sorø. Here, most of them had their bodies laid to rest next to each other in the abbey mausoleum, while the monks would pray for them and guard the memories of their common ancestry (Esmark 2006, 101).

Figur 1: Selektiv genealogi over "Hvideslægten"

De enorme økonomiske ressourcer og det omfattende symbolske arbejde, der blev kastet ind i grundlæggelsen og understøttelsen af et huskloster var imidlertid ikke kun en *spejling* af et allerede eksisterende, objektivt forudgivet, subjektivt oplevet slægtsfællesskab. Det var i lige så høj grad etableringen af klostret, der bidrog til at *producere* denne fælles familieidentitet:

For the descendants of Skjalm Hvide the process of building up Sorø Abbey was at the same time a process of constructing for themselves a specific history, identity, and representation of the kin-group. The collective activities implied by religious patronage – gifts, prayer, funerary rituals, etc. – all worked to transform a theoretical concept (that the benefactors were somehow related to each other by blood or marriage) into a socially relevant and recognized fact (Esmark, 2006, 101).

De objektivt samstemte interesser hos de involverede grupper i denne proces ligger lige for:

- slægtsnetværkets dominerende figurer, der sad tæt omkring kongemagten – Absalon som rigets stærke prælæt, Esbern Snare og Sune som kongelige rådgivere, hærførere og regionale styresmænd – kunne konsolidere deres position overfor konkurrerende stormandsgrupperinger i magtfeltet ved gennem målrettet dyrkelse af anefællesskabet at knytte et større antal slægtninge til sig;¹⁰
- de bredere cirkler af individer, der gennem blod eller ægteskab teoretisk kunne regne sig som beslægtet med de dominerende figurer, kunne ved at betone slægtskabet håbe at få del i kongenærhedens økonomiske og symbolske kapital;
- for munkene betød en styrkelse af båndene mellem grundlæggerne og deres forskellige slægtninge, at kredsen af potentielle patroner og donorer udvidedes og knyttedes tættere til klostret.

Men Hvidernes slægtsfællesskab omkring Sorø synes netop at have været primært et kultisk eller med Bourdieus udtryk *repræsentativt* fællesskab. Udenfor Sorø er det svært at se, at individer på tværs af de forskellige grene af familien i praksis agerede som en enhed. Når slægtninge blev mobiliseret for specifikke socio-politiske formål, var det ikke det brede netværk, der kommemoreredes i Sorø, man ser i aktion.

En måde at belyse dette er ved at undersøge de (som altid sparsomme) kilder vi har til Hvidernes socio-politiske handlen i årene akkurat omkring 1200, hvor den valdemariske orden og dermed også de ledende Hviders position i magtfeltet stod solidt konsolideret, og hvor slægtsenheden dermed ifølge Hill kom tydeligt til udtryk. Hvad materialet relateret til dette specifikke kronologiske snit viser, er primært individer, der agerer sammen med mindre grupper af nærtstående familie-

medlemmer, dem de levede med til hverdag, som de var vokset op med eller som de ifølge lov og sædvane delte ressourcer med – særligt jordejendom.

Praktiske slægtsgrupper I: Biskop Peders gave til Århus domkirke

Et eksempel på dette mønster er netop afhændelse af jord. I højmiddelalderens Danmark blev jord ejet individuelt, men der fandtes ikke et frit ejendomsmarked i moderne forstand. Da jordbesiddelse udgjorde den grundlæggende ressource og målestok for magt og status, kunne enhver transaktion, hvor retten til eller rådigheden over jord skiftede, potentielt påvirke rang og rigdom for ikke bare sælger og køber, men også disses arvinger og slægtninge. Det gjaldt særligt i forhold til jord, der var arvet fra familie og forfædre. I modsætning til jord, der var erhvervet gennem simpelt køb, synes man at have forbundet sådan familiejord med ære og udmærkelse. Afhændelse af denne type ejendom var derfor behæftet med forskellige moralske og sædvaneretlige restriktioner. Typisk forventedes det, at den der ønskede at sælge eller bortskænke jord, sikrede sig sine nærmeste slægtnings offentlige samtykke til transaktionen (White 1988; Gelting 2000a; Esmark 2004).

Da således biskop Peder af Århus, dattersøn af Cecilie og Peder Torstensen (og altså oldebarn af Skjalm Hvide), i 1203 ønskede at ”gøre Kristus til medarving” og foretage en donation af jordejendom til sin bispekirke i Århus, indkaldte han sine egne brødre til at bekræfte handlingen (DD 1.4.82). Kun de var relevante, ikke det brede slægtsnetværk. Overdragelsesceremonien foregik på Peders gård i Jylland. Her bevidnede en forsamling af husholdets svende og tjenere samt lokale gejstlige, at biskoppens brødre Niels, Jens og Skjalm (sidstnævnte provst) aflagde ed på at ville forsvare deres biskoppelige brors gave og ikke tillade nogen at omstøde den gennem retlig tvist. Eden skal forstås som en art samtykketilkendegivelse: En del af Peders gave bestod af ejendom, der var nedarvet indenfor familien og som brødrene til den barnløse prælat jo ellers var potentielle arvinger til. Denne arveret gav de hermed afkald på ved en offentlig ceremoni.¹¹ Nogle få år senere var både biskop Peder og Jens døde og Skjalm, der nu overtog embedet som biskop af Århus, arvede Jens’ jord i Jylland og skænkede den til Århus-kirken (DD 1.4.131). I den tidligere nævnte *broderliste* optræder Peder, Jens og Niels sammen som én gruppe, mens Skjalm figurerer sammen med en halvbror ved navn Ulf og en uidentificeret mand kaldet Sven (KVJ, I, 85, 87). Som biskop donerede Skjalm også ejendom til familieklostret i Sorø (DD 1.4.130).¹²

Praktiske slægtsgrupper II: Absalons Sorø-gave og testamente

En tilsvarende afgrænset arvegruppe kan identificeres omkring Absalon på grundlag af dels brevet, der attesterer hans store gave til Sorø i 1198, dels hans skriftlige testamente fra 1201. Absalon havde som nævnt sammen med broderen Esbern Snare og fætteren Sune aflagt løfte om at efterlade en halv arvelod til Sorø kloster. Dette løfte indfrie han i sommeren 1198 ved at skænke fire storgårde fra sit fædrene gods. Ved overdragelsesceremonien på Absalons borg i Havn (det senere København) gav fire nære slægtninge deres samtykke til transaktionen: Esbern Snare,

bror og hovedarving; Absalon Fed og Jens, begge sønner af Esbern Snare; og Alexander, søn af Absalons søster Ingefred (SRD, 473).

Samme gruppe dukker sammen med andre af deres nære slægtninge op i Absalons testamente (DD 1.4.32; Andersen 1996), der formentlig blev sat op ved hans dødsleje på Sorø kloster. Ifølge testamentet skænkede den døende ærkebiskop ikke bare en hest, et sølvbæger, 16 mark sølv og et sølvgemme med helgenrelikvier til klostret, men også hele sin enorme godsmasse, dog med undtagelse af den fædrene storgård i Fjenneslev, hvor han og Esbern Snare var vokset op – denne ejendom fik broderen. Absalon overlod med andre ord Sorø kloster, repræsenteret ved den tilstedeværende abbed Gaufred, langt mere end den halve arvelod, han var berettiget til ifølge loven, men Esbern Snare godkendte og bekræftede transaktionen – hvilket munkene senere priste ham for (SRD, 473). Som de fleste eliter i historien honorerede 1100-tallets danske stormænd primært regler og love, når de havde interesse i det.

Absalons testamente opregner også fordelingen af en række personlige ejendele af særlig værdi til udvalgte slægtninge. Broderen Esbern Snare fik to sølvbægre. Det ene, noteres det i testamentet, var dét deres fader Asser Rig havde plejet at drikke af. Store sølvbægre gik også til Esberns tre sønner Jens, Absalon Fed og Niels Mule. Esbern Snares sønnesøn Esbern Snerling – med hvem Absalon vides at have bygget en kirke i Skåne (Andersen 1996, 221) – nævnes også; han havde, oplyses det anerkendende, engang skænket farfar Absalon en ringbrynje. Et fornemt sølvbæger og alle ærkebiskoppens ringbrynjer gik til søstersønnen Alexander, der bevidnede testamentet sammen med Esbern Snare og blev betroet hvervet som dets eksekutor. Bægre, der var hjembragt fra kong Valdemar og Absalons militære togter mod venderne i 1160'erne og 1170'erne blev skænket til Alexanders hustru Margrete. Dette pars sønner (den ene opkaldt efter sin onkel Absalon) modtog mindre bægre. Hele denne gruppe udgjorde ærkebiskop Absalons egen nære kreds af slægtninge, dem han ønskede at betænke med gaver af særlig symbolsk og kommemorativ værdi. Udenfor denne kreds nævnes i testamentet kun to personer fra det bredere slægtsnetværk ved navn, nemlig Peder og Andreas, de to sønner af Absalons fætter Sune, som efter Absalon overtog bispestolene i hhv. Roskilde og Lund. Peder var indtrådt i Roskilde allerede i 1192, mens Andreas først afløste i Lund efter Absalons død – på tidspunktet for testamentets udformning var han kongelig kansler. Begge brødre havde fået fornemme uddannelser i udlandet takket være dels deres fader Sunes enorme rigdom, dels Absalons internationale kontakter (Esmark 2020). Peder og Andreas blev hver overladt et sølvbæger. Peders var et han selv tidligere havde givet Absalon, Andreas' var en gave til Absalon fra Sune. Samme Sune havde lånt en større pengesum af Absalon, men dette lån eftergav ærkebiskoppen nu Sunes sønner.

Praktiske slægtsgrupper III: Sunesønnerne

Et sidste eksempel på en afgrænset gruppe indenfor det brede familienetværk omkring år 1200 er netop sønnerne af Absalons fætter Sune, søn af Ebbe. Sune døde i

1186 og efterlod sig syv sønner: Ebbe, Torben, Jens, Lars og Jakob – foruden altså biskopperne Peder og Andreas.¹³ Med undtagelse af Jakob står hele dette brøderkuld opført i *broderlisten*, og hvor stormændene i denne liste ellers typisk er indført to-og-to eller tre-og-tre, er de seks Sunesønner indført som én samlet gruppe (KVJ, I, 86). Det er som så meget andet i *broderlisten* uklart, hvad der ligger bag denne gruppering, men den passer fint med det billede, der fremgår af årbøger og krøniker, hvor nemlig Sunesønnerne optræder som et tæt sammentømret ”family war band” (Esmark 2006, 104). Peder og Torben vides at have deltaget i kong Knud 6.s felttog mod Otto af Brandenburg i 1198, hvor Torben blev dræbt og Peder taget til fange (ACS, 229-30; DMA, 168, 230). Andreas, der som ærkebiskop blev en drivkraft i de danske korstog i Baltikum, førte fire år efter sammen med sine brødre en hær mod Finland (DMA, 199; DD 1.4.161; Lind et al. 2004, 152, 156). I 1206 mobiliserede Andreas atter engang ”sine egne fuldbløder” (*germanis fratibus suis*) til en militær ekspedition mod Estland (DMA, 110; Lind et al. 2004, 199), denne gang dog uden Jens, der forinden var død på en pilgrimsrejse til Jerusalem (DD 1.4.90). Ebbe og Lars – muligvis ledsaget af Jakob og Peder (Suhm 1808, 141) – ledte endelig et togt ind i Sverige i 1208. Målet var at genindsætte Ebbes tidligere svigersøn Sverker som svensk konge – et eksempel på, hvordan denne gruppe af stormandsbrødre i realiteten var i stand til at ”føre deres egen udenrigspolitik” (Ulsig 1968, 30). Planen kuldsejlede dog, da Sunesønnerne og Sverker led nederlag i slaget ved Lena og Ebbe, Lars og mange andre danske stormænd blev dræbt (DMA, 14, 104, 114, 200, 231, 285, 303; Esmark 2006, 105, n40.)

Det var imidlertid ikke kun på slagmarkerne, at Sunesønnerne optrådte som gruppe. I 1190erne overtalte Peder, der netop havde taget over som biskop af Roskilde efter Absalon, de øvrige brødre til at skænke en jordejendom til Sorø kloster. Ejendommen havde de arvet fra deres farfar Ebbe, medgrundlægger i 1140erne af det første beskedne benediktinerkloster på stedet. Gruppen der skænkede ejendommen (og altså fik religiøs fortjeneste af den fromme gave) inkluderede derfor ikke bare brødrene Ebbe, Jens, Jakob og Lars, men også disses fætter Ebbe, søn af Oluf, der havde del i jorden gennem sin mor Gyda, datter af klostrets medgrundlægger Ebbe (SRD, 475). I 1190erne finder vi også Andreas (på denne tid endnu ikke ærkebiskop, men kongelig kansler) virke sammen med broderen Ebbe som konfliktmæglere og kongelige brevvidner (DD 1.3.179 og 216). Omkring samme tid fik Jens finansiell støtte til sin pilgrimsfærd til Jerusalem fra sin bror biskop Peder af Roskilde (DD 1.3.257; SRD, 478). Endelig finder man brødrene arbejde sammen i 1205, da Andreas, nu ærkebiskop, overtalte flokken til i fællesskab at bekoste et enormt ingeniørarbejde til gavn for Sorø kloster, nemlig gravningen af en 1800 m lang kanal til mølledrift (SRD, 473-74; Christiansen 1981).

Sorø-fællesskabet som repræsentativt slægtskab

Med andre ord: Hvor en opgørelse over gaver til og begravelser på Sorø kloster tegner billedet af en bred klanlignende slægtsstruktur med mange forgreninger samlet over flere generationer om samme kultiske center, så peger en analyse af de

konkrete økonomiske og socio-politiske handlinger, der kan spores i kilderne fra årene lige omkring 1200 på, at medlemmerne af det vidtforgrene familienetværk i praksis opererede i mindre afgrænsede grupper af nære slægtninge. Vi kan se en sådan gruppe med biskop Peder af Århus og hans brødre, med ærkebiskop Absalon og hans bror og søskendebørn, og med Sunesønnerne. Hvis der havde fandtes kilder til belysning af flere individer end de ovenfor nævnte, må man med rimelighed antage, at billedet af mindre grupper af nære slægtninge ville gentage sig andre steder i det brede netværk, der blev fejret på Sorø. I de få tilfælde, hvor dokumenterne i Sorø gavebog anfører, hvilke afdøde familiemedlemmer giverne af jordgaver til klostret særskilt ønskede forbøn for (som modydelse for donationerne), holder det sig tilsvarende altid indenfor kategorierne ægtefolk og søskende eller børn, aldrig fjernere slægtninge (SRD, 468, 492, 516).

Det er ikke helt umuligt at påvise samhandling på tværs af netværkets forgreninger. I *nogle* situationer kunne det for *nogle* individer være nyttigt at involvere og mobilisere fjernere slægtninge. Da Jens, søn af Sune, i 1199 søgte at rejse penge til sin Jerusalemsfærd, pantsatte han en gård til munkene i Sorø. Absalon satte et brev op for at attestere transaktionen, der samtidig blev bevidnet af ærkebiskoppens nevøer Alexander og Niels Mule (DD 1.3.257). Som klostrets vigtigste patron var Absalon naturligvis viklet ind i mange transaktioner omkring klostret, hans optræden her behøver derfor ikke hænge sammen med de fjerne slægtsbånd til Jens. Men at også Absalons nevøer medvirkede kunne ses som et eksempel på fælles handling på tværs af familienetværket. Tilbage i 1180'erne var Alexander ledende hærfører på danske togter mod pommeranerne, hvor faktisk også Jens' far Sune var involveret (Saxo 16.5-8; Lind et al. 2004, 90-91), og i 1191 var han en af de få danske stormænd, der tog på korstog mod det hellige land som svar på pavens kald efter tabet af Jerusalem i 1187 (Historia, 469, 471, 487). Alexander var således erfaren korsfarer og kan meget vel have spillet en medierende rolle i processen med at hjælpe sin onkels fætters søn Jens til Jerusalem. Hvis fjernere slægtninge i netværket agerede sammen, var det med andre ord mere fordi det var relevant og adækvat at aktivere familiebåndet i forhold til et konkret anliggende, end fordi man følte en abstrakt slægtsloyalitet.

Biskop Peder af Roskildes mægling i en konflikt i 1205 kan måske på samme måde tolkes som eksempel på tværgående samhandlen indenfor det bredere familienetværk. Konflikten stod mellem Sorøs munke og Jens, dattersøn af Cecilie og Peder Torstensen og bror til den ovenfor omtalte biskop Peder af Århus. Jens var efter sin morfar Peder Torstensen herre på borgen Pedersborg nær klostret, hvorfra han angiveligt plagede munkene dagligt.¹⁴ Striden blev til sidst løst ved biskop Peder "og andre venners" mægling og mellemkomst. Jens opgav borgen ved Pedersborg og godsejendomme i en række omkringliggende landsbyer mod at klostret til gengæld gav ham jord, enge, møller, fiskepladser og hele landsbyer i andre, mere fjerntliggende områder. For på munkenes vegne at overtale Jens til byttehandelen, måtte biskop Peder bidrage med et større pengebeløb af egen lomme (SRD, 474-75; Esmark 2013, 187-89). Slægtskabet mellem biskoppen og herren af Pedersborg

var dog relativt fjernt, idet det gik over deres fælles oldefar Skjalm, og det er ikke givet, at det reelt spillede en rolle for håndteringen af konflikten – her kan stamtræets rent logiske relationer og neutralisering af det faktisk levede igen spille os et puds. Jens var netop en af de efterkommere af Skjalm, der så vidt vides aldrig selv knyttede bånd til klostret og det kultiske familiefællesskab i Sorø.

Det overordnede indtryk står med andre ord tilbage: den brede klanlignende slægtsstruktur var først og fremmest en officiel repræsentation, der blev højtideligholdt på klostret, og afspejlede kun i mindre grad den faktiske, praktiske, situationbestemte brug af slægtskabsforbindelser blandt de såkaldte Hvider:

When the individual members of the kindred were about to alienate land or mobilize for private warfare, the wide circle of *cognati* were less relevant than the narrow group of spouses, siblings, parents, children, and nephews/nieces. It was these close relatives who had a stake and a say in property transactions and political dispositions. It was they whom one felt socially and emotionally attached to (Esmark 2006, 106-7).

Multiple, heterogene bånd og strategier

At *strategi* således er nøglebegrebet, hvis man vil forstå slægtskabets strukturer, bliver yderligere klart, hvis man med stikprøvevise nedslag graver videre i, hvordan de enkelte Hviders bånd til Sorø også havde en tidslig dimension, og i hvordan de ikke blot knyttede sig til hinanden, men også etablerede og plejede relationer til andre individer, grupper og institutioner.

Intensiteten af tilknytningen til familieklostret kunne variere over livsforløbet. Esbern Snares søn Absalon Fed er her et godt eksempel. Som beskrevet ovenfor var Absalon Fed som ung en del af den nære kreds omkring sin far og sin onkel ærkebiskop Absalon, som betænkte ham i sit testamente. Senere blev han en stor mand i egen ret. Ifølge kongelige dokumenter fra England 1212-21 sendte han regelmæssigt handelsskibe og mænd over Nordsøen til England, hvor han blev modtaget med ære af kongen og omtaltes som ”greve af Sjælland” (DD 1.5.18-25, 70, 120-22, 195). I samme periode, hvor han altså synes at have stået på toppen af sin karriere, beslaglagde han et gods, der ellers var blevet skænket Sorø kloster af hans bror Jens som indløsning af deres far Esbern Snares gamle løfte om at efterlade en halv arvelod til munkene. For denne handling blev han i munkenes tekster betegnet som ”en meget grusom og grådig mand” (*vir multum crudelis et cupidus*) (SRD, 517) – ikke ligefrem en kær patron. Mod slutningen af sit liv ændrede Absalon Fed imidlertid indstilling. Idet han besluttede at forlige sig med munkene på den fædrene stiftelse og slutte sig til familietraditionen, overlod han på sit dødsleje i 1232 munkene den omstridte ejendom og blev som gengave tilstået begravelsesplads ved sine afdøde slægtnings side (SRD, 541).

Hvad med graden af eksklusivitet i de religiøse bånd mellem individuelle medlemmer af Hvideslægten og deres familiekloster i Sorø? I hvert fald de mest fremstående figurer – det er som altid primært dem, vi har kilder på – afholdt sig ikke

fra også at etablere og pleje relationer til andre kirker og klostresamfund. At det var sådan med slægtens biskopper overrasker ikke. De virkede som naturlige patroner for de bispekirker, de ledte, og for kirker og munkefællesskaber, der lå i deres bispedømme. I magtfeltet var biskoppernes position netop ikke defineret alene ved deres sociale og økonomiske kapital, men også ved deres specifikt religiøse kapital, knyttet til deres rang i den kirkelige institution. Biskop Peder overlod således sin fæderne gård i Bjernede til sin domkirke i Roskilde (Halding og Johansen 2001, 97) og både han og broderen ærkebiskop Andreas af Lund valgte at blive begravet i deres egne domkirker fremfor i slægtens gravkirke i Sorø. Selv Absalon vurderes at have været ligeså aktiv i relation til andre cistercienserklostre som han var i forhold til Sorø (McGuire 1982, 89).

Men også slægtens lægfolk knyttede bånd til andre religiøse huse end Sorø. Esbern Snare står således opført i dødebogen fra cistercienserklostret i Herrisvad i Skåne (Green-Pedersen 1981, 44); Sunesønnen Jakob blev skænket broderskab i kirken i Hamborg (Bojsen 1902, 42); hans brødre Lars og Ebbe skænkede store godsgaver til hhv. augustinerkannikkerne i Æbelholt og cistercienserne i Esrum i Nordsjælland,¹⁵ mens Gunne, deres fætter, donerede land til benediktinerklostret i Ringsted, kongeslægtens kultcenter (DD 1.3.135, 1.4.150, 1.5.5, 1.5.6, 2.1.22); Toke, søn af en anden fætter, fik sit navn indført mellem dem, munkene i Næstved Skt. Peders kloster bad for (SRD, 291); og i Skåne modtog domkirken i Lund en jordgave fra Peder, sønnesøn af Absalons fætter Sune (LDG, 27-28). Hvorfor denne spredning? I det socio-politiske spil i 11/1200-tallets magtfelt var det afgørende at knytte alliancer i mange retninger for at maksimere muligheder og minimere risici. Denne strategi gentog sig tydeligvis i forhold til de dengang ikke mindre vigtige alliancer med de religiøse institutioner og agenter, der medierede mellem mennesker og Gud. At have tilstrækkelige materielle ressourcer til at agere patron for flere kirker eller klostre var samtidig et privilegium, som kun aristokratiets dominerende lag besad, og dermed i sig selv et tegn på social distinktion.

Går vi tilbage til Absalon, ser vi videre, at de blodsfrænder, ærkebiskoppen som tidligere nævnt betænkte på sit dødsleje i 1201, kun var en lille gruppe i en meget bredere kreds af ikke-genealogiske forbindelser (det Bourdieu i denne sammenhæng kalder "hverdagslivets relationer", jf. 2005, 105). Det vil føre for vidt at gennemgå Absalons testamente systematisk, men som et enkelt blik på figur 2 afslører, fordelte ærkebiskoppen gaver og gunstbevisninger til og ordnede mellemværender med mange forskellige kirker og præstefællesskaber udover Sorø, herunder Cluny og Clairvaux i Frankrig, de to måske mest prestigøse klostre i hele den romerkristne verden, men også norske biskopper i dansk eksil; andre gejstlige af forskellig rang; kong Knud 6., der i sine tidlige år som regent i 1180'erne var stærkt afhængig af Absalon; forskellige danske stormænd, der ikke kan henføres til Hvide-slægten; medlemmer af det biskoppelige hushold (skrivere, tjenere, håndværkere m.v.); samt fattige og trælle (almisser til de første, frihed til de sidste). Testamentets kreds af begunstigede kan naturligvis ikke læses som en dækkende tegning af Absalons sociale bånd og relationer, men giver i det mindste et indtryk af, hvor vidt

omkring en gejstlig stormands netværk strakte sig i det sociale rum og af, hvordan slægtsbåndene snarere end at stå over eller udenfor andre typer af relationer, var viklet ind i denne komplekse ”vævede struktur” (*tissu*, som Bourdieus yndlings-middelalderhistoriker Georges Duby kaldte det).

Figur 2: Ærkebiskop Absalons testamente (baseret på DD 1.4.32)

Testamenterede værdier	Modtagere eller begunstigede
Hele fædrenerav (undtagen Fjenneslev)	Sorø kloster
Fjenneslev	Esbern Snare
Vathbi med alle tilliggender undtagen møllen	Aas kloster
Åsperød med vandmøllen i Rönneåen og tilliggender, skove og jorder + Östra Sallerup i Ruma med kirke og tilliggender	Lundekirkens kannikebord
4 mark sølv af Lunds skat (midsommergæld)	Vokskærter til Skt. Laurentius' kloster i Lund
100 mark sølv	Ærkebiskop Erik af Nidaros
50 mark sølv	Biskop Martin af Bergen
50 mark sølv	Biskop Njal af Stavanger
50 mark sølv	Biskop Ivar af Hamar
Sølvbæger + sølvtallerkener (gave fra biskop Nikolas af Oslo)	Biskop Nikolas af Oslo
Sølvbæger (gave fra biskop Erik af Nidaros) + guldring + guldflaske med moskus	Kong Knud 6.
Eftergivelse af Sune Ebbesens gæld på 130 mark sølv	Biskop Peder Sunesen af Roskilde + brødre
Eftergivelse af 48 mark sølv givet mhp. køb af Almstofte + sølvbæger (gave fra Peder Sunesen)	Biskop Peder Sunesen af Roskilde
Sølvbæger (gave fra Sune Ebbesen)	Kansler Anders Sunesen
Sølvbæger (lavet af Hildebrand) + lille sølvbæger (som Asser Rig plejede at skåle i)	Esbern Snare
Større sølvbægre	Niels Mule, Jens marsk, Absalon Bælg
Godt sølvbæger + alle brynjer	Aleksander (nevø)
To mindre sølvbægre	Aleksanders sønner
To bægre fra Rygboernes afgudsbilleder	Fru Margrete
Sølvbæger af vægt som 10 mark sølv	Kannikerne ved Æbelholt kloster
Stort sølvbæger, stående i Sorø	Sorø kapel, til kalk
Sølvtallerkener	Laves til kalke til Skt. Laurentius kloster i Lund + lysekroner i domkirken i Lund
8 1/2 mark guld	Aleksander, til arbejdet på messehaglen og lysekronerne
Guldringe hos præsten Eskil	Arbejdet med messehagel og lysekroner
Sølv, skyldt af Lydger	De fattige
16 mark sølv	Forskellige ved Sorø
Rest sølv efter udbetaling til Nidaros og biskopperne	Klostrene i Skåne og på Sjælland
Eftergivelse af gæld (sølv)	Erik Arines søn, broderen Svend og Konrad af Tommerup
Eftergivelse af gæld (for oppebørselsgave)	Bonde Gamaliels arvinger
Kappe med mårskindsfor	Henrik Batte
Kåbe med gråværksfor	Magister Peder, kapellan for ærkebiskoppen af Nidaros
Mårkappe	Dekanen i Lund
Korkåbe med kåbe af mårskind og kappe med skindfor	Absalons kapellan Tord
Kjortel med gråværksfor	Simon
Grå hverdagskappe	Peder Stamme

Sengetæppe af ulveskind	Marsil kok
Hest (gave fra Peder Bjørns søn)	Peder Staller
Brynje (gave fra Esbern Snerling)	Peder Stallers bror Ulf
Hest (gave fra Bonde)	Kammermester Haagen
Brun hest	Haagen Nordmand
Sort hest i Sorø	Sorø kloster
Blakket hest	Ærkebiskoppen af Nidaros
Frihed	Eskil badesvend; de kvinder (og deres børn) som Niels Staller har gjort til trælle; kvinde (og hendes børn) indtaget fra Bjäre herred i Skåne; Kristian kok
2 1/2 mark sølv	Absalons klerk Saxo
Sølvbæger	Magister Jens
Grå kåbe, som Absalon iklædtes juledag	Magister Valter
15 guldringe med sten + 1 uden	St Laurentius kloster, til at lave liturgisk bog
Mindre sølvbæger i Sorø	Provst Aage
Sølv i Cluny	Deles mellem Cluny og Clairvaux
Ubestemt sum skyldig sølv	Kirken i Vällinge
Bol i Köpinge	Kirken i Stångby, for gæld indtil den udredes af bispestolen
1/2 bol jord i Asmundtorp	Niels Nonnes præbende
Hvad der er henlagt til...	Magister Hugos præbende
Lækatskappe eller (hvis bortkommet) sengetæppe foret med mårskind	Ærkedegne
To overkapper (én foret)	Jofrid kok
Sengetæppe	Magister Hugo
Korkåbe	Ærkeegnens søn Niels
Foret kappe på Københavns borg	Præsten Eskil
Ubestemt	Aage muremester og Aage stenhugger
Sølvgemme med relikvier	Sorø kloster

Betragter vi afslutningsvis de kongelige diplomer, fremgår det her, at blandt de kredse af rigets stormænd, der omgav kongemagten, udgjorde efterkommerne af Skjalm aldrig en egen, separat fraktion. I diplomernes vidnelister – dvs. opregningen af de gejstlige og verdslige stormænd, der omgav kongen, når han udstedte skriftlige privilegier og forordninger – optræder Hviderne altid som enkeltindivider i skiftende, blandede grupper af stormænd fra forskellige familier og netværk. Da f.eks. kong Knud 6. i januar 1193 under en rigsforsamling på fæstningen i Nyborg stadfæstede privilegierne for Knud den Helliges kloster i Odense, skete det under medvirken af Ebbe Sunesens svenske svigersøn Sverker, Esbern Snares svigersøn Peder Strangesen, og Ebbe Skjalmsens dattersøn Gunne, der alle i forskellig grad kan henregnes til Hvide-netværket. Tilstede var imidlertid også stormændene Henrik Skerp, Ove Vind, Torben Krig, Oluf Pribe, Elav af Sprogø og ”flere andre”, samt kongens bror hertug Valdemar, dennes staller Asser samt kongelige kapellaner og præster (DD 1.3.189). Dette billede giver god mening: For kongemagten ville det være ikke bare politisk farligt, men også praktisk umuligt at regere ved at basere sig på én gruppe alene. Hvis man læser Saxos store krønike over danernes bedrifter, kan man ganske vist godt få indtryk af, at Absalon og dennes bror Esbern Snare og fætter Sune var kong Valdemars helt eksklusive venner og rådgivere. Saxo skrev

for sin herre og patron Absalon, og holdet derfor de mange stormænd, vi ved færdedes omkring kongehoffet, mere eller mindre hen i skygge. Men selv hos Saxo finder man ikke nogen repræsentation af et bredere netværk af Hvider à la det, der kommemoreredes i Sorø. Saxo, der generelt ikke synes at have haft meget til overs for munkevæsenet, nævner faktisk overhovedet ikke sin herres stiftelse i Sorø med ét ord. Til gengæld løfter Saxo gerne nogle af Absalons ikke-genealogiske venner frem, f.eks. biskop Frederik af Slesvig, hvis død på et togt mod venderne i 1179 Absalon ifølge Saxo reagerede på med ”iøjnefaldende sorg og klage” (Saxo 15.1.1).

Konklusion

Med alle de begrænsninger, der følger af et nødvendigvis spinkelt og heterogent kildemateriale, viser Hvide-casen, hvordan det er muligt at forstå slægtskabets former og funktioner i højmiddelalderen ved at betragte slægtsbånd og slægtsfølelse som modellérbare produkter af social brug og strategier. At den-og-den er beslægtet med de-og-de – en teoretisk konstatering, man f.eks. kan gøre på grundlag af et stamtræ – er jf. Bourdieu hverken en nødvendig eller tilstrækkelig betingelse for en gruppes følelse af enhed, idet ”en gruppes struktur (og dermed også dens medlemmers sociale identitet) afhænger af den funktion, der ligger til grund for dens dannelse og organisation” (Bourdieu 2006, 103) – en pointe, der rammer præcist i forhold til Hviderne.

Her kan vi empirisk konstatere, at over et antal generationer i 11- og 1200-tallet valgte et antal individer i den sjællandske elite at identificere sig som ætlinge af stormanden Skjalm og betone blodsbåndene med hinanden og med den ledende gruppe omkring deres slægtning Absalon, der havde reformeret Sorø kloster og gjort det til et fælles familiegravsted. Alle de ofte fjernt beslægtede individer havde nødvendigvis også familieband til andre sider, men ved at skænke gaver til Sorø og lade sig ihukomme og begrave sammen dér prioriterede de at gøre det specifikke *teoretiske* faktum, at de via fælles aner og ægteskabsbånd kunne siges at være relateret til hinanden, til et *socialt relevant* og *offentligt anerkendt* faktum. Hoveddrivkræfter bag denne strategi var dels forskydningerne i magtfeltet under og efter de dynastiske krige 1131-57, dels den skærpede konkurrence i eliten om religio-symbolisk prestige via klostergrundlæggelser. Ud af disse sociale strategier voksede billedet af en bred klanlignende slægtsstruktur, der passer godt med klassisk historieforskningens billede af et gammeldansk ’slægtsamfund’.

Repræsentationen af dette brede slægtsfællesskab blev på afgørende vis fikseret og forstærket af munkene på Sorø, autoriserede specialister i kommemoration og konsekration. Det er takket være deres ihærdige egeninteressebestemte anstrengelser for på skrift at dokumentere stiftelsens tidlige historie og strømmen af fromme godsgaver, at billedet af en klanlignende slægt, der i bred enhed grundlægger og understøtter sit eget kloster, er blevet bevaret for eftertiden. ”Skønt de er døde for verden, lever de dog alligevel på dette sted for evigt”, hedder det sigende i klostrets gravkatalog om de gavmilde patroner fra Skjalms efterslægt. ”Her er deres navne opskrevet og deres legemer begravet” (SRD, 540). I kraft af de hellige brødres virke

var velgørerne helt bogstaveligt blevet indskrevet i ”livets bog” (*liber vitae*), det register munkene førte over deres venner og donorer, og som man forestillede sig ville blive åbnet og konsulteret af Herren på Dommens dag – men som altså i en anden forstand også er blevet læst flittigt af historikerne.

Man kan med andre ord ikke på enkel facon slutte fra eksistensen af det brede klanlignende fællesskab omkring Sorø til en bagvedliggende slægtsbevidsthed. Patronatet af Sorø og de praksisser og repræsentationer, der knytter sig hertil, reflekterer ikke bare en forudgiven familiefølelse, men bidrog til at *konstruere* den. En ellers geografisk spredt og heterogen gruppe af teoretisk beslægtede individer begyndte i nogle henseender at opfatte sig som en gruppe *takket være* etableringen af en fælles gravplads, af et rigt og prestigøst kultisk center. Eller med Bourdieus ord: Slægtsbevidstheden, gruppefølelsen, er ikke årsagen til, men resultatet af strategier; det er ikke gruppen, der definerer agenterne og deres interesser, men agenterne (i dette tilfælde både Hvider og munke), der definerer gruppen i relation til deres interesser (Bourdieu 1977, 32, 36).

Når historikeren er tilbøjelig til at købe Sorø-kildernes officielle eller repræsentative slægtskab som billede af ’Hvideslægten’ som sådan, er det af samme årsag som etnologen ifølge Bourdieu er tilbøjelig til at købe de lærde informanternes udlægning af kabylerne ægteskabsnormer. Han/hun (etnologen)

... is disposed to take for gospel truth the official discourses which informants are inclined to present to him as long as they see themselves as spokesmen mandated to present the group's official account of itself. He has no reason to perceive that he is allowing the *official definition* of social reality to be imposed on him – a version which dominates or represses other definitions (Bourdieu 1977, 37).

Fragmenter af andre måder at anvende og opfatte familie på kan imidlertid graves frem af de spor, medlemmer af Hvideslægten har efterladt i forbindelse med dispositioner omkring jord, fordeling af arv, krig og politik, m.v. Her finder vi – som jeg har prøvet at vise med forskellige nedslag – ikke den brede klan, men snævrere grupper af nære slægtninge, mobiliseret ad hoc for konkrete, brugsorienterede formål. Disse ”hverdagslivets grupper”, som Bourdieu kalder dem, udgør forskellige former for *praktisk slægtskab*, som modsat ”repræsentations-slægtskabet” udelukkende lever ”i kraft af og med henblik på de særskilte funktioner, som de konkret mobiliseres for at varetage”, og som består, ”fordi de bliver holdt i gang, fordi de konstant bliver vedligeholdt” (Bourdieu 2007, 257). Nedslagene i Hvidernes praktiske slægtskab viser også familieband virke i sammenhæng med andre ikke-genealogiske relationer og associeringen med Sorø strategisk suppleret med bånd til andre religiøse huse, ligesom selve identifikationen med Sorø og det officielle slægtskab ses variere med tid, omstændigheder, position og interesser.

Sondringen mellem officielt og praktisk slægtskab kan nemt misforstås i retning af, at det officielle er en falsk, ydre repræsentation, mens det praktiske er det virke-

lige, reelle. Men pointen er snarere, at *begge* aspekter af slægtskabet er bundet til social brug og strategi, hvor de blot i en form for dialektik tjener forskellige funktioner. Bourdieu understreger, at

... too much faith in native accounts can lead one to present a mere ideological screen as the norm of practice; too much distrust of them may cause one to neglect the social function of a lie socially devised and encouraged, one of the means agents have of correcting the symbolic effects of strategies imposed by other necessities (Bourdieu 1977, 43).

Oversat til vores danske middelalder-case: Hvis vi som historikere ukritisk køber Sorø-dokumenternes repræsentation af Hvidernes brede slægtsfællesskab, risikerer vi at opfatte det, der mest var en officiel facade, som motoren bag de enkelte Hviders faktiske socio-politiske praksis; hvis vi som historikere på den anden side helt afviser slægtens repræsentative Sorø-gestalt, kan vi ikke forstå, hvilken funktion dette officielle slægtskab tjente, dels i forhold til den symbolske konkurrence med andre netværk i magtfeltet, dels i forhold til internt i gruppen at hylle interessebestemte strategier (f.eks. profitere af de ledende slægtsmedlemmers *Königsnähe*, jf. ovenfor) i symbolsk legitimerende slør – en variant af Bourdieus ”andenordensstrategier”, hvor sociale agenter søger at sikre sig symbolsk profit ved at fremstille det nyttige og nødvendige som normkonformt (Bourdieu 2007, 261).

Men også det officielle, repræsentative slægtskab kan miste sin funktion, hvis ikke der kontinuerligt investeres arbejde og ressourcer i det:

Official relationships which do not receive continuous maintenance tend to become what they are for the genealogist: theoretical relationships, like abandoned roads on an old map. In short, the logical relations of kinship (...) exist in practice only through and for the official and unofficial uses made of them by agents whose attachment to keeping them in working order and to making them work intensively – hence, through constant use, ever more easily – rises with the degree to which they actually or potentially fulfil functions indispensable to them or, to put it less ambiguously, the extent to which they do or can satisfy vital material and symbolic *interests* (Bourdieu 1977, 38).

Da opbruddet i magtfeltets balancer i forbindelse med de fornyede dynastiske kampe i midten af 1200-tallet betød, at der ikke mere var samme indlysende gevinst forbundet med at associere sig med de ledende kredse i slægten og med Sorø kloster, tjente de anelinjer, der af historikeren fortsat kan rekonstrueres helt op i 13/1400-tallet (Halding og Johansen 2001), ikke i samme grad nogen social brug. De blev til ren teori, til ”abandoned roads on an old map”, som ingen (udover munkene på Sorø, der endnu i 1500-tallet samlede oplysninger om grundlæggernes og efterkommernes stamtræ) længere havde interesse i at benytte.

I en spritny monografi med titlen *Visions of Kinship in Medieval Europe* gennemfører den amerikanske mediehist Hans Hummer en radikalt kritisk historiserende dekonstruktion af hele paradigmet om middelalderens 'slægtssamfund' – fra dets rødder i 1800-tallets evolutionistiske videnskaber til de senere års sociologisk og antropologisk influerede tolkninger. Hummers bog vil utvivlsomt blive diskuteret indgående blandt middelalderhistorikere de kommende år, da dens projekt er at rive gulvtæppet væk under under stort set alt, hvad vi troede vi vidste og kunne vide om middelalderens slægtskab. En af de meget få tilgange, som finder en smule nåde for Hummers blik, er praksisteori. Hvor f.eks. de slægtsformer, strukturalismen identificerer, ifølge Hummer er "artificial", fordi de udspringer af forskernes påfund i stedet for af de historiske aktørers egne opfattelser, så er vi "on a much better footing if we observe what people actually do: who a person thinks of as their kin is what matters most." Her henviser Hummers til den samme diskussion af slægtskab i Bourdieus *Outline of a Theory of Practice*, som ovenfor har været anvendt i analysen af 'Hviderne'. Men, fortsætter Hummers straks, "historians cannot interrogate dead people" og da de historiske kilder er fragmentariske og meget ofte skrevet af tredjeparter, der ikke nødvendigvis gengiver de studerede aktørers handlinger og opfattelser på troværdig måde, er det i praksis umuligt at sige noget om praksis. Og dermed lægges Bourdieu og praksis til side (Hummer 2018, 2-3). Hvad jeg håber at have vist med casen om 'Hviderne' er, at selv om middelalderhistorisk empiri uafviseligt har de begrænsninger, Hummers signalerer (jf. Esmark 2009, 194-95), så kan Bourdieus begreber om praktisk og officielt slægtskab og om slægt som noget, der vokser ud af sociale strategier, stadig være *bons à penser*, gode at tænke med, når vi forsøger at få mening ud af de spredte brikker, vi nu engang har at arbejde med.

Kim Esmark, lektor, Roskilde Universitet

Noter

- ¹ Det er hverken relevant eller praktisk muligt i denne sammenhæng at redegøre bare tilnærmelsesvis for det bjerg af forskning, der foreligger om familie og slægt i middelalderen. Et *up to date*, kritisk historisk overblik med mange centrale referencer at gå videre fra findes i Hummer 2018.
- ² Hovedparten af det empiriske arbejde bag analysen i denne artikel blev foretaget tilbage i 2004 og har været publiceret på engelsk i klassisk historiefagligt format (Esmark 2006), dvs. uden at eksplicite det Bourdieu'ske begrebsapparat, der lå bag (jf. min diskussion af faglige konventioner i historie og sociologi i Esmark 2009, 192-95). At genbesøge Hvide-casen igen i *Praktiske Grundes* tværfaglige ramme giver mulighed for at behandle empirien i sammenhæng med teorien, inddrage noget af den forskning, der er kommet i mellemtiden og desuden på enkelte punkter lægge supplerende empirisk materiale til undersøgelsen.

- ³ Det antropologiske problem om ægteskab – ”structuralist ground par excellence” – fungerede for Bourdieu som det han eksplicit kaldte en ”truth-test”, en eksemplarisk case, hvormed han kunne påvise strukturalismens begrænsninger (Bourdieu 1977, 30).
- ⁴ Jf. at Bourdieus analyse af de kabylske ægteskabsstrategier ikke kun skulle udfordre strukturalismens teorier om regler og reglestyret adfærd, men også stille spørgsmål ved selve ”the notion of the genealogically defined group” (Bourdieu 1977, 31), en spørgen Bourdieu siden forfulgte i en række tekster om, hvordan sociale grupper konstrueres (f.eks. Bourdieu 1991; 2013; 2014).
- ⁵ ’Stormændene’ i Danmarks højmiddelalder udgjorde endnu ikke en lukket fødselsadel, men kan løseligt defineres som laget af dem, der ”gennem jordbesiddelser, privilegier eller andre faktorer besad en økonomisk, politisk og social magt, som gjorde dem i stand til at øve indflydelse på, hvad der blev taget af beslutninger på såvel lokalt som regionalt og for nogles vedkommende også på rigsplan” (Andersen 2010, 18).
- ⁶ Det er blevet foreslået, at Skjalms forfædre kan have stammet fra en gammel kongelig familie fra tiden før det danske riges samling (Jaubert 2007).
- ⁷ Historikeren overser samtidig, at den konstruktion, han/hun laver, gemmer på andre konstruktioner, idet hver eneste kilde, stamtavlens mønstre baserer sig på, i sig selv er produceret fra et bestemt sted i det sociale rum, på et bestemt tidspunkt, med bestemte formål og interesser, osv.
- ⁸ Løftet blev i 1182 bekræftet i et paveligt brev (DD 1.3.100). Om baggrunden for de danske arvelove og bestemmelsen om, at man kun måtte overlade kirken en halv arvelod, se Gelting 2005.
- ⁹ Af samtlige gaver Sorø kloster modtog i perioden 1241-86 var endnu 71 % givet af efterkommere af Hvidefamilien. I perioden 1286-1319 var Hvide-andelen af gavestrømmen gået ned til 45 % og herefter til 0 (Nørlund 1924-31, 69).
- ¹⁰ Jf. Bourdieu 1977, 36: ”The state of the relations of force and authority between contemporary kin determines what the collective history will be...”. Magtrelationerne internt i slægtsgruppen konsolideres ”by giving those who are in a dominant position the right to profess the veneration of the past which is best suited to legitimate their present interests.”
- ¹¹ Da samme biskop Peder af Århus i 1195 overdrog domkirken sin bogsamling, krævedes ingen samtykkeerklæring fra slægtninge; løsøre som bøger var i modsætning til jord ikke behæftet med et socio-moralsk kodeks omkring afhændelse (DD 1.3.208).
- ¹² Gaverne til både Århus og Sorø blev i 1217 bekræftet ved pavelig stadfæstelse (DD 1.5.107 og 109).
- ¹³ Ifølge McGuire (1974, 38) var Atte, abbed af Sorø i 1220erne, også søn af Sune, men jf. Christiansen (1981a, 184 n7) peger den vage kildereference (SRD, 500) på et fjernere slægtskab.
- ¹⁴ Fra Pedersborg kontrollerede man den eneste landfaste overgang fra bredden af Sorø sø ind til øen, hvor klostret lå. Det er muligt, at Jens benyttede dette til at

opkræve told eller på anden måde genere eller bebyrde trafikken til og fra klostret (Esmark 2013, 188).

¹⁵ Samt til Frue kirke i København (Suhm 1808, 141).

Referencer

- ACS = *Arnoldi chronica slavorum*, red. I. M. Lappenberg. Hannover 1868.
- Althoff, Gerd. 2004. *Family, Friends and Followers: Political Bonds in Medieval Europe*. Cambridge.
- Andersen, Michael. 1996. "Ærkebiskop Absalons testamente – historie og kulturhistorie". In *Absalon: Fædrelandets fader*, red. Frank Birkebæk, Tom Christensen og Inge Skovgaard-Petersen, 209-27. Viborg.
- Andersen, Per. 2010. *Studier i dansk proceshistorie. Tiden indtil Danske Lov 1683*. København.
- Barthélemy, Dominique. 1993. *La société dans le comté de Vendôme de l'an mil au XIVe siècle*. Paris.
- Bojsen, F. 1902. *Jakob Sunesön af Møn*. København.
- Bouchard, Constance. 2001. *Those of My Blood. Constructing Noble Families in Medieval France*. Philadelphia.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge.
- Bourdieu, Pierre. 1991. "Social Space and the Genesis of 'Classes'". In *Language and Symbolic Power*, 229-51. Cambridge.
- Bourdieu, Pierre. 2005 [1972]. *Udkast til en praksisteori*. København.
- Bourdieu, Pierre. 2007 [1980]. *Den praktiske sans*. København.
- Bourdieu, Pierre. 2013 [1978]. "Symbolsk kapital og socialklasser", *Praktiske Grunde* 3: 37-44.
- Bourdieu, Pierre. 2014 [1987]. "Hvad skaber en social klasse?". In *Socialt rum, symbolsk magt. Bourdieuske perspektiver på klasse*, red. Christian Sandbjerg Hansen, 48-66. København.
- Christiansen, Tage E. 1966. "Isti tres fratres. Broderlisten i Kong Valdemars Jordebog". In *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen*, red. Tage E. Christiansen, Svend Ellehøj og Erling L. Petersen, 77-112. København.
- Christiansen, Tage E. 1981a. "Sune Ebbesens halve hovedlod". *Historisk Tidsskrift* 81: 83-192.
- Christiansen, Tage E. 1981b. "Sorø Klosters Krise – Sunesønnernes Mølledege". In *Det skabende menneske: Kulturhistoriske skitser tilegnet P. V. Glob*, 143-57. København.
- Danstrup, John. 1946. "Træk af den politiske kamp 1131-82". In *Festskrift til Erik Arup*, red. Astrid Friis og Albert Olsen, 66-87. København.
- DD = *Diplomatarium Danicum*, red. Herluf Nielsen et al. København 1938-.

- DMA = *Danmarks middelalderlige Annaler*, red. Erik Kroman. København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Danmarks Historie, 1980.
- Esmark, Kim. 2003. "Fromhed og ære. Hvidernes gaver til Sorø kloster i 11- og 1200-tallet". In *Tissø og Åmoserne – kulturhistorie og natur*, red. Lisbeth Pedersen (Årbog for kulturhistorien i Holbæk Amt), 108-26. Holbæk/Kalundborg.
- Esmark, Kim. 2004. "Godsgaver, *calumniae* og retsantropologi. Esrum kloster og dets naboer, ca. 1150-1250". In *Ett annat 1100-tal. Individ, kollektiv och kulturella mönster i medeltidens Danmark*, red. Peter Carelli, Lars Hermanson og Hanne Sanders, 143-80. Lund.
- Esmark, Kim. 2006. "Religious Patronage and Family Consciousness: Sorø Abbey and the 'Hvide Family', c. 1150-1250". In *Religious and Laity in Western Europe 1000-1400: Interaction, Negotiation, and Power*, red. Emilia Jamrozak og Janet Burton, 93-110. Turnhout.
- Esmark, Kim. 2009. "Sociologi i fortidens fremmede land – Bourdieu i det empiriske arbejde med historiske kilder". In *Refleksiv sociologi i praksis. Empiriske undersøgelser inspireret af Pierre Bourdieu*, red. Jens Arnholtz Hansen, Ole Hammerslev og Ida Willig, 190-209. København.
- Esmark, Kim. 2013. "Disputing Property in Zealand. The Records of the Sorø Donation Book". In *Disputing Strategies in Medieval Scandinavia*, red. Kim Esmark, Lars Hermanson, Hans Jacob Orning og Helle Vogt, 181-218. Leiden.
- Esmark, Kim. 2020. "Social Power and Conversion of Capital: Sune Ebbesen of Zealand". In *Nordic Elites in transformation, c. 1050-1250, vol. 2: Social Networks*, red. Kim Esmark, Hans Jacob Orning og Lars Hermanson. Under udgivelse.
- Esmark, Kim og Jón Viðar Sigurðsson, Helle Vogt. 2019. "Kith and Kin: Ties of Blood and Marriage". In *Nordic Elites in transformation, c. 1050-1250, vol. 2: Social Networks*, red. Kim Esmark, Hans Jacob Orning og Lars Hermanson. Under udgivelse.
- Fenger, Ole. 1971. *Fejde og mandebod. Studier over slægtsansvaret i germansk og gammeldansk ret*. København.
- Gelting, Michael H. 2000a. "Odelsrett – lovbydelse – börsrätt – retrait lignager. Kindred and Land in the Nordic Countries in the Twelfth and Thirteenth Centuries". In *Family, Marriage and Property Devolution in the Middle Ages*, red. Lars Ivar Hansen, 133-65. Tromsø.
- Gelting, Michael H. 2000b. "Magtstrukturer i valdemarstidens Danmark". In *Viking og hvidekrist*, red. Niels Lund, 179-205. København.
- Gelting, Michael H. 2005. "Pope Alexander III and the Danish Laws of Inheritance". In *How Nordic are the Nordic Medieval Laws?*, red. Ditlev Tamm og Helle Vogt, 86-115. København.
- Green-Pedersen, Svend E. 1981. "De danske cistercienserklostres grundlæggelse og den politiske magtkamp I det 12. Århundrede". In *Middelalder, metode og medier: Festskrift til Niels Skyum-Nielsen*, red. Karsten Fledelius, Niels Lund og Herluf Nielsen., 41-65. København.

- Guerreau, Alain. 1980. *Le féodalisme, un horizon théorique*. Paris.
- Halding, Helle og Marianne Johansen. 2001. *Thi de var af stor slægt: Om Hvideslægtens og kongemagt i Danmarks højmiddelalder*. Gylling.
- Hermanson, Lars. 2000. *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Göteborg.
- Hill, Thomas. 1992. *Könige, Fürsten und Klöster: Studien zu den dänischen Klostergründungen des 12. Jahrhunderts*. Frankfurt.
- Historia = *Historia de profectione Danorum in Hierosolymam*. In *Scriptores minores historiae Danicae Medii Aevi*, red. M. C. Gertz, 2 vols. København 1918-20, repr. 1970, II: 443-92.
- Hummer, Hans. 2018. *Visions of Kinship in Medieval Europe*. Oxford.
- Jaubert, Anne Nissen. 2007. "Un ou plusieurs royaumes danois?" In *Les élites et leurs espaces*, red. P. Depreux, F. Bougard og R. Le Jan, 135-54. Turnhout.
- Jensen, Janus Møller (red.). 2006. *Broderliste, Broderskab, Korstog. Bidrag til opklaringen af en gåde fra dansk middelalder*. Odense.
- Klapisch-Zuber, Christiane. 2000. *L'Ombre des ancêtres. Essai sur l'imaginaire médiéval de la parenté*. Paris.
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, red. Finn Hødnebø et al., 1956-78, XX: 587-98: "Ætt". Oslo.
- Kræmmer, Michael. 1999. *Den hvide klan. Absalon, hans slægt og hans tid*. Viborg.
- Kræmmer, Michael. 2001. "Peder Torstensen af Borg". *Årbog for Historisk samfund for Sorø Amt* 88: 21-35.
- Kræmmer, Michael. 2007. *Kongemordernes slægt. Om Hvideslægtens rolle i det 13. århundredes konflikter mellem kirke og kongemagt*. Forlaget Hansen og Jespersen.
- KVJ = *Kong Valdemars Jordebog*, red. Svend Aakjær, 3 vols. København: Samfund til Udgivelse af gammel nordisk litteratur, 1926-45; repr. 1980, I: 84-87.
- LDG = *Lunde Domkapitels Gavebøger*, red. C. Weeke. København: Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, 1884-89, repr. 1973.
- Le Jan, Régine. 1995. *Famille et pouvoir dans le monde franc: Essai d'anthropologie sociale*. Paris.
- Lind, John, og Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen, Ane L. Bysted. 2004. *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*. København.
- Löfgren, Orvar. 1987. "Colonizing the Territory of Historical Anthropology". *Culture and History* 1: 7-30.
- McGuire, Brian P. 1974. "Patrons, Privileges, Property – Sorø Abbey's First Half Century". *Kirkehistoriske samlinger*, 5-39.
- McGuire, Brian P. 1982. *The Cistercians in Denmark. Their Attitudes, Roles, and Functions in Medieval Society*. Kalamazoo.
- Nors, Thyra. 1998. "Ægteskab og politik i Saxos Gesta Danorum", *Historisk tidskrift* 98: 1-33.
- Nors, Thyra. 2000. "Slægtsstrategier hos den danske kongeslægt i det 12. århundrede: svar til Helge Paludan". *Historie* 1: 55-66.

- Nørlund, Poul. 1924-31. "Klostret og dets gods". In Sorø: *Klostret, skolen, akademiet gennem tiderne*, red. M. Mackeprang og W. Norvin, bd. 2, 53-131. København.
- Nørlund, Poul. 1927. "Jorddrotter på Valdemarstiden". In *Festskrift til Kristian Erslev*, red. Poul Nørlund, 141-70. København.
- Prieur, Annick og Carsten Sestoft. 2006. *Pierre Bourdieu. En introduktion*. København.
- Saxo = Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum. Danmarkshistorien*, red. Karsten Friis-Jensen, oversætt. Peter Zeeberg, 2 vols. Gylling, 2005.
- Skyum-Nielsen, Niels. 1971. *Kvinde og slave*. København.
- SRD = *Scriptores rerum Danicarum medii aevi*, red. Jacob Langebek, 9 vols. København, 1772-1878, repr. 1969, IV.
- Suhm, P. F. 1808. *Historie af Danmark (fra Aar 1202 til 1241)*, bd. IX. København.
- Ulsig, Erik. 1968. *Danske adelsgodser i middelalderen*. København.
- Ulsig, Erik. 2000. "The Estates of Absalon and the Hvide Family". In *Archbishop Absalon and his World*, red. Karsten Friis-Jensen og Inge Skovgaard-Petersen, 89-101. Viborg.
- Vogt, Helle. 2010. *The Function of Kinship in Medieval Nordic Legislation*. Leiden.
- White, Stephen D. 1988. *Custom, Kinship, and Gifts to Saints: The Laudatio Parentum in Western France, 1050-1150*. New York.
- White, Stephen D. 2005. *Re-Thinking Kinship and Feudalism in Early Medieval Europe*. Ashgate.

Bourdieu vs Beethoven

Kort introduktion til en historiesociologisk improvisation

Kim Esmark

I maj 1981 medvirkede Pierre Bourdieu på et seminar i Paris om relationerne mellem hhv. de kulturelle goders købmænd (udgivere, galleribestyrere, koncertarrangører, filmproducenter) og producenter (forfattere, kunstmålere, komponister, instruktører). Samtidig som seminaret fandt sted, markerede François Mitterand sin tiltræden som Frankrigs præsident med en pompøs ceremoni i Paris' Panthéon, hvor Daniel Barenboim dirigerede en fremførelse af den niende symfoni af Ludwig van Beethoven (1770-1827). Muligvis som en reaktion på netop dén del af den opulente indsættelsesceremoni kastede Bourdieu sig på seminaret ud i en improviseret feltteoretisk refleksion over sammenhængene mellem på den ene side forandringerne i musikproduktionens materielle og sociale vilkår under og efter Napoleonskrigene og på den anden side Beethovens innovative udnyttelse af de forandrede strukturers nye mulighedsrum.

Angiveligt var Bourdieu ellers ikke meget for at tale om musik. Musikkultur egner sig nemlig (endnu) mere end f.eks. litteratur og billedkunst til at demonstrere ens kulturelle dannelse. ”Der er ikke noget”, udtalte Bourdieu engang i et interview, ”der i højere grad end ens musiksmag, giver mulighed for at hævde ens ’klasse’, og heller ikke noget der med en mere usvigelig sikkerhed også anbringer én i en bestemt klasse” (Bourdieu 1997, 159). Modsat f.eks. teatret har musikken ingen ekspressiv funktion i direkte relation til den sociale verden. Den repræsenterer således mere end noget andet den ’rene kunst’, den ”mest radikale, den mest absolutte form for fornægtelse af verden.” Det Bourdieu her har i tankerne er utvivlsomt først og fremmest den klassiske musik som den er blevet praktiseret (produceret og konsumeret) siden begyndelsen af 1800-tallet – i musikhistorien ofte helt enkelt betegnet ’Beethovens epoke’ (f.eks. Abraham 1982). Det er fra og med denne periodes mutationer af musiklivet i Europa, at man kan tale om et semi-autonomt musikalsk felt, hvor tonekunsten forenklet sagt dyrkes som kunst-for-kunstens-skyld og hvor de sociale betingelser for komposition, udøvelse og perception af musik kollektivt fornægtes i en form for ’omvendt økonomi’.

Trods sin modvilje kastede Bourdieu sig på seminaret i Paris så alligevel ud i refleksioner over denne ”den mest åndelige af åndens kunstarter” (Bourdieu 1997, 159), men karakteristisk nok fra en vinkel, der netop handlede om at fremdrage de

fortrængte økonomiske og sociale sider af og forudsætninger for den 'rene kunst'. Tyve år efter blev det improviserede oplæg publiceret i let korrigeret transkription i *Sociétés et représentations*, et tværfagligt tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab (Bourdieu 2001). Oplægget, der i sin trykte version fik overskriften *Bref impromptu sur Beethoven, artiste entrepreneur*, bringes i dette nummer af *Praktiske Grunde* i dansk oversættelse under titlen "Kort improvisation over kunster-entreprenøren Beethoven". Den franske originaltekst er, som det mundtlige oplæg den jo i udgangspunktet var, uden noter og referencer fra Bourdieus hånd. For dels at lette og uddybe forståelsen af tekstens kortfattede og ofte indforståede omtaler af personer og forhold i Beethovens verden, dels sporadisk at udpege noget af empirien bag Bourdieus refleksioner, er oversættelsen forsynet med realhistoriske noter, ligesom jeg her nedenfor i kort form vil forsøge at skitsere tekstens analytiske anliggende og argument.¹

En musikkultur under transformation

Den grundlæggende pointe i seminaroplægget var, at Beethoven – som Bourdieu i anden sammenhæng omtaler som det mest prægnante eksempel på helgenagtig op-højelse af den 'rene kunstner' (Bourdieu 1996, 149) – blev den store musikalske fornyer, historien kender ham som, fordi han samtidig var en stor økonomisk entreprenør. Komponisten var ikke alene et kunstnerisk geni, men besad også en intuitiv økonomisk begavelse, der helt og aldeles blev anvendt til at fremme hans revolutionerende musikalske projekt, og som konkret bestod i en evne til pragmatisk at trække på flere forskellige indkomstkilder, som man i tiden ellers anså som stående i modsætning til hinanden: *På den ene side* indkomster fra mæcener og patroner ved de aristokratiske hoffer, sådan som man traditionelt havde kendt det; *på den anden side* indtægter fra en ny slags virksomhed som fri, selverhvervende komponist, koncertarrangør og producent af musikalske værker til det ekspanderende kulturelle marked af såvel musikalske connaisseurs som bredere borgerlige publikummer. Det specielle ved historiske perioder med store socio-økonomiske forandringer, pointerer Bourdieu, er nemlig, at de tillader flere forskelligartede typer af strategier eller handlemuligheder, som kan udnyttes i sammenhæng af sociale agenter, der har vilje og ikke mindst evne til at forlige dem i praktisk handlen. Det er i denne forstand Beethoven ifølge Bourdieu er et enestående, visionært eksempel på den store økonomiske og kulturelle entreprenør, der i en given historisk epoke magter at kombinere elementer, som ellers socialt anses for at stå i modsætning til hinanden.

Da Beethoven som ung ankom til Wien i 1792 for at gøre karriere som klaver-virtuos og komponist i Mozarts og Haydns fodspor, var musikkulturen under forvandling.² Ved fyrstehofferne havde man ikke længere midler til at opretholde de private orkestre (*Hauskapellen*), der i 1700-tallet havde været omdrejningspunktet for både produktion og konsumtion af musik. Hofkapellerne blev gradvis opløst og musikere, kapelmestre og komponister, der hidtil havde været ansat på livstid som en slags 'hofunderholdningstjenestemænd', blev sat fri og måtte skaffe deres

udkomme som freelancere på mere markedslignende vilkår. Komponister og nydannede musikforeninger fik på denne baggrund mulighed for at hyre egne orkestre og organisere offentlige koncerter sponsoreret af både musikelskende aristokrater og indtægter fra salg af billetter til det borgerlige publikum. Trykkes tekniske landvindinger og fremvæksten af musikforlag over hele Europa gjorde det dertil muligt for komponister at tjene penge og skabe sig berømmelse ved at publicere det, der jo nu var deres egne værker i form af masseproducerede partiturer. Dermed kunne de ikke bare udbrede deres kunstneriske ry geografisk over hele Europa, men også socialt nå helt ud i stuerne hos den voksende middelklasse, hvor musiksmag og musikundervisning blev en del af den nye borgerlige dannelse. I fraværet af copyright- og royaltordninger foregik salget af partiturer dog på et marked, der bød på både muligheder og risici. Samtidig kunne arbejdet med at komponere symfonier og operaer, strygekvartetter og klaversonater, korværker og bagateller, også finansieres ved at lade aristokratiske velhavere, der gerne ville flashe deres fine smag, abonnere – mod at værkerne til gengæld blev dedikeret til sponsorerne og deres navn og ære. Musikpatronatets institutionelle rammer blev alt i alt dramatisk udvidet og de kunstneriske muligheder tilsvarende åbnet mod udvikling af orkestre, instrumenter og musikalske stilarter – alt sammen rapporteret og kommenteret på nye måder i musiktidsskrifter og anmeldervirksomhed, der bidrog til at forme smagen hos det større og mere diversificerede publikum og strukturere det gryende musikalske felts hierarkier og differentieringer.

Det var midt i dette omfattende kulturelle og sociale opbrud, Beethoven måtte navigere og arbejde for at virkeliggøre sine kunstneriske ambitioner. I starten af 1800-tallet, hvor han forlængst havde slået sit navn fast og allerede var godt på vej til at blive sin egen myte, havde han med Beethoven-forskeren Maynard Solomons ord

... achieved an unusual degree of independence from traditional forms of aristocratic patronage. New forms of patronage – by the public theater, by members of the financial nobility, by groups of connoisseurs – had emerged. Beethoven had been catapulted into the unaccustomed and, for him, burdensome role of business entrepreneur – seeking and sifting offers, negotiating fees and contracts, shipping merchandise, and collecting past-due accounts (Solomon 1977, 145-46).

Kunstner-entreprenøren i aktion: Nogle empiriske nedslag

For at få et mere konkret indtryk af, hvad der sigtes til, kan vi betragte nogle enkelte historiske kildeeksempler. En heldigt bevaret prisliste, nedfældet til egen brug med blyant og blæk af Beethoven selv på et enkelt stykke papir engang i 1822, giver et banalt, hverdagsligt indtryk af kunstner-entreprenørens virksomhed (Tyson 1984). Prislisten omfatter både værker, Beethoven allerede havde skrevet, men endnu ikke trykt og offentliggjort, og værker han havde i støbeskeen og håbede at få afsat til enten udgivere eller private købere:

1. *sange for klaver, 12 dukater*
 2. *terzetto for to oboer og engelskhorn, 30 dukater*
 3. *romanze for soloviolin, 15 dukater*
 4. *regimentsmarch, honorar endnu ikke fastsat*
 5. *en ny solo sonate, 40 dukater*
- ... etc.

Sådan var den slags musikalske skaberværker, vi lige siden Beethovens egen tid har hyldet som kunst, der på den mest ypperlige måde løfter sig ud af verden, i udgangspunktet også helt profane numre i komponistens varekatalog.

Bourdieu strejfer flere gange i sit seminaroplæg Beethovens tilbagevendende konflikter med de udgiverhuse i Wien og det øvrige Europa, som købte og publicerede hans kompositioner. Et tidligt eksempel på sådanne konflikter er Beethovens salg i 1802 af sin strygekvintet op. 29 til både Breitkopf & Härtel og Artaria & Co. Da sidstnævnte udgiver gjorde indvendinger mod dobbeltsalget, anklagede Beethoven dem for at have erhvervet kvintetten illegalt – uagtet at han senere måtte indrømme, at han selv havde læst korrektur på deres udgave af partituret. Artaria & Co. krævede, at Beethoven offentligt skulle trække sine beskyldninger tilbage, men han nægtede, selv om forlaget truede med retssag (Solomon 1977, 129). Affæren var kun den første af en lang række gennem Beethovens karriere, hvor komponisten med Bourdieus formulering forsøgte (og ikke *altid* med held) at benytte sig af markedets logik, skabe konkurrence mellem forskellige købere og skaffe sig højere priser.

Hvordan Beethoven konkret kunne kombinere forskellige indkomstkilder og om nødvendigt spille dem ud mod hinanden, illustreres også af et kontraktforslag, han i december 1807 sendte til direktoratet for Wiens kejserlige og kongelige teatre (Anderson 1961, 1444-46). Direktoratet udgjordes på det tidspunkt af otte fremstående aristokrater, heriblandt Beethovens egen beundrer og velgører fyrst Lobkowitz, som han få år før havde dedikeret sin revolutionerende 3. symfoni til og i hvis palads og af hvis orkester samme symfoni første gang blev opført. På denne tid fandtes endnu ingen særskilte koncertbygninger. Offentlige koncerter, herunder dem komponister arrangerede til egen fordel (dvs. hvor de selv indkasserede billetindtægterne), fandt derfor primært sted i byens teatre – som altså her administreredes af medlemmer af den gamle adel.

Beethoven indledte sin henvendelse med at minde direktoratet om den anerkendelse, han i løbet af sine år i byen havde vundet ”ikke bare fra det fornemme aristokrati, men også fra resten af offentligheden” og at hans værker var blevet modtaget med ære ”både hjemme og i udlandet”. Underforstået: ’jeg har mange beundrere og kan, hvis det skulle være, vende mig andetsteds hen’. Beethoven ønskede, fortsætter han i brevet, at kunne leve helt og holdent for kunsten, løfte offentlighedens smag og udvikle sit geni og sine talenter til yderligere højder og perfektion. Da han imidlertid ingen fast ansættelse havde, var hans fremtid og materielle uafhængighed

usikker. Han havde derfor overvejet at bosætte sig et af de andre steder, hvor hans ry ville garantere hans talent en fremtid – men han foretrak dog alligevel at forblive i byen, hvor han havde i årevis havde nydt gunst og anerkendelse blandt høj og lav. På specifik opmuntring af fyrst Lobkowitz ansøgte han derfor nu direktoratet om ansættelse ved Wiens teatre med henblik på sikringen af et for realiseringen af hans talent mere favorabelt underhold. Beethoven skitserer herefter betingelserne for en sådan ansættelse. Han ville på sin side forpligte sig til hvert år at komponere mindst én stor opera, hvor indholdet kunne bestemmes af komponist og direktorat i fællesskab, og ét mindre værk eller et antal lejlighedskompositioner efter direktoratets ønske. Til gengæld skulle Beethoven tildeles et årligt annuum på 2400 gylden, indkomsterne fra hver operas tredje opførelse, samt retten til i et af Wiens teatre at arrangere én årlig offentlig koncert til egen fordel. Hvis man betænker, slutter Beethoven endelig sit brev, hvor økonomisk ugunstigt livet i almindelighed var for en kunstner i Wien, og at kunstneren jo nemt kunne drage til et andet land, ”så kan de ovenfor anførte betingelser bestemt ikke anses for overdrevne eller umådeholdent griske.”

Meningen med at drage disse eksempler frem (og der er selvsagt masser af andre lignende) er ikke at udpege Beethoven som grådig – og det er heller ikke pointen hos Bourdieu. Intet tyder på, at Beethoven var særlig materialistisk indstillet. Han var gennem hele sin karriere kronisk bekymret for at komme til at mangle penge til sine musikalske projekter, han skiftede ofte bolig, levede ifølge samtidige venner og iagttagere i rod og uordentlighed, osv. Alle hans midler blev brugt på det eneste, der overhovedet synes at have interesseret ham: *Musikken* – og den anerkendelse, der fulgte med den. Som han i 1824, tre år før sin død, slutter et brev til Bernhard Schotts Söhne, musikforlægger i Mainz: ”Jeg ønsker jer held og lykke med jeres anstrengelser for kunsten, for det er kun den og videnskaben, der lader os skimte og håbe på et højere liv” (Anderson 1961, nr. 1308). I al sin kontante dennesidighed var det entreprenante købmandskab imidlertid forudsætningen for at komponisten kunne realisere sine musikalske ideer og arbejde som uafhængig skaber, fri af kunstneriske konventioners bånd og aristokratiske herrers luner. For at kunne virkeliggøre en musik, der frem for alene at behage og underholde skulle udforske musikken selv, måtte Beethoven samtidig være økonomisk realist. Det er en logik, der ifølge Bourdieu gør sig gældende for kulturelle produktionsfelter i bred forstand, og som han et andet sted sammenfatter med netop Beethoven som eksempel:

The entrepreneur in cultural production must activate a very improbable combination [...] of realism, which implies minimal concessions to the denied [...] ‘economic’ necessities, and of the ‘disinterested’ conviction that excludes them. Therefore the tenacity with which Beethoven, the object par excellence of hagiographic exaltation of the ‘pure’ artist, defended his economic interests (especially the copyright on the sales of his scores) is perfectly understandable if one knows how to see a particular form of the economic angelicism of the romantic representation of the artist; at the risk of remaining at the level of a whim, the

revolutionary intention must secure for itself the 'economic' means to realize an ambition irreducible to the 'economy' (for example, for Beethoven, the means to employ large-scale orchestras). (Bourdieu 1996, 149).

Både sociologen og historikeren (og de fleste andre forskere) kender selvsagt nødvendigheden af denne 'realisme' fra deres eget kulturelle produktionsfelt, hvor en ikke ringe del af deres tid, energi og kompetencer anvendes på at skrive ansøgninger til forskningsråd og private fonde, forhandle projektkontrakter, opbygge netværk og institutionelle alliancer, m.v.

Musik, historie, sociologi

I al sin enkelthed og med sine indlysende formmæssige begrænsninger er Bourdieus lille improvisation over kunster-entreprenøren Beethoven en interessant illustration af, hvordan han, Bourdieu, opfattede sin sociologi som fuldkommen lige så relevant for analyser af fortidens som nutidens sociale verdener, og at han – modsat mange kritikeres opfattelse – var dybt interesseret i historie som netop historie, dvs. forandring over tid, opbrud, transformation, dynamik, innovation. Hvad er det, sociologisk set, der gør, at verden trods al vane og inert i ikke bare forbliver den samme? *In casu*: Hvilke historisk specifikke forskydninger i musikudøvelsens og musikproduktionens materielle og sociale betingelser lå til grund for, at en figur som Beethoven i starten af 1800-tallet kunne revolutionere tonekunsten? Hvad var det for strategier i det forandrede sociale mulighedsrum, der satte ham i stand til at forandre musikken? Og hvad fortæller eksemplet Beethoven mere overordnet om kulturelle felters strukturer og dynamikker?

I bredere optik kan teksten, som redaktørerne af *Sociétés et représentations* bemærker, læses som en instruktiv generalisering af det analyseskema, Bourdieu arbejdede frem i netop 1970'erne og starten af 80'erne, og som blev udfoldet i de store empiriske studier af de kulturelle eller symbolske goders økonomi.³ Sigtet med disse studier var på en ikke-reduktionistisk måde at klarlægge kunstneriske praksissers og frembringelsers forankring i objektive sociale og historiske betingelser. Hvordan kan man med feltbegrebet sociologisk forklare kulturelle/symbolske revolutioner som f.eks. middelalderens gotiske arkitektur, Flauberts romaner, Manets malerier eller som her Beethovens symfonier uden at forfalde til enten idealistisk sværmeri (det uforklarlige geni) eller socio-økonomisk reduktionisme (kunsten som passiv spejling af materielle strukturer)?⁴

Bourdieu har som sagt ikke anført kilde- eller litteraturhenvisninger. Billedet af Beethovens manøvreren i det gryende musikalske felt mellem klassik og romantik bygger tydeligvis på den etablerede Beethovenforskning (som den forelå frem til 1981, forstås), ikke på egne empiriske studier, og det er på sin vis også en pointe her: Det er den originale spørgen og sociologiske refleksion over de på det tidspunkt i øvrigt kendte historiske data, der er Bourdieus bidrag her. På den måde er den lille improvisation over Beethoven også et inspirerende eksempel på, hvordan man

udmærket kan arbejde historisk ud fra et Bourdieu-perspektiv uden nødvendigvis selv at gå i arkiverne og grave i primærkilderne.⁵

Kim Esmark, Lektor, Roskilde Universitet

Noter

- ¹ Mig bekendt er teksten ellers kun blevet oversat til portugisisk:
<http://hyperbourdieu.jku.at/start1.htm>
http://www.ddooss.org/articulos/textos/P_Bourdieu.htm
- ² Det følgende rids bygger på bl.a. Bödeker, Veit og Werner 2002; Carse 1948; Cooper et al. 1991; Dahlhaus 1989; Spitzer og Zaslav 2004; Steensen 2003; Solomon 1977; Swafford 2014.
- ³ Redaktørerne af *Sociétés et représentations* refererer til *Les Règles de l'art* (Bourdieu 1992) og relaterede artikler (Bourdieu 1987; 1999). På engelsk dækkes denne del af Bourdieus arbejde først og fremmest af *The Field of Cultural Production* og *The Rules of Art* (Bourdieu 1993 og 1996). Se også diskussionen af Bourdieus sene forelæsninger om Manet (Bourdieu 2013) i nærværende tidsskrift (Sestoft 2012).
- ⁴ De teoretiske hovedpositioner omkring disse grundlæggende spørgsmål, herunder Bourdieus position, indskredses og diskuteres instruktivt i Menger (2002).
- ⁵ Beethoven-forskningen har selvsagt bevæget sig siden Bourdieus oplæg på seminaret i Paris i 1981. Til de for et sociologisk perspektiv mest interessante bidragydere hører Tia DeNora, der i 1990'erne publicerede flere studier, som på empirisk basis modificerer det billede af hofkapelsystemets transformation til musikalsk marked, som Bourdieu bygger på, men samtidig arbejder videre i en retning, der trækker kraftigt på Bourdieus begreber om social konkurrence og kulturel distinktion – og som fortjener en mere udførlig behandling end det er muligt at give her (DeNora 1991; 1993).

Referencer

- Abraham, Gerald (red.) 1982. *The New Oxford History of Music, vol. VIII: The Age of Beethoven*. London: Oxford UP.
- Anderson, Emily. 1961. *The Letters of Beethoven*, 3 vols. London: MacMillan.
- Bourdieu, Pierre. 1987. "L'institutionnalisation de l'anomie", *Les Cahiers du Musée national d'art moderne* 19-20 (1987), 6-19.
- Bourdieu, Pierre. 1992. *Les Règles de l'art*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre. 1993. *The Field of Cultural Production*. Cambridge: Polity.
- Bourdieu, Pierre. 1996. *The Rules of Art*. Cambridge: Polity.
- Bourdieu, Pierre. 1997. "Fanatiske musikelskere: opkomst og udvikling", in *Men hvem skabte skaberne?*, 158-164. Akademisk forlag.

- Bourdieu, Pierre. 1999. "Une évolution conservatrice dans l'édition", *Actes de la recherche en sciences sociales* 126-127 (1999), 3-28.
- Bourdieu, Pierre. 2001. "Bref impromptu sur Beethoven, artiste-entrepreneur", *Sociétés et représentations* 11 (2001), 15-18.
- Pierre Bourdieu. 2013. *Manet, une révolution symbolique*. Paris: Seuil & Raisons d'agir.
- Bödeker, Hans Erich, Patrice Veit og Michael Werner (red.). 2002. *Le concert et son publique. Mutations de la vie musicale en Europe de 1780 à 1914 (France, Allemagne, Angleterre)*. Paris: Éditions de la Maison de sciences de l'homme.
- Carse, Adam. 1948. *The Orchestra from Beethoven to Berlioz*. Cambridge: W. Heffer & Sons Ltd.
- Cooper, Barry og Anne-Louise Coldicott, Nicholas Marston, William Drabkin. 1991. *The Beethoven Compendium. A Guide to Beethoven's Life and Music*. London: Thames and Hudson.
- Dahlhaus, Carl. 1989. *Nineteenth-Century Music*. Berkeley: University of California Press.
- DeNora, Tia. 1991. "Musical Patronage and Social Change in Beethoven's Vienna", *American Journal of Sociology* 97:2 (1991), 310-46.
- DeNora, Tia. 1993. "Beethoven, the Viennese Canon, and the Sociology of Identity, 1793-1803", in Lewis Lockwood og James Webster (red.), *Beethoven Forum* 2, 29-53. London: University of Nebraska Press.
- Menger, Pierre-Michel. 2002. "Le génie et sa sociologie. Controverses interprétatives sur le cas Beethoven", *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 4 (2002), 967-99.
- Sestoft, Carsten. 2013. "Manet som selvportræt", *Praktiske Grunde* 4 (2013), 49-53.
- Solomon, Maynard. 1977. *Beethoven*. London: Cassell.
- Spitzer, John og Neal Zaslaw. 2004. *The Birth of the Orchestra – History of an Institution, 1650-1815*. Oxford: Oxford UP.
- Steensen, Steen Chr. 2003. *Gyldendals bog om klassisk musik*. København: Gyldendal.
- Swafford, Jan. 2014. *Beethoven. Anguish and Triumph*. New York: Faber & Faber.
- Tyson, Alan. 1984. "A Beethoven Price List of 1822", in Lewis Lockwood & Phyllis Benjamin (red.), *Beethoven Essays. Studies in Honor of Elliot Forbes*, 53-65. Harvard UP.

Kort improvisation over kunstner-entreprenøren Beethoven

Pierre Bourdieu

[1] Beethoven befinder sig i en overgangsperiode, hvor det økonomiske grundlag musikken hviler på, er i dyb krise. Fordi mange fyrster efter 1815 er blevet ruinerede og kirkestaterne er blevet sekulariserede,¹ er velbetalte poster som kapelmester eller hofmusiker blevet sjældnere.² Musikere uden ansættelse bliver frie til at give undervisningslektioner og kan samles i større enheder for at spille koncert.³ Man bevæger sig fra en håndværkslignende oplæringsform, fra far til søn, til en mere indirekte uddannelse: Konservatorierne dukker op.⁴ Kløften mellem professionelle og lægmænd bliver mere og mere uoverskridelig og især til koncerterne fremføres musikken ikke af andet end professionelle. Musikundervisningen, der førhen var reserveret de fyrstelige familier (den var en del af ansættelsen), viger pladsen for lektioner til borgerskabet. Der opstår et internationalt marked for partiturer og også et nationalt marked for undervisning. Visse komponister begynder at kæmpe for at forsvare deres rettigheder. Kun de, der er tilstrækkelig berømte til at have et marked – og have en ide om, at man kan leve af andet end mæcenatet – er i stand til det. Salget af partiturer skaffer både direkte profitter (i form af publikationsrettigheder) og indirekte profitter:⁵ Det opmuntrer potentielle patroner til at bestille nye værker, og det tilskynder komponisterne til at skrive værker, der er korte og nemme at spille for middelklassernes publikum (originalstykker eller *pot pourris* og omredigerede ouverturer).⁶

[2] Sådan er altså i denne overgangstid det nye økonomiske fundament for den musikalske praksis: på én gang fyrsteligt og offentligt. Mange fyrster går sammen om at stifte koncertforeninger, fordi de ikke længere har midler til selv at ansætte musikere.⁷ I kraft af især entrébilletten bliver publikums størrelse (via komplekse mediationer) på samme tid et afgørende element i den musikalske produktions økonomi.⁸ Dette univers fungerer som et felt, der orienterer strategierne hos nye betydningsfulde personer såsom 1) dirigenten (det er tiden for de store afhandlinger om orkesterdirektion), der er udstyret med en funktion som kapelmesteren aldrig har kendt, villet eller kunnet have (især fordi den kræver at man spiller værker af andre komponister); 2) den unikke, originale kunstner; og 3) virtuosens,

der som oftest også har rollen som komponist, der udelukkende eller delvis spiller sine egne værker.⁹

[3] Vi har således en mængde af indbyrdes forbundne forandringer, især store sideløbende transformationer inden for udbud og efterspørgsel.¹⁰ Generelt er det sådan, at kunstneriske transformationer viser sig, når der er sammenfald af forandringer i efterspørgsel – publikum – og i udbud. De eksterne faktorer griber virkningsfuldt ind i feltet ved at *modificere strukturen af forventede muligheder i forskellige udbudsrum*, eller, mere præcist, *repræsentationen af det mulige og det umulige*. Beethoven blev således af den interne logik i udviklingen af sit værk orienteret i retning af værker, der kræver store orkestre, på et tidspunkt, hvor udviklingen af det økonomiske grundlag for musikproduktion, i særdeleshed fremkomsten af koncertsalen og nye instrumenter, gjorde det muligt at tænke disse værker som spillelige, om det så var gennem at sikre musikken et nyt økonomisk grundlag.¹¹

[4] Idet han er nyskabende på såvel det musikalske som det økonomiske plan, spiller Beethoven med alle de økonomiske muligheder, som systemets to tilstande tilbyder ham, og tager dem i anvendelse til sine kunstneriske formål. *Fordi den kulturelle produktions foretagende grundlæggende er dobbelt, er kunstnerisk innovation ikke mulig uden økonomisk innovation* (hvilket hagiografien fortrænger som noget vanærende).¹² Beethoven kunne blive en stor musikalsk fornyer, fordi han var en stor økonomisk entreprenør. Hans økonomiske geni, som helt og aldeles blev anvendt i et musikalsk projekts tjeneste, bestod i – med en vis pragmatisk sans – at drage fordel af overgangstidens samtidige forekomst af flere konkurrerende indkomstkilder, som undertiden blev opfattet som uforenelige: på den ene side musiksalonen, på den anden side koncertsalen; på den ene side pensionerne eller understøttelsen, der skænkes af dannede mæcener (som medlemmerne af højadelen, der ansætter ham på kontrakt i 1809, idet de skænker ham en betydelig sum penge på betingelse af at han bliver boende i Wien eller en anden by i det Habsburgske rige),¹³ på den anden side entrébilletterne betalt af det borgerlige publikum, der er klar til at konsumere ikke bare værkerne, der spilles til koncert, men også partiturerne til de *lette stykker*.

[5] Uden at behøve at spille kynisk på begge heste, har Beethoven kunnet forene profitter knyttet til de to universer, salonens og koncertens: på den ene side universet for kapelmesteren eller den ansatte hofmusiker, der selv komponerer egne stykker for et trofast publikum, og på den anden side universet for komponisten, der lever af at skrive musik; på den ene side universet, hvor systemet er funderet på mæcenatet og pensionen, og på den anden side universet, hvor et nyt system baserer sig på markedet for partiturer og koncertsteder.¹⁴ Således kan man se ham give en koncert til egen fordel¹⁵ kort efter at have modtaget tilbud fra en af Napoleons brødre, kongen af Westfalen,¹⁶ om at blive dennes *Kapellmeister* (godt fem-

ten år senere, i 1822, kandiderede han til en post som kapelmester, som ville gøre ham til Habsburgs statsmusiker).¹⁷ Og man kan observere, hvordan den lette musik skaffer ham ophavsrettigheder, men også *berømmelse*, og derfor *bestillinger af værker* fra mæcener.¹⁸ Partiturerne genererer profitter, der ikke begrænser sig til udkommet af selve salget, men også styrker ham i forhandlingerne med udgiverne og sikrer ham en form for offentlighed. Man kan således betjene sig af en typisk institution i den nye økonomiske orden med henblik på at opnå profitter, der er typiske for den gamle orden. Da han udformer projektet med *Missa solemnis*, forsøger Beethoven at spille på markedets logik og skabe konkurrence mellem udgiverne ved at henvise til imaginære tilbud.¹⁹ Men han lykkes ikke, og dette svære værk finansieres af en subscription fra nogle aristokrater med mere avanceret smag.²⁰ De dristigste værker er knyttet til subscription. Samtidig kæmper Beethoven for at udvide orkestrets muligheder²¹ og skaffer sig midlerne til at realisere sin musikalske vision, der *på én gang er heroisk og folkelig* (man må naturligvis også medregne faktorer, der hører til musikudviklingens interne logik). Rollen som musikalsk fornyer falder sammen med en rolle som politisk fornyer: Han forudandede eller udtrykte nye forventninger, som andre ignorerede eller afviste, og derfor kunne han med f.eks. *Fidelio* – en politisk opera – ’profitere’ musikalsk af denne efterspørgsel.²²

Det særegne ved overgangsfaser er, at de tillader sameksistensen af to kategorier af muligheder, som normalt udelukker hinanden, men som det er muligt at kumulere, forudsat at man har vilje og viden til at forene dem i praksis. Beethoven ønskede at gøre musikalske ting, som ikke var forventede og dermed billige økonomisk, og han arbejdede derfor på at skabe de økonomiske betingelser, der tillod ham at realisere sine ideer, især ved at gøre sig af med de mentale forhindringer, der havde begrænset komponisterne fra den foregående generation. For at udnytte alle de muligheder, som musikmarkedets nye tilstand tilbød, søgte han på én gang at agere som en uafhængig koncertentreprenør, der udbyder sit produkt på et kommercielt marked, og som et anerkendt medlem af en intellektuel og politisk elite, der er i stand til at drage fordel af sine aristokratiske relationer (uden, som førhen, at være bundet af direkte afhængighedsbånd til en adelig familie).²³

Der er al mulig grund til at mene, at de store økonomisk-kulturelle entreprenører er dobbeltpersonager, som lykkes med at forene ting, der socialt er konstitueret som uforenelige. Udgiveren bør være tarvelig som en bankier og samtidig parat til at risikere penge på en forfatter, han elsker. Det er en usædvanlig rolle, fordi den består af dimensioner som socialt (med skolesystemets særlige bidrag) er konstitueret som inkompatible. Man forstår, at relationerne mellem de to personer (udgiver/skribent, købmand/kunstner, osv.) har noget forrykt over sig, for de peger hver især på det hos den anden, som den anden fornægter og fortrænger, hans *mauvaise foi*. Ingen kan slagte en forfatter som en udgiver kan gøre det. Udgiveren er en professionel udbytter af (og en læge for) producentens selvmodsigelser.

Oversætterens noter

- ¹ Kirkestaterne: fyrstebiskoppelige småstater i Sydtyskland omkring bl.a. Würzburg og Augsburg, som forsvandt efter Napoleonskrigene.
- ² ”The era of the connoisseurs aristocracy which had nurtured Gluck, Mozart, Haydn, and Beethoven had come to an end. The nobility’s private orchestras and ensembles, its salons and palaces, now belonged to the history of the *ancien régime*.” (Solomon 1977, 227-28). Wien, hvor Beethoven residerede fra 1792 til sin død i 1827, blev specifikt ramt af akut økonomisk krise i 1811. Inflation og stigende leveomkostninger betød bl.a., at en af Beethovens vigtigste patroner fik problemer med at betale det annuum, der var aftalt med komponisten.
- ³ Når musikere bevægede sig fra de hensygnende hofkapeller til livet som selvstændig næringsdrivende på den musikalske markedsplads, blev de frie af det gamle systems ’feudale bånd’, men samtidig mistede de både deres faste indkomst og en række sociale goder såsom adgang til et instrument, til læge og pension. Lidt som på vore dages prekære arbejdsmarked måtte de fleste musikere derfor supplere indkomsten fra offentlige orkesteroptrædender med undervisning, kammermusiceren i aristokratiske hjem o.l. (Spitzer og Zaslav 2004, 425-28). For diskussion af årsagerne til hofkapellets krise og hendøen, se Moore (1987).
- ⁴ I Frankrig f.eks. *Conservatoire de Paris* (grundlagt 1795 under ledelse af bl.a. Beethovens yndlingskomponist Cherubini), som fra 1800 opførte elevkoncerter. <http://www.conservatoiredeparis.fr/lecole/histoire/>
- ⁵ Starten af 1800-tallet oplevede en hidtil uset udbredelse af og handel med trykt musik. Der var endnu intet fungerende royalty- eller copyrights system, piratudgaver og falsknerier af partiturer florerede og komponisterne måtte kæmpe for deres rettigheder. F.eks. blev al musik trykt udenfor Frankrig anset for ’public domain’ indenfor landets grænser. Nogle komponister, f.eks. Beethovens egen favorit Cherubini, agerede selv udgivere. Omvendt arbejdede nogle udgiverhuse også som impresarioer og koncertarrangører (Abraham 1982, 2, 13; Cooper et al. 1991, 91; Bödeker, Veit og Werner 2002). Til spredningen af den trykte musik hørte den fremvoksende ide om det musikalske værk som uafhængig af dets fremførelse. Hvor man ellers havde anset (og også senere, f.eks. i italiensk opera, fortsat anså) selve den unikke opførelse som det, der skulle vurderes, blev værket hos Beethoven og hans ligesindede en original enhed i sig selv, der så ved lejlighed kunne gives akustisk udførelse (Cooper et al. 1991, 62-65; Dahlhaus 1989, 9).
- ⁶ Også mange af Beethovens værker blev udbredt til det bredere publikum i forsimplede arrangementer og for at publikum kunne tilegne sig musikken hjemme (før CD’ens og streamingens tidsalder...). Beethoven stod kun for få af disse arrangementer selv, men gennemgik og autoriserede nogle. At stoppe de populære versioner anså komponisten for umuligt, men man måtte insistere på, at

udgiverne gjorde tydeligt opmærksom på, at der var tale om arrangementer, så ophavsmandens ære ikke led skade og publikum ikke blev snydt (Cooper et al. 1991, 272-75; Abraham 1982, 19).

- ⁷ F.eks. *Gesellschaft der Musikfreunde* og *Steiermärkischer Musikverein* (grundlagt hhv. 1812 og 1815), der begge havde Beethoven som æresmedlem. I London spillede *Philharmonic Society of London* (grundlagt 1813) ved sine første koncerter værker af Beethoven og Haydn og i Frankrig var den første koncert arrangeret af *Société de concert de Conservatoire* (grundlagt 1828) en opførelse af Beethovens 3. symfoni. De tidligste koncertforeninger blev stiftet tilbage i 1770'erne (Cooper et al. 1991, 31, 89).

https://fr.wikipedia.org/wiki/Royal_Philharmonic_Society

<http://www.larousse.fr/encyclopedie/musdico/Conservatoire/166957>

- ⁸ Offentlige koncerter i Wien kendes fra 1770'erne, men fik langt større betydning efter 1800. Koncerter arrangeredes af fyrster, af koncertforeninger (jf. note 7 ovenfor), af komponisterne selv eller af virtuose musikere, somme tider som abonnements- eller subscriptionskoncerter, dvs. hvor publikum havde garanteret betaling på forhånd. Koncerter kunne være såkaldt 'benefit concerts', hvor komponisten fik indtægten. Et bevaret trykt program for en Beethoven-koncert i april 1800 anfører, at billetter kunne købes af komponisten selv på hans hjemadresse. Ved den største offentlige Beethoven-koncert i Kärnthnertor Theater i 1824, organiseret til komponistens pris af 30 ledende musikere, musikelskere og udgivere i Wien, prøvede Beethoven uden held at hæve billetpriserne (Cooper et al. 1991, 89-90; Solomon 1977, 269-70).
- ⁹ Beethoven nåede at inkarnere alle tre funktioner: han dirigerede gerne sine egne værker indtil hans tiltagende døvhed gjorde det umuligt; han var allerede i sin egen samtid genstand for udbredt dyrkelse som heroisk kunstnerisk geni; og han var en blændende pianist, der i sine unge år i Wien vandt berømmelse i offentlige konkurrence-optrædender mod andre klavervirtuoser (Swafford 2014; Solomon 1977; Cooper et al. 1991, 132).
- ¹⁰ Relationen mellem udbud og efterspørgsel blev bl.a. medieret af en ny type musiktidsskrifter som f.eks. det indflydelsesrige, Leipzig-baserede *Allgemeine musikalische Zeitung* (grundlagt 1798), hvor journalister rapporterede fra musikalske events og anmeldere formede smagen hos både kendere og det brede publikum og etablerede en tydeligere distinktion mellem 'seriøs' og 'underholdende' musik. E.T.A. Hoffmanns banebrydende anmeldelse fra 1808 af Beethovens 5. symfoni introducerede et nyt sprog om musikalsk æstetik og var ikke bare med til at knæsette komponistens kultagtige status, men bidrog også til at definere selve begrebet om 'romantisk musik': når musik som hos Beethoven blev befriet fra at skulle beskrive bestemte, afgrænsede følelser, kunne den udtrykke en grænseløs længsel og denne ubestemte kvalitet gjorde ifølge Hoffmann instrumentalmusikken overlegen i forhold til oplysningstidens foretrukne

vokalmusik (Dahlhaus 1989, 18; Swafford 2014, 52-53, 540-43; Cooper et al. 1991, 293-94).

- ¹¹ Den første egentlige koncertsal i Wien blev åbnet i 1831. Indtil da spilledes koncerter i sale, der var bygget til andre formål, f.eks. teatre, spisesteder, saloner og på adelens slotte. Orkestret undergik en vældig udvikling på Beethovens tid. Med bl.a. udvidelse af strygersektionen, tilføjelse af flere blæsere og udskillelse af celloerne fra basserne, fandt orkestret i hovedsagen den form, det har i dag med 55-60 musikere. Instrumentteknisk fandt der samtidig betydelige landvindinger sted (Abraham 1982, 14-16; Carse 1948; Spitzer og Lazlaw 2004, kap. 9, 12).
- ¹² 'Hagiografi' – skrifter/fortællinger om helgener – bruges her af Bourdieu som betegnelse for den litteratur om Beethoven, der (begyndende allerede i hans levetid) skildrer ham som et uforklarligt heroisk geni udstyret med magiske musikalske skaberkræfter.
- ¹³ I februar 1809 tegnede Beethoven kontrakt med sin patron og klaverelev ærkehertug Rudolph af Østrig, med fyrst Franz Joseph Maximilian von Lobkowitz og med fyrst Ferdinand Kinsky. De tre unge fyrster garanterede komponisten et annuum på 4000 floriner og fuld kunstnerisk frihed mod løfte om at blive i Wien (Cooper et al. 1991, 20, 95; Solomon 1977, 148-49).
- ¹⁴ For analyser af det, der for Beethoven tydeligvis var en ambivalent vaklen mellem markedet og den rene kunst og mellem drømmen om fast stilling og anerkendelse i det gamle systems adelige kredse og ønsket om total kunstnerisk uafhængighed, se Solomon (1988; 1991). Beethoven gik så at sige konsekvent på to ben: "Beethoven står i dag som den første frie komponist, men det er også en sandhed med modifikationer, for i virkeligheden levede han på adelens nåde – man kan blot se blot se på dedikationerne" (Steensen 2003, 115).
- ¹⁵ Bourdieu må her hentyde til Beethovens 'benefit concert' på Theater an der Wien 22. december 1808 (Cooper et al. 1991, 19).
- ¹⁶ I oktober 1808 blev Beethoven tilbudt stillingen som kapelmester i Kassel af Napoleons yngste bror Jérôme-Napoléon Bonaparte (1784-1860), regent i det kortlivede nordvesttyske kongedømme Westfalen. For en løn på 600 dukater årligt skulle Beethoven dirigere kongens private koncerter med ubegrænset adgang til hans orkester. Beethoven brugte tilbuddet i sine kontraktforhandlinger med de tre unge fyrster, jf. note 13 ovenfor (Solomon 1977, 139; Cooper et al. 1991, 19, 95).
- ¹⁷ Da Anton Teyber, 'kejserlig og kongelig kammermusikkomponist' døde i 1822, ansøgte Beethoven uopfordret om den ledige stilling. Ansøgningen blev støttet og forsøgt fremmet af Beethovens venner ved hoffet, bl.a. ærkehertug Rudolph, men stillingen blev nedlagt (Solomon 1977, 273; Cooper et al. 1991, 29).
- ¹⁸ For en samlet oversigt over Beethovens skiftende patroner og værker finansieret pr. kommission, se Cooper et al. (1991, 96-99). I nogle tilfælde ansøgte

Beethoven aristokrater om lov til at dedikere kommende værker til dem i håb om, at de efterfølgende ville belønne ham økonomisk.

- ¹⁹ Efter at have oplevet stor økonomisk fremgang efter Wienerkongressen i 1814/15, hvor han nød stjernestatus foran Europas regenter og diplomater og blev tilbudt æresborgerskab i Wien, var Beethoven i 1820 endt i svære finansielle kvaler. Det store korværk *Missa solennis*, som egentlig var tænkt at skulle fremføres ved ærkehertug Rudolphs indsættelse som ærkebiskop, men hvis færdiggørelse trak ud i flere år, forsøgte han at sælge til flere forskellige udgivere på samme tid (Cooper et al. 1991, 52, 122; Solomon 1977, 225, 272-73). Gennem karrieren nåede Beethoven at publicere via i alt 31 kontinentale og 7 britiske udgivere (komplet liste: Cooper et al. 1991, 193-94).
- ²⁰ Mens Beethoven satte den trykte udgivelse af *Missa solennis* i bero, sikrede han sig i 1823 indbringende subscriptions fra en række europæiske regenter for håndskriftkopier af værket. Det preussiske hof tilbød komponisten at vælge mellem en kongelig medalje eller 50 dukater som betaling. Beethoven valgte pengene og solgte to år senere den store messe til udgivelse i Mainz. Hans iver efter andet end ren økonomisk anerkendelse fik ham dog alligevel til senere at ansøge kongen af Preussen om en royal orden. Da han i 1824 modtog en guldmedalje af kong Louis XVIII af Frankrig, prøvede Beethoven at få det offentliggjort i den lokale presse (Cooper et al. 1991, 122; Solomon 1977, 273-74).
- ²¹ Beethoven øgede allerede fra sin 1. symfoni de tekniske krav til musikerne, som gik ud over, hvad det gamle orkestersystem kunne magte (Spitzer og Zaslav 2004, 336-37).
- ²² *Fidelio* (oprindeligt kendt under titlen *Leonora*), Beethovens eneste opera, blev opført første gang i 1805 under den franske okkupation af Wien, blev dårligt modtaget og siden omarbejdet flere gange. I operaen lykkes en dristig og trofast kvindelig heltinde med at befri sin mand fra politisk fangenskab. Førsteopførelsen blev forsinket pga. myndighedernes strenge censur, men fortællingens politiske idealisme gled delvis i baggrunden i den endelige version fra 1814 (Swafford 2014, 414-24; Solomon 1977, 143-45).
- ²³ Man kan her sammenligne med Norbert Elias' skildring af Mozart (d. 1791), der på samme måde søgte at etablere sig som freelance musiker og komponist, men som tragisk fejlede i dette, fordi de nødvendige socio-økonomiske forudsætninger for en sådan semi-uafhængig musikereksistens endnu ikke var tilstede (Elias 1993). Joseph Haydn (d. 1809) regnes sædvanligvis for den første, der med succes skabte sig en karriere udenfor det traditionelle hofkapel- og patronatssystem. Da Haydns mangeårige patron fyrst Esterházy døde, drog den berømte komponist i 1790 til London, hvor musikmarkedet på det tidspunkt var mere udviklet end i Wien, og virkede i en periode dér.

Oversætterens referencer

- Abraham, Gerald (red.) 1982. *The New Oxford History of Music, vol. VIII: The Age of Beethoven*. London: Oxford UP.
- Bödeker, Hans Erich, Patrice Veit og Michael Werner (red.). 2002. *Le concert et son publique. Mutations de la vie musicale en Europe de 1780 à 1914 (France, Allemagne, Angleterre)*. Paris: Éditions de la Maison de sciences de l'homme.
- Carse, Adam. 1948. *The Orchestra from Beethoven to Berlioz*. Cambridge: W. Heffer & Sons Ltd.
- Cooper, Barry og Anne-Louise Coldicott, Nicholas Marston, William Drabkin. 1991. *The Beethoven Compendium. A Guide to Beethoven's Life and Music*. London: Thames and Hudson.
- Dahlhaus, Carl. 1989. *Nineteenth-Century Music*. Berkeley: University of California Press.
- Elias, Norbert. 1993. *Mozart. Portrait of a Genius*. Cambridge: Polity Press.
- Moore, Julia. 1987. *Beethoven and Musical Economics*. Ph.D.-thesis, University of Illinois.
- Solomon, Maynard. 1977. *Beethoven*. London: Cassell.
- Solomon, Maynard. 1988. "Beethoven's *Magazin der Kunst*", in *Beethoven Essays*, 193-204. Harvard UP.
- Solomon, Maynard. 1991. "Beethoven: The Nobility Pretense", *The Musical Quarterly* 175:4, 207-24.
- Spitzer, John og Neal Zaslaw. 2004. *The Birth of the Orchestra – History of an Institution, 1650-1815*. Oxford: Oxford UP.
- Steensen, Steen Chr. 2003. *Gyldendals bog om klassisk musik*. København: Gyldendal.
- Swafford, Jan. 2014. *Beethoven. Anguish and Triumph*. New York: Faber & Faber.

Dialog om kulturhistorien

Pierre Bourdieu, Roger Chartier og Robert Darnton

Robert Darntons bog består af seks kapitler.¹ Det første handler om franske folkeeventyr, sådan som de blev indsamlet af folkemindeforskere mellem 1870 og 1914, og som man kan formode gør det muligt at læse de versioner, som blev fortalt i det 17. og 18. århundrede. De gik dermed forud for og var uafhængige af de litterære versioner, som Perrault, Madame d'Aulnoy eller grevinde Murat havde skrevet. Hvis man skal forstå disse eventyr, hvis grovhed og råhed er overraskende, må man relatere det til de sociale erfaringer og hverdagspraksisser i den verden, som de blev fortalt i, det vil sige bondesamfundet under l'Ancien régime, som i dag er velkendt takket de regionale monografier og de synteser, som er udgivet i løbet af de sidste 25 år [1960-1985]. Deraf kommer udlægningen: De franske eventyr udsiger på deres specifikke nationale måde en viden om den sociale verden og om de forholdsregler, som må følges for at klare sig i den. "Frenchness exists": Den består i en forslagenhedens morale og i en hyldest til listen, som det eneste man kan hjælpe sig med over for et hårdt, uretfærdigt og brutalt samfund. Igennem eventyrene er det således bøndernes tænkning om verden, som kommer til udtryk.

"The Great Cat Massacre", som giver bogen dens titel, er fortællingen om en katemassakre, som blev gennemført af trykkersvende og -lærlinge i rue Saint-Séverin i 1730'ernes Paris. Episoden fortælles af en af dem, Contat, som først var typograf og siden gravør, i et manuskript med titlen *Anecdotes typographiques*, som er dateret 1762. Fordi mester gav dem utilstrækkelig kost, og fordi nabolagets katte vækkede dem om natten, besluttede de at hævn sig, i første omgang ved at forstyrre mester og hans kone ved natlig mjaven under deres vindue og siden ved, på mesters foranledning, at foranstalte en veritabel kattejagt, som også gik ud over konens højt elskede hunkat *Grise*, som blev slået ihjel med en jernstang. Myrderiet ender som parodi, idet nogle af kattene blev dømt til hængning efter en karikeret retssag. Scenen gør mester vred, bringer konen til fortvivlelse, da hun forstår, at *Grise* er død, og fremkalder trykkernes latter. De finder det hele så sjovt, at de griner ad det længe efter, særligt fordi en af dem med sit talent for at efterligne gennemspiller begivenheden ved at gengive mesters vrede og konens sindsbevægelse.

Hvorfor fremkalder denne horrible massakre latter? For at finde ud af det må man gå til konteksten. Her er den af tre ordner. Den er social, med de spændinger, som findes mellem mester og svende hos de parisiske trykkere; den er rituel, med

lån fra karneval og laugsverdenen; og symbolsk, med de mangfoldige betydninger, der knyttes til katte, som gør dem til inkarnationer af djævlens repræsentanter for husholdningen og symbol på kvindens køn. Ved at spille på disse mangfoldige betydninger kan svendene angribe deres borgerlige mester og hans kone uden fysisk vold. Konen får således ry for at være troldkvinde uden at det behøver at blive sagt lige ud, og rammes på sin kvindelige ære uden at nogen behøver at forgribe sig korporligt på hende. Den metonymiske aggression, som lader den reelle vold gå ud over kattene og symbolsk rammer herskabet uden at de kan gøre indsigelse, er så subtil og så snildt gennemført, at den kun kan give anledning til latter. Højt og længe.

De fire andre artikler tilhører et andet kulturelt register end bondeeventyrene eller trykkerens fortælling. Det drejer sig om en anonym beskrivelse af byen Montpellier, skrevet af en borger i byen i 1768, om rapporter affattet af Joseph d'Héméry, boghandlerinspektør i politiet, om forfattere i samtiden (501 forfattere mellem 1748 og 1753), om kundskabstræet i *Encyklopædien* og endelig om breve, som en købmand i La Rochelle, Jean Ranson, sendte til direktøren for Bogtrykkerselskabet i Neuchâtel, Ostervald, i hvilke han bestiller bøger og kommenterer sin læsning.

Pierre Bourdieu – Hensigten med denne diskussion er at gøre noget, som erstatter det, en anmeldelse normalt er, uden denne akademiske genres lidt terroristiske belæring. I dette tilfælde vil vi iværksætte en ny genre, en fri videnskabelig udveksling omkring en bog, som rejser nogle væsentlige spørgsmål for historikere og sociologer: Indvendinger fremsættes, som forfatteren indvilger i at svare på. Men måske bør man begynde med kort at minde om dens metodologiske projekt, sådan som det fremstilles i introduktionen og tages op igen i konklusionen.

Robert Darnton – Jeg har forsøgt at træde ind i de symbolske verdener i l'Ancien régime, det vil sige at skrive historie, som ønsker at være antropologisk, men som man også simpelthen kan kalde kulturhistorie. I stedet for at kortlægge ideerne og skelne mellem folkekultur og elitekultur har jeg fulgt alle mulige veje på et terræn, der var defineret af et fælles problem: Hvordan kan man tænke den andens symbolske verden? Jeg tog udgangspunkt i en gruppe af tekster, der handlede om en kattemassakre eller om en "menneskeæder"-version af Rødhætte, som fascinerede mig på grund af deres uigennemsigthed. Bogens mål er at forholde sit til den andethed, som uigennemsigtheden peger på.

Roger Chartier – Din bog giver en fransk historiker stof til eftertanke. For det første fordi den forbinder to udsagn, som almindeligvis antages at være inkompatible. På den ene side forsøget på at forstå den radikale fremmedhed ved adfærd eller tanker hos mennesker for tre hundrede år siden; og på den anden side brugen af selve denne fremmedhed til at karakterisere en fransk identitet, som findes på tværs af tid. "Frenchness exists", skriver du, og denne franskhed kan genkendes i bondefortællinger fra det 18. århundrede (og før det), den bæres af heltene i den

nationale litteratur, og den genfindes i nutidens folkevid. Men hvordan kan man identificere en sådan kontinuitet i tekster eller historier, som i øvrigt hævdes at være uigennemsigtige for nutidens læsere? Det er mit første spørgsmål til bogen.

Derudover ønsker bogen at kritisere den franske historieskrivning – især den såkaldte ”mentalitetshistorie”. Mod denne fremsætter du her og også andetsteds to indvendinger, som kun kan ryste én. For det første finder du, at begrebet om mentalitet er vagt, upræcist og underbestemt. For det andet afviser du mentalitetshistoriens program for og måde at praktisere historie på i dens kvantitative og serielle form, således som Pierre Chaunu definerede den som ”seriel historie på tredje niveau”, hvor ”tredje niveau” betegner kulturen, som bygger oven på økonomiens og samfundets niveauer. I dette perspektiv bør mentalitetshistorien hvile på indsamling af massive, homogene, gentagne data, som kan behandles ud fra samme procedurer som økonomiske, demografiske eller sociale data. Din kritik over for denne måde at gå frem på er dobbelt: Kulturelle genstande er ikke af samme art som de data, der af den økonomiske historie eller den historiske demografi sammensættes til historiske serier. På den anden side kan kulturen ikke betragtes som et ”niveau” i en samfundsmæssig helhed, der er struktureret som et hus i tre etager, fordi alle relationer mellem mennesker er af kulturel art – selv dem, som vi betegner som ”økonomiske” eller ”sociale”. Fordi de ønskede at optælle alt, havde de franske historikere ”underestimeret det symbolske element” og var dermed gået glip af det væsentlige. Kritikken er stærk, men er den virkelig relevant, hvis man vil gøre rede for den franske kulturhistorieskrivnings realiteter? Udtrykker det program, som Pierre Chaunu definerede for 12 år siden efter sin læsning af Michel Vovelles ph.d.-afhandling om provencalske testamenter, faktisk det, som franske historikere gør i dag?

Endelig præsenterer din bog sig som et forsøg på en historisk antropologi, eller rettere en ”anthropological mode of history”, som er i stand til at komme udover de aporier, som den franske mentalitetshistorie har lukket sig inde i. Antropologien tilbyder sandt nok historikerne meget: en fremgangsmåde (at indtræde i en kulturel andethed med udgangspunkt i den uforståelige uigennemsigtighed i riter, tekster eller adfærd), et projekt (at forsøge at se tingene fra det indfødte synspunkt) og et begreb – nemlig det, som definerer kultur som et symbolsk univers, hvor fælles symboler ”ligesom luften, vi ånder”, hjælper til at handle og tænke, klassificere og dømme, advare og anklage. At forstå en kultur er altså frem for alt at finde de betydninger, som er investeret i de symbolske former, den anvender. Der er kun én metode at gøre det med: Det handler om at ”gå fra teksten til konteksten” og tilbage igen, det vil sige at forbinde hver individualiseret og lokaliseret anvendelse af et givet symbol med det ”univers af betydninger”, som giver det mening. For dig tilfører referencen til antropologi historikeren en ”sammenhængende opfattelse” af kultur, nemlig den, man finder hos Clifford Geertz, som du gennem ti år har udbudt et seminar i ”Historie og antropologi” på Princeton sammen med, hvorfra din bog har sit udspring. Men på hvilke betingelser kan en sådan definition legitimt håndteres af historikeren? Hvilken holdning indebærer den til tekster, som kan give

adgang til symbolske former, som man betjente sig af i tidligere samfund? Er den tilstrækkelig som grundlag for en måde at skrive kulturhistorie på, som har frigjort sig fra uklarhederne i den afdøde mentalitetshistorie? Det er en række spørgsmål, som bogen gør det muligt at formulere klart.

R.D. – Da jeg skrev dette fatale ord, tænkte jeg ikke på, at *Frenchness* kunne skurre i franske øren. Jeg har ikke brugt det som et skældsord – tværtimod – men af det, du siger, forstår jeg, at det kan få den galliske hane til at gale: Denne amerikaner forgriber sig på den nationale ånd, og værre endnu, på den franske historiografi! Jeg vil derfor gerne fastholde to ting. Jeg ræsonnerer ikke ud fra en idé om ”national karakter”, og jeg stiller ikke en amerikansk historie op over for en fransk historie. Min kritik forekommer mig ikke at være ”streng”, men snarere generøs: Den gælder ”angelsaksere” så vel som franskmænd. Også det risikerer at fremstå som uciviliseret i Frankrig, fordi vi ”angelsaksere” praktiserer en åben kritik, hvor vi navngiver vores modstandere. For min del sigter jeg ikke på en national skole og især ikke Annales-skolen, som har huset mig med en gæstfrihed, som jeg er taknemmelig for. Jeg anfægter en ”diskurs om metoden” (med Pierre Chaunus udtryk), som består i at behandle kulturhistorien på samme måde som den økonomiske historie, i at skelne to niveauer (basis og overbygning) og i at prioritere fremstilling af statistik i studiet af kulturniveauet. Denne måde at opfatte historien forekommer mig at have være meget udbredt for nogle år siden, da jeg skrev min bog. I dag ser jeg, at jeg tager fejl, og at den antropologiske historie blomstrer overalt, især på Boulevard Raspail.² Jeg accepterer derfor din kritik, som jeg finder lige så åben som min egen.

Men jeg ser ikke den modsigelse, som du beskylder mig for. Bogens centrale argument angår ikke *Frenchness*. Jeg nåede frem til denne idé, som jeg i øvrigt ikke tillægger stor vægt, ved at tænke på alle de listige og lumske figurer i litteraturen, som synes at være forbundet med heltene i folkeeventyr – Scapin, Figaro, Robert Macaire, etc. Selv om man finder den slags *tricksters* i alle eventyr fra alle lande, har de en særlig stil i Frankrig. Hvis man systematisk sammenligner disse eventyr med de tilsvarende tyske, italienske eller engelske, springer forskellene i øjnene. Mine konklusioner adskiller sig i øvrigt ikke fra dem man finder hos franske eksperter som Paul Delarue. Men at gå skridtet fra folkløse til *Volk* forekommer mig risikabelt, og jeg hævder ikke at have indkredset essensen af nutidens franskmænd eller en franskhed, som altid har eksisteret. Jeg har anvendt ordet *Frenchness* som en vittig provokation og som et spørgsmål: Findes der et kulturelt *longue durée*?³ Kan man registrere dens hovedstrømninger gennem en komparativ folkløse? Det forekommer mig ikke umuligt og ej heller inkompatibelt med forestillingen om uigennemsigthed eller andethed. Er det ikke muligt at forestille sig, at en vis stil vedbliver med at eksistere ud over bestemte anvendelser, som førhen ledsagede den? Man kan værdsætte en Scapin og le ad hans listige streger uden at more sig over mishandlingen af dyr. Jeg tror ikke, at kulturen ændrer sig i en ensartet rytme og på en sammenhængende måde på alle fronter. At dens ændringer indebærer modsigelser såvel som kontinuiteter, forekommer mig normalt. Tag f.eks. tilfældet

Jacques-Louis Ménétra, som Daniel Roche har studeret. Vi kan goutere den boccacioske list i hans historier, men at han sammen med en følgesvend voldtager en pige, og at han finder denne gerning lystig, det er ubegribeligt for os. Det samme chok udsættes man for i Rousseaus *Bekendelser*. Jean-Jacques fortæller om udviklingen af sin følsomhed, men undervejs nævner han, at han og en ven havde lejet en jomfru af hendes mor for at deles om hende på samme måde som hos Ménétra. At forholde sig til disse modsigelser er ikke et spørgsmål om definitioner eller om at gå frem og tilbage mellem tekst og kontekst. Det er en kraftanstrengelse for at tænke det andet, for at sætte sig ind i et kulturelt system, hvor betydningen af ord og ting til stadighed undslipper os.

P.B. – Når du bebrejder Annales-skolen, at den ofte ignorerer både autonomien og specificiteten i det symbolske (autonomien, fordi man altid reducerer det formodede højere niveau til det lavere; og specificiteten, fordi man studerer dem med de samme metoder) er vi helt enige, og jeg tror, vi kan afslutte dén debat ...

Mentalitetshistorie eller antropologisk historie?

R.C. – Ja, alle er enige om dét. Men man kan ikke karakterisere den franske kulturhistorie som forenet omkring projektet for seriel historie, fordi den kritiske diskussion af postulaterne i denne serielle historie lige så meget føres af franske historikere som af amerikanske. Den kulturhistoriske praksis er i de seneste år snarere karakteriseret ved en anden problematik, nemlig de kulturelle genstandes mangfoldige anvendelser. Det betyder ikke nødvendigvis, at man renoncerer på ideen om det serielle, i det omfang, at etableringen af statistik kan udgøre en første kortlægning af fordelingen i et materiale. Jeg tror ikke, at man kan konstruere en sociologi over de sociale anvendelser af kulturelle goder uden først at kortlægge den ulige fordeling af disse goder. Og du er selv i gang med at lave seriel historie i dine arbejder om boghistorie. Derudover synes jeg, at kritikken er uberettiget og på forhånd imødekommet, fordi alle jo er enige om det. Men den er også uberettiget, fordi den på den ene side indordner en række meget forskellige arbejder under den samme inadækvate og forenklende betegnelse, og på den anden side gør kort proces med en fundamental dimension i den kulturelle produktions sociologi eller historie, som det er nødvendigt at tage i betragtning, og som du også selv tager i betragtning i dine arbejder om boghistorie.

R.D. – Jeg må forklare mig, for jeg afviser ikke alt kvantitativt arbejde, og jeg laver masser af kvantitative undersøgelser selv; på den anden side indrømmer jeg, at min kritik adresserer en kulturhistorie, som utvivlsomt allerede er fortid i Frankrig, den fra 1960'erne og 1970'erne, og ikke den, som praktiseres i dag. Når det er sagt, synes jeg, at dette syn på kulturhistorie er meget udbredt i Frankrig og fortjener kritik. At

tale om ”kvantitativ historie på tredje niveau” forudsætter, at der findes niveauer, at et niveau kan afledes fra et andet, at de kan studeres på samme måde, etc.

R.C. – Jeg ville mene, at det måske også er, fordi man har glemt den tidlige kultur-histories oprindelige rødder.

R.D. – Ja, man vender tilbage til Lucien Febvre og Marc Bloch.

R.C. – En idé som den om ”kollektive forestillinger”, sådan som den blev brugt af Durkheim og Mauss, opstillede problemerne på en helt i gennem relevant måde for den målsætning, du mindede om for lidt siden: At forsøge at konstruere betingelserne for forståelse af fjerne, uigennemsigtige tænkemåder, som ikke kan reduceres til andre (eller til vores). Og jeg tror, at den første sokkel for *Annales* med et begreb som ”mentalt værktøj” (*outillage mental*), uanset dets begrænsninger, sigtede mod at gøre det problem, du også arbejder med, til det grundlæggende.

R.D. – Jeg har altid godt kunnet lide metaforen om det mentale værktøj og den mentale bagage, som Lucien Febvre talte om, men jo mere jeg tænker over det, jo mere forekommer de mig utilstrækkelige. De indebærer en opfattelse af kulturen som en ubevægelig ting. Det er som om man kunne gå op på loftet og inspicere den bagage og de kasser, som de foregående generationer har efterladt. Kultur fremtræder dermed som et lager af ideer og holdninger, som man blot skal pakke ud og registrere. Jeg for min del foretrækker at betragte kulturen som en aktivitet – bestræbelsen på at udtrykke sig og skabe en mening gennem tilegnelsen af de tegn og symboler, som samfundet stiller til rådighed for os. Det kan lige så vel gøres med katte, som er ”gode at tænke med”, som med filosofiske udsagn.

P.B. – Det ville tage meget lang tid, men jeg tror, at man bør minde om den historiske genealogi for alle disse begreber, som historikerne, og især de franske, forekommer mig at have glemt. Denne genealogi ville straks vise, at de begrebslige afstamninger i USA og i Frankrig har de samme rødder. På den ene side er der begrebsafstamningen fra Kant over Durkheim (især artiklen om primitive klassifikationsformer) til mentalitetsbegrebet: På den anden side begrebsafstamningen fra Kant over Cassirer til Suzanne K. Langer og nogle af nutidens amerikanske antropologer, etc. Man ser, at når man stiller den amerikanske kulturanthropologi op over for mentalitetshistorien, så indfører man en forskel, hvor der ikke er nogen. Og hvis det er sådan, er det måske, fordi der er en interesse i at gøre forskel, fordi der er strategiske indsatser, kulturelle imperialismer fra fortid og nutid, som støder mod hinanden, eller kampe mellem skoler om dominans. Men faktisk forekommer forskellen mig i et idéhistorisk perspektiv at være minimal eller ikke-eksisterende. Et af leddene i kæden er Durkheim og Cassirer; og Cassirer skriver i en fodnote i *The Myth of the State* (New Haven: Yale University Press, p. 16), at han bruger ”symbolsk form” som ækvivalent til det, som Durkheim kaldte ”primitive

klassifikationsformer". Ved således eksplicit at forbinde symbolismens historie med dens antropologiske rødder, som du gør, giver man kulturhistorien dens virkelige grundlag tilbage, og det er godt. Men hvis man placerer dette grundlag i *en* nations kulturelle tradition, skaber man en falsk forskel til den franske tradition, som højst kan bebrejdes at have glemt eller fortrængt sin oprindelse.

R.C. – Det gælder så meget mere, som den franske tradition lige så lidt som den amerikanske, er enhedslig, og at det samme begreb – mentalitet – i den historiske analysepraksis har frembragt meget forskellige måder at arbejde på – og ofte nogle meget vellykkede arbejder.

P.B. – Når det er sagt, tror jeg, at vagheden i historikernes specifikke begreber, "mentalitet", "mentalt værktøj", etc., er forbundet med fortrængningen af arven fra Durkheim. Det samme gælder den sociale succes for begreberne og den historieskrivning, som inspireres af dem. Når historieskrivningen har så stor social succes i Frankrig, er det måske, fordi den har fremlagt en afdæmpet, skånsom og eufemiseret version af arven fra Durkheim. Denne sociale succes har, tror jeg, som modstykke nogle ødelæggende virkninger på videnskabeligheden. Derfor forekommer det mig vigtigt, at forbindelsen til antropologien genbekræftes.

R.C. – Under alle omstændigheder forekommer det mig vanskeligt at postulere en begrebslig eller metodologisk enhed, som skulle definere "historieforskningen i Frankrig" eller Annales-skolen. Selv hvis hævdelser af en fælles identitet har kunnet være (og stadig er det) strategisk profitabel, tror jeg at diversiteten i, og måske ligefrem modsætningerne mellem, praksisserne viser, at den blot er en form for re-verens eller selvbedrag. Og de nuværende revisioner har den fortjeneste at sige det klart.

R.D. – Denne overvejelse forekommer mig meget rigtig. Jeg ser ikke nogen modsætning mellem nationale skoler, men en debat, som angår alle medlemmer af de lærdes republik. I den angelsaksiske afdeling har vi durkheimiske antropologer som Mary Douglas, som står i modsætning til weberianere som Clifford Geertz. Der findes dermed et brud i den genealogi, som Pierre Bourdieu opridsede. Weberianerne bebrejder durkheimianerne for at behandle kulturen som en funktion af det sociale system, for at reducere den til en funktionalisme. Durkheimianerne svarer så tilbage, at weberianerne ved at løsrive kulturen fra dens sociale grundlag forsynder sig ved intellektualisme.

P.B. – Det er det, som for lidt siden fik mig til at sige, at der på den ene side er specificiteten i metoderne til at studere kulturen, og på den anden side problemet med kulturens afhængighed i forhold til andre ting. Det er sandt, at den arkitektoniske metaforik om niveauer, som Annales-skolen er så glad for, generer mig meget.

R.D. – Den er ligefrem indskrevet i tidsskriftets undertitel: *Annales: économies, sociétés, civilisations*.

Kulturel enhed og social differentiering

P.B. – Når det er sagt, så er det ikke tilstrækkeligt at hævde kulturens autonomi og at behandle den som et system. Man må opstille problemet om forholdet mellem dette system og den sociale verden, hvor det produceres. Dette spørgsmål stiller sig især for komplicerede symbolske systemer som religioner: Der er de religiøse agenter, som producerer systemet og får det til at virke, der er profeterne, de lærde, præsterne, etc. Spørgsmålet rejser sig altså om forholdet mellem det kulturelle system og systemet af produktionsagenter. Når man går fra religioner, sådan som etnologien kender dem, det vil sige religioner uden professionelle producenter, til religioner, som er udstyret med et specifikt apparat, kan man ikke længere studere det religiøse budskab, i hvert fald ikke forstå det, uden at analysere produktionsfeltet sociologisk. Det betyder ikke, at man ikke skal studere det religiøse budskab som et system. Geertz har helt ret i at sige som så mange andre, herunder ikke mindst strukturalisterne, at man ikke forstår noget, hvis man ikke studerer det religiøse budskab som et system i analogi til sprogsystemet etc., men dette symbolske system må sættes i relation til produktionssystemet, som det er et produkt af. Det er grunden til, at distinktionen mellem studiet af katemassakren og af *Encyklopædien* eller af Rousseau for mig er uundværlig. I det første tilfælde er det ligesom hverdagssproget noget, som bliver til uden specialiserede agenter. I det andet tilfælde er der et korps af professionelle, hvis sociale egenskaber må tages i betragtning, hvis man virkelig vil forstå, hvad det er, de siger.

R.D. – For at tage denne indvending op vil jeg i første omgang sige, at hvis man læser Geertz' seneste bog, ser man, at han taler meget om systemet for økonomisk produktion ...

P.B. – Det er ikke økonomisk produktion, jeg taler om. Jeg taler om den specifikke religiøse produktion, som udføres af specialiserede agenter i overensstemmelse med en særlig arbejdsdeling med præster, profeter, troldmænd etc., eller tilsvarende om den specifikke intellektuelle produktion.

R.D. – Ja, jeg forstår. Jeg forsøger at gå ind i feltet for kulturel produktion i det fjerde kapitel, hvor jeg studerer sociologien om forfattere i Paris ud fra politirapporter under Louis XV. Begrebet om felt og om poler – fx modsætningen mellem de højere kredse i Paris og de laveste levebrødsforfattere ("Grub Street"), Voltaires "habitus" modstillet Rousseaus – forekommer mig anvendelige. Men her er man meget langt fra en historie i niveauer. I øvrigt forbinder Geertz selv det kulturelle, det sociale og det økonomiske, når han analyserer det politiske system i Bali i sin

seneste bog: *Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali* [1980]. For min del placerer jeg kattermassakren i en helhed af sociale og økonomiske relationer mellem svende og mestre i det 18. århundredes Paris. Men ved nærmere eftertanke var det måske en fejl at behandle massakren, politirapporterne og *Encyklopædiens* ”Fortale” (*Discours préliminaire*) i det samme register. Jeg gjorde det bevidst. Jeg tror, at massakren var lige så kompleks som et digt, og den måtte studeres på samme måde. Alligevel accepterer jeg, at digteren adskiller sig fra håndværkeren ved at have en position i et andet produktionsfelt. Jeg har muligvis sprunget over de barrierer, som afgrænser den intellektuelle verden, fordi jeg på en lidt malplaceret måde ville vise, at alle, både intellektuelle og håndværkssvende, stod over for de samme problemer – hvordan finde en mening i livet? – og at håndværkeren på sin måde kunne give et lige så dybt svar som forfatteren.

P.B. – Jeg forstår til fulde denne intention om at rehabilitere. Men fører den ikke til at forenkle relationen mellem kulturelt produkt og den sociale verden lidt, især når det kommer til den professionelle kulturproduktion?

R.D. – Det, jeg afviser, er at sige, at kulturen udtrykker det sociale.

P.B. – ... Du mener afspejler ...

R.D. – Ja, afspejler.

P.B. – Jeg frygter, at du, som det så ofte sker, skaber en modstander ved at blande tingene sammen ... og at du på den måde overdriver den afstand, der er mellem det, du laver, og det, som nogle franske historikere – de bedste af dem – laver. Når jeg for lidt siden lavede en improviseret idéhistorie ved at henvise til Durkheim, Cassirer etc. – men i virkeligheden ville en detaljeret differentiell sociologi over den teoretiske og praktiske brug af begreber sprænge forestillingen om en fransk tradition og dermed også den nyttige myte om Annales-skolen i stykker – var det, fordi det er vigtigt at gøre opmærksom på, at inspirationerne kommer fra de samme kilder, og siden har vejene skiltes på grund af forskelle i kontekster. I andre tilfælde kan opfindelser være sket samtidigt. Der er også den simple kendsgerning, at folk ikke læser. Der var engang, hvor franskmænd ikke læste amerikanerne, nu er tiden kommet, hvor amerikanerne ikke læser franskmændene. Der er således forhindringer for en forening af det videnskabelige felt, men der er også nationale interesser; og også individuelle interesser. Weber siger det lige ud, men ingen har bemærket det, at det, han kalder karisma, er præcis det, som durkheimianerne kaldte *mana*. Man ser straks de omfattende konsekvenser, som denne tilsyneladende forskel har, og den fordel, der kunne være i at genforene ... Det er i grunden alt, hvad jeg har at sige i denne debat.

R.D. – Ja, jeg holder meget af ideen om at tilhøre en international lærd republik, fordi jeg anser forskning for at være international. Vi kan overskride politiske og etniske grænser. På den anden side spørger jeg mig, om der ikke er en særegen tradition i USA, et land hvor antropologien er blevet til i den stadige og voldelige kontakt med en gammel civilisation, nemlig den indianske, som er blevet udvisket af den nye nation. Deri er der måske rødderne til en videnskabelig tradition, som adskiller sig fra den europæiske antropologiske tradition. Amerikanerne har bevæget sig mod vest og mod syd, de har forsøgt at beherske de indianske sprog, og det har influeret på Boas-skolen og alle dem, som arbejder med sprog, lingvistik, folkeeventyr og myter. De studerende, som tog bussen i New York for at deltage i seminarerne hos Boas, Benedict og Mead, kørte gennem en by, som gav stof til eftertanke. Når de så op fra deres bøger – og de læste klassikerne af Durkheim og Mauss – så de en verden, som var ret så forskellig fra de europæiske intellektuelles verden. Også dér var der et problem med kontekst og tilegnelse.

R.C. – Det forekommer mig, at metaforen om ”niveauer”, som skulle strukturere den samfundsmæssige helhed ikke kan stå som karakteristisk for en ”fransk måde” at skrive historie på. Den var bestemt en institutionelt bekvem opskrift på, hvordan man skriver en afhandling (du erindrer i en note om, hvordan mange franske afhandlinger var organiseret efter denne kanoniske plan, som leverede en nem måde at sammenfatte de indsamlede materialer på). Den har på den anden side været et udtryk for en marxistisk begrebsliggørelse i dens mest grovkornede form. Men jeg vil sige, at på den ene side kan man absolut ikke identificere alt, hvad der skrives i dag, med denne måde at tænke på, og at på den anden side at kritisere den løser ikke problemet med at artikulere sammenhængen mellem fænomener, som vi fortsat betegner som ”sociale”, og andre fænomener, som vi betegner som ”kulturelle”. Du brugte selv en lignende distinktion ved ikke at sammenblande sociale relationer og deres kulturelle manifestationer for det 18. århundredes vedkommende.

P.B. – Jeg tror, at det er uretfærdigt at reducere Annales-skolen til denne tredeling og samtidig berettiget, fordi den eksisterer som social kendsgerning. Hvis man skulle lave en social psykoanalyse af den videnskabelige ånd i forlængelse af Bachelard, kunne man sige, at historikerens kulturelle ubevidste udtrykker sig i disse opskrifter på afhandlinger, som i deres tilsyneladende ubetydelighed – de er automatiske, man tænker ikke over dem – indebærer epistemologiske teser, som ikke undersøges.

R.C. – Helt sikkert, men lige her tror jeg ikke, at det kun handler om den såkaldte Annales-skole ...

P.B. – Ja, det er meget mere omfattende ... De klassificerende automatismer berører selve principperne for konstruktionen af den sociale virkelighed, og der er ikke noget vigtigere end det. Men for at gå lidt videre vil jeg gerne vende tilbage til

diskussionen om Weber, som vi begyndte på for lidt siden. Alle – den amerikanske kulturalisme, strukturalismen etc. – er enige om, at de kulturelle fænomener, sproget, myterne, religionen, må forstås som systemer, og at man ikke forstår noget af dem, hvis man ikke forstår dem som systemer. Men har man forstået det hele, hvis man forstår dem som systemer? Det er en større debat: I kunst- eller litteraturhistorie er det modsætningen mellem den interne (strukturalistiske eller semiologiske) læsning og den eksterne læsning. I mine øjne er denne modsætning aldeles fiktiv, og man må sætte systemet af kulturelle værker i relation til systemet af sociale relationer, hvori det frembringes og virker. Når det er sagt, er systemet af sociale positioner så det sociale rum som helhed, som hovedparten af kunst- og litteratursociologer tror (og også etnologerne, som er vant til relativt udifferentierede samfund), eller det underliggende rum for professionelle producenter af kulturelle værker? I et samfund som Frankrig i det 18. århundrede er differentieringsprocessen allerede langt fremskreden, økonomien er konstitueret som sådan, den har sine egne regler, det religiøse felt har været konstitueret længe, og det intellektuelle felt begynder at konstituere sig etc. Kan man i dette tilfælde relatere det symbolske system til samfundet som helhed? Eller er det ikke allerede nødvendigt at se på de professionelles relativt autonome verden? Det er her, at Weber er meget nyttig, når han erindrer om, at for at forstå religionen, fx den antikke jødedom, må man studere de religiøse agenter, profeterne og præsterne, som konkurrerer ...

R.D. – Ja, jeg har i øvrigt forsøgt at følge denne strategi. Måske er det ikke så tydeligt i bogen, men det er derfor, jeg begyndte med en meget vag verden, som var så godt som fælles for alle franskmænd, i hvert fald bønderne. Derefter forsøger jeg at træde ind i specifikke produktionsfelter, og til sidst kommer man til de intellektuelles verden i Paris, som udspioneres af politiagenter, man kan situere dem, man kan opgøre, hvor mange af dem var jurauddannede, hvor mange var bibliotekarer, adelige etc., og hvad de har produceret. I stedet for simpelthen at optælle forfatterne har jeg forsøgt at forklare, hvilken betydning politiet tillagde det at være forfatter eller farlig. Det er eksempelvis interessant, at politiinspektøren aldrig bruger ordet filosof og heller ikke oplysning: Han udspionerer ikke oplysningstiden, denne bevægelse som vi efterlods så let identificerer. Tværtimod skygger han alle forfattere uden at gøre forskel. Men han forstår at sortere sit bytte. Han siger, og jeg citerer: ”Diderot er en meget åndfuld fyr, men ekstremt farlig.” Hvorfor farlig? Denne ”fyr” har ikke truet tronen, men han har rørt ved det hellige. Det fremgår af en sammenligning af hans rapport med dem om andre, hvor politiet noterede alle mulige slags ”skadelige udtalelser” og ”rygter”. I det efterfølgende kapitel forsøger jeg at indkredse faren i kredsen omkring *Encyklopædien*. Sagen er ikke indlysende, for i grunden var *Encyklopædien* et opslagsværk i sytten foliobind, fyldt med oplysninger om måder at fabrikere knappenåle og kværne korn på. Hvor var faren? For min del tror jeg, at den var indbygget i træet over menneskets kundskaber og i ”Fortalen” (*Discours préliminaire*). Det vil sige – og her tager jeg udgangspunkt i Foucault – at *Encyklopædien* repræsenterede en omorganisering af viden. Ved at ekskludere

nogle ting og inkludere andre blev den ortodokse kristendom sat uden for fornuftens domæne og gjort utænkelig. Det er en slags kup.

P.B. – En kulturrevolution ...

R.D. – Ja, som oversteg fatteevnen hos agenten fra det hemmelige politi, tror jeg, men som han var mere eller mindre klar over. Dernæst er der det andet snit, det som repræsenteres af Rousseau og det affektive bånd, som forbandt ham med borgerlige læsere i provinsen. Hele proceduren har altså rod i det sociale, og jeg afviser på ingen måde ...

P.B. – Du forbinder en ny fornufts opdukken med en ny social verdens opdukken.

R.D. – Ja, især de intellektuelles verden.

P.B. – Det er folk, som har en ny form for autoritet, som hviler på et andet grundlag, og som indfører en ny fornuft og dermed en ny form for magt.

R.D. – Og det er denne opdukken af viden som magt, som forekommer mig interessant.

Kultur og samfund

R.C. – Jeg vil gerne vende tilbage til definitionen af kultur som ”symbolsk univers”. Begrebet om symbol er her taget i dets bredeste betydning i overensstemmelse med Geertz’ måde at bruge ordet på: ”enhver genstand, handling, begivenhed, kvalitet eller relation, som formidler en forestilling”. Er det en definition, som virkelig er operativ? Lad os se tingene fra et ”indfødt synspunkt”. I gamle ordbøger er *symbolet* defineret som et særligt tegn, en type emblem, som fremstiller noget moralsk ved hjælp af naturlige billeder eller ting. Det er således klart, at et symbol er et tegn, men et specifikt tegn, som indebærer en repræsentationsrelation – fx af noget abstrakt gennem en figur. For at kunne betegnes som ”symbolsk” forudsætter relationen mellem tegnet og det usynlige, som det repræsenterer, at dette tegn er sat i stedet for den repræsenterede ting, at det er dennes repræsenterende ting. Hvis symboler således er tegn, er ikke alle tegn symboler i det omfang, at relationen, som forbinder dem med tingen, hvis ”index” eller ”mærke” det er, ikke nødvendigvis er en repræsentationsrelation. Selvfølgelig behøver historikeren eller antropologen ikke at lade sig fange i tanke kategorierne hos dem, han eller hun studerer, og det er helt legitimt at danne sit eget analytiske vokabular. At erindre om den gamle betydning af symbol har her en særlig hensigt, nemlig at signalere, at hvis man drager omsorg for at rekonstituere den måde, som det 18. århundredes mennesker opfattede og udtrykte deres relation til verden, skal man være meget opmærksom på, hvordan de

definerede selve betegnelsen for den modus, der anses for væsentlig for denne måde at tænke og fortolke på. Og også at signalere – i modsætning til en alt for bred opfattelse af symbol, som taber i forståelsen, hvad den vinder i omfang – at de gamle definitioner bedre tillader at konstruere en operativ betydning ved at begrundes den i en særlig type relation mellem tegn og betegnet, nemlig repræsentationsrelationen.

P.B. – Bør man ikke skelne mellem på den ene side de ”symbolske former”, de mentale strukturer og inderliggjorte klassifikationssystemer og på den anden side objektiverede symboler i form af praksisser, især ritualer, eller i form af religiøse eller kunstneriske genstande? Således at de sidstnævnte kunne være produkter af objektiverende professionelles arbejde eller ”skaben”?

R.C. – Uden tvivl. Og det er måske denne distinktion, som adskiller de sidste fire essays i bogen fra de to første. I disse fire studier analyseres hele tiden teksten i sig selv i dens intentioner og måde at virke på. Opmærksomheden rettes primært mod de kategorier og repræsentationer, som ligger til grund for beskrivelserne, mod de retoriske strategier, der sigter mod at gennemsætte en ny orden (til fordel for borgerskabet under l’Ancien régime i den montpelliarske tekst eller for filosoferne i d’Alemberts ”Fortale”), eller mod de måder at konstruere og tænke ens egen eksistens gennem tekster, som man enten har læst eller skrevet. Kan man virkelig betegne de således analyserede intellektuelle eller affektive former som ”symbolske”, og den fremgangsmåde, som sigter mod at rekonstruere de klassifikationer og kategorier, som iværksættes i teksternes beskrivelser, sorteringer og hierarkiseringer af individer eller vidensformer, som ”antropologiske”? Det kan man betvivle, med mindre man accepterer en meget omfattende definition af symbolske former, så omfattende at den taber alt præcist indhold, og at det ikke længere er til at se, hvad der ikke tilhører symbolets orden.

R.D. – Selv om jeg løbende anvender ordbøger fra l’Ancien régime, er det aldrig faldet mig ind at lede i dem efter en definition af symbol, som skulle tjene som grundlag for enhver kulturanalyse. Jeg tror ikke rigtig på definitioner; men hvis jeg skulle lave én, som kunne yde det symbolske område retfærdighed i hele dets omfang, ville det ikke være forestillingen om en forbindelse mellem på den ene side en repræsentation og på den anden side den repræsenterede genstand. Denne forestilling ville være gyldig i nogle tilfælde, men den ville tage al kraft ud af kommunikationen. Tag fx Gilbert Ryles berømte spørgsmål: Hvad er forskellen på et *wink* [blink med øjet] og et *blink* [missen eller glippen med øjnene]? Det sidste er kun en bevægelse med øjenlågene, mens det første formidler en betydning. Den betydning kan variere enormt. Den beror ikke på et direkte og utvetydigt forhold mellem symbolet og tingen, men den etablerer en meddelagtighed mellem den, der sender tegnet, og den, der modtager det. Jeg tror, at hovedparten af menneskelige udvekslinger finder sted i forhold af den art. Ironi, kærlighed, andagten i mødet med det

hellige og alle mulige slags affektive dispositioner udtrykkes gennem gestus og ord, som er mere end det, du kalder "repræsentationsrelationen". Jeg ville endda sige, uden at ville gå ind i spørgsmålet om *Frenchness* igen, at I franskmænd har et exceptionelt talent for den type udvekslinger. I forstår at henfalde i talende tavshed, gøre store øjne, kaste ildfulde blikke og promenere i skove af symboler. Hvis jeg skulle indskrænke mig til den angelsaksiske verden og citere eksempler, som ligner de stakkels katte fra rue Saint-Séverin, ville jeg nævne Mary Douglas' berømte skældyr, Edmund Leachs kanin, Ralph Bulmers struds og S.J. Tambiahs odder – en lang række dyr, som er "gode at tænke med" ligesom mine katte. Er de symboler? Bestemt, men deres kraft beror ikke på en repræsentationsrelation. Den består i deres tvetydige position i et system af kategorier, som udgør grundlaget for den begrebslige organisering af verden hos visse folkeslag. Jeg tror, at historiker-antropologen må studere, hvordan disse kategorier fletter sig sammen i Diderots tænkning, hos politiagenten, som udspionerer ham, og hos typografen, som trykker hans bøger. Den indledende fremgangsmåde er hver gang den samme, selv om man henviser til Bacons filosofi i det ene tilfælde og folkløren i det andet. Man kan nægte at kalde denne historie "antropologisk", hvis man vil. Det er jeg ligeglad med. Men man kan ikke underkaste den en snæver opfattelse af det symbolske uden at klippe dens vinger og forhindre den i at lette.

R.C. – Men jeg kan ikke se, hvordan man kan betegne en sådan fremgangsmåde som antropologisk, hvor den indledende uigennemsigthed, som du ofte forbinder med antropologiens fremgangsmåde, ikke findes eller ikke gør det på samme måde andre steder end i katemassakren, som får håndværkerne til at le.

R.D. – Okay, måske er kundskabstræet i *Encyklopædien* indlysende for alle, men i mine øjne er det overhovedet ikke indlysende. Det ligner vores verden lidt, men hvis man går tilbage til dets rødder og betragter tegningen, som er placeret i begyndelsen af *Encyklopædien*, er det alligevel bizart: Når man fx ser teologien ved siden af den sorte magi etc. Det er en måde at udtrykke sig på, som virker temmelig mærkelig for os, men som på den anden side har grundlagt vores måde at organisere den symbolske verden på. Jeg synes altså, at der er en vis uigennemsigthed, selv i encyklopædisternes verden, som er mere fremmed, end vi tror.

R.C. – Javist, men alle genstande for historisk eller sociologisk erkendelse er uigennemsigtige. Hvilke kriterier skal man da anlægge inden for denne fælles uigennemsigthed?

P.B. – Det forekommer mig, at det, som Robert Darnton vil sige, er, at uigennemsigtheden kan være en bekvem indikator, fordi den minder forskeren om, at der i den observerede praksis eller genstand kan være symbolske strukturer på færde, som han eller hun ikke behersker; at de mentale strukturer, som genstanden er konstrueret efter, ikke er hans eller hendes egen.

R.D. – Ja.

R.C. – Ja, men kan man også sige det omvendte: Det er, når man tror at forstå, at man skal udvise opmærksomhed. I gjorde mig opmærksom på det, da jeg talte om *Encyklopædien*.

P.B. – Helt bestemt. Det ville utvivlsomt være et punkt for diskussion, men måske i anden række, selv om det er centralt for etnologien: Er det en fordel at være fremmed eller tværtimod ikke at være det? Du har sommetider følelsen af uigennemsigthed, mens det for os er indlysende, og det kan være en fordel for dig. Men du løber risikoen for at lede efter middagstimen klokken fjorten, som vi siger på fransk, og sommetider har man indtryk af, at når du hører et udtryk som at ”tage noget bogstaveligt”, ser du en hånd for dig, som tager et bogstav.

R.C. – Det accepterer jeg som kritik.

P.B. – Det er ikke en kritik, det er et universelt problem. Der er også det omvendte problem. Men spørgsmålet står tilbage, om man, når man har med et symbolsk system at gøre, skal behandle det som tilstrækkeligt i sig selv, som noget der kan studeres for sig, eller om man skal forbinde det med noget andet. Man kan sige, at kulturen er en tekst, at alt er tekst, i en slags pansymbolisme, hvor alt symboliserer sammen med alt, som Leibniz sagde, sådan at det ikke gør nogen forskel, om man begynder med studiet af huset for at ende med studiet af køkkenet via studiet af de sociale strukturer, af slægtskabsstrukturer, etc. I den anden ende af spektret kan man sige, at de mentale strukturer, som udgør grundprincippet for enigheden om meningen med verden, kommer andetsteds fra, fra de økonomiske eller sociale strukturer. Jeg tenderer mod at tænke, at det er et falsk alternativ, og at de to ting faktisk ikke gensidigt udelukker hinanden: Man kan lave en slags materialistisk analyse af det symbolske forstået som system. Det forudsætter, at man bryder med både afspejlingsteorien for i stedet at se de symbolske systemer som transfigurerede udtryk for økonomiske eller sociale strukturer, og med pansemiologismen (jeg tænker her på nogle typiske formuleringer hos Geertz, som af og til taler, som om alt i den sociale verden var tekst, som om den sociale verden var en tekst, der skulle fortolkes ...).

R.C. – ”Betragt kulturen som et ensemble af tekster, som selv er ensembler.”⁴

P.B. – Denne pansemiologi er udbredt i hele den amerikanske tradition. I sidste ende bliver alle sociale relationer til kommunikative relationer. Men i det omfang, hvor denne ”semiologiske” tradition blev dominerende i Frankrig i 1960'erne med strukturalismen, og hvor den bliver dominerende hos historikerne i dag, vil man finde de samme antagelser i mange af de arbejder, som udgives i Frankrig i eller omkring *Annales*.

R.D. – Jeg er enig i, at man må holde denne udbredte semiologisme nede, så den ikke invaderer alt og bliver til en slags idealisme. Når det er sagt, tror jeg ikke, at det er det, Geertz virkelig taler om, ikke en gang Leach eller andre antropologer, jeg kender i USA. Det drejer sig ikke om at tænke kommunikationssystemerne, kulturen eller den symbolske verden som noget selvtilstrækkeligt, men som et sprog, i hvilket magten, de sociale relationer og økonomien udtrykker sig. Det er en måde at tænke kulturen, ikke som distanceret fra eller differentieret fra disse andre ting, men tværtimod som dybt forankret i det sociale.

R.C. – Denne semiologisme er mest tydelig, når man behandler en tekst – som kan være en filosofisk eller en litterær tekst – som etnologiske data, som en protokol fra et feltarbejde. I dine to første artikler følger du modellen for ”thick description” tæt. Den parisiske katemassakre er som den balinesiske hanekamp,⁵ nemlig en indgang til at nå frem til en forståelse af kulturen i dens helhed; det er en ”tekst”, som indskriver sig blandt andre tekster, der udgør denne kultur, og teksten leverer en fortolkning, som kulturen giver af sig selv. Denne fremgangsmåde medfører naturligt et spørgsmål: Er det legitimt at betragte handlinger og mundtlige fortællinger som ”tekster”? Det er klart, at vi kun kender de gamle fortællinger gennem den skriftlige fiksering, som folklorister har foretaget, og katemassakren ville være glemt for altid, hvis ikke Nicolas Contat, forfatteren til *Anecdotes typographiques*, havde nedskrevet den 30 år efter begivenheden. Men kan man i lige høj grad betragte det skrevne dokument, som er det eneste spor af den gamle praksis, og selve denne praksis som tekster? Risikerer man ikke at sammenblande to logikker, nemlig den, der regulerer skriftlige udtryk, og den, der artikulerer, hvad den ”praktiske sans” producerer? Det er altid risikabelt at bruge ord som ”tekst” og ”læsning” metaforisk, og det er det endnu mere i de tilfælde, hvor kun en *skrevet* tekst giver adgang til selve genstanden for en antropologisk undersøgelse. Ikke alene udviskes de måder at gøre og sige på, der giver historien eller riten dens mening mindst lige så meget som formuleringen af den; oven i findes der også mellem betragteren og den formodede mundtlige eller praktiske ”tekst” en ”rigtig” tekst, som har sin egen status. I den betydning er katemassakren ikke den balinesiske hanekamp: I genfortællingen og fortolkningen er historikeren afhængig af en allerede fortalt historie, af en tekst, som var der i forvejen, som har sine specifikke hensigter, og som i sin fremvisning af begivenheden konstituerer den som en effekt af skriften.

R.D. – Jeg mener ikke at have skrevet under på, at ”alt er tekst”, den tanke forekommer mig at komme fra Paris, hvor tænkere som Roland Barthes, Paul Ricoeur eller Louis Marin har håndteret den med vældigt talent. For min del kan jeg ikke altid følge med, når de klatrer op på filosofiens tinder. Som historiker støder jeg på konkrete problemer i lav højde. I arkiverne råder vi kun over dokumenter. Hvordan skal vi fortolke dem? Få mening ud af dem? Jeg ville virkelig være naiv, hvis jeg ikke vidste at skelne mellem Contats fortælling og katemassakren som den virkelige fandt sted, og som vi kun kender gennem fortællingen. Jeg behandler heller ikke

fortællingen som en slags vindue, der tillader os at se tingene præcis som de skete. Tværtimod, jeg forholder mig til genren, til dens narrative struktur, til dens retorik og så videre. Det er alt sammen elementer, som giver mening til begivenheden, samtidig med at den fortælles. Men det er en retrospektiv mening og utvivlsomt fattig i sammenligning med kattenes jammer, borgerkvindens skrig og håndværkerens rå latter. Hovedparten af ord og handlinger forsvinder i fortiden. Vi kan kun gribe nogle brudstykker – så få, når det drejer sig om ukendte mennesker, at man kan vende ryggen til den slags dokumenter og opgive anstrengelsen for at trænge ind i en kultur, som er uden for den traditionelle forsknings rækkevidde. For min del vil jeg gerne acceptere udfordringen og kaste mig ud i studiet af håndværkernes fortællinger og riter ud fra den antagelse, at bønder og håndværkere var i stand til at håndtere en symbolsk verden lige så vel som de intellektuelle. Til at gøre det har jeg ikke nogen almen metodologi. Ideen om uigennemsigthed er ikke en hovednøgle, som giver adgang til alle mentaliteter. Det er kun en indgang, som historikeren kan bruge til at kaste sig ud i arkivstudier. Det er kun en invitation til rejsen. Når forskeren er fordybet i dokumenterne, siger han eller hun måske, at ”alt er tekst”. Jeg kan kun acceptere formuleringen i dén betydning. Da jeg skrev min egen tekst, ønskede jeg i øvrigt ikke at tynde fortællingen med en højtravende metode-diskurs. Jeg afviser ikke teoretisk refleksion, men jeg er ikke filosof. Jeg er en fagmand, og jeg har mere fidus til de kapitler, hvor jeg går ind i emnet, end til introduktionen og konklusionen, hvor jeg forsøger at forklare min fremgangsmåde.

P.B. – Når det er sagt, har din bog to dele, hvoraf den ene nærmest er etnologisk, når du taler om bønderne, det vil sige om et univers, som er relativt lidt differentieret, og hvor man kan formode, at der er fælles kulturelle skemaer. Den anden del handler om kulturens professionelle, hvor man kan skelne universer med forskellige måder at fungere på. Sagt på en anden måde, og det angår spørgsmålet om forholdet mellem de to dele, så fungerer semiologismen bedre for et udifferentieret samfund end for differentierede samfund. Er det fordi valget mellem semiologisme og sociologisk eller økonomisk reduktionisme er et falsk dilemma for differentierede samfund, hvor denne slags alkymi virker gennem opståen af universer, som har deres egen logik?

R.D. – I differentierede og komplicerede samfund som under l’Ancien régime, ville I der acceptere ideen om, at det 18. århundredes franskmænd stort set alle levede i bestemt symbolsk verden, som folkeeventyrene fremstillede, og dernæst, at der inden for denne verden fandtes grupper, miljøer og kulturelle mellemmand som de intellektuelle eller visse borgere i visse byer, som havde en specifik kultur? Hvis det var tilfældet, tror jeg, at jeg har gjort rigtigt i at begynde med det, der var vagt og fælles, for derefter at gå ind i det, som var specifikt og angik bestemte miljøer. Det var i hvert fald bogens strategi og måske også dens svaghed. Jeg lagde ud med en slags semiologi for derefter at gå over til en mere sociologisk metode, og på den måde skiftede jeg angrebstechnik, hvad der måske ikke går an.

P.B. – Jeg synes, at bogens struktur er langt mere subtil og kompleks end det, du siger om den i begyndelsen og slutningen. Ved at sammenstille disse tekster og tænke dem som en helhed har du stillet et helt igennem fundamentalt problem, som i et differentieret samfund angår forholdet mellem en kulturel kode, som til en vis grad er fælles, med folkeeventyrene og kattermassakren, og specifikke koder, som findes i underuniverser. Det er det samme som med sproget, som til en vis grad forstås af alle, samtidig med, at det er formidabelt differentieret i dets sociale brug.

R.C. – Jeg ved ikke, i hvilken grad man kan postulere en fælles forståelse af et symbolsk system, og jeg tror ikke, at håndteringen af de samme former er tilstrækkelig til at konkludere, at folk har den samme forståelse af dem. Det forekommer mig derfor risikabelt at konkludere, at symbolerne er ”fælles som luften, man ånder.” Beviset på det er, at hele dit første kapitel om folkeeventyrene skelner klart mellem deres symbolske funktioner i bondemiljøet og de symbolske funktioner, som Perrault og andre forfattere i slutningen af det 17. århundrede tillagde dem, da de gjorde dem til litteratur. Og når typograferne i den grad morer sig over kattermassakren, synes det også at være, som du foreslår, fordi de dermed gør et eller andet, som på én gang er forstået og uforstået af ”borgeren”. Hvis man antager, at det interessante er spillet på disse forskelle, som de, der håndterer symboler, kender, er det for mig at se et bevis på, at betydningen af disse symboler ikke er helt fælles.

R.D. – Accepterer du sprogmetaforen? Når vi taler fransk, taler vi alle mere eller mindre det samme sprog. Jeg taler det med en amerikansk accent, men det lykkes at gøre mig forståelig, og du [R.C.] bruger sproget med en veltalenhed som i Lyon. Men Pierre Bourdieu forstår det alligevel. Jeg tror, at vi hver har vores egen accent, men samtidig er der noget, som er fælles, som luften, vi ånder. Med hensyn til folkeeventyrene har jeg talt om det mest almene ved dem. Det er en slags makrofolklore. Hvis man som folklorist skulle tage det alvorligt, måtte man studere sagen på et mikrop lan, det vil sige lave små casestudier, hvor man kan undersøge fortælleren etc. Samtidig forekommer det mig værd til en vis grad at betragte helheden af eventyr og blotlægge nogle overordnede strukturer i dem, sammenligne dem med andre traditioner som den tyske, italienske eller engelske, som jeg har gjort, for at drage nogle konklusioner, som måske er lidt uskarpe, men kan repræsentere dette sprog eller den enorme og lidet differentierede kulturelle skat, som alle var fælles om. Når man så kommer til kattermassakren, så findes katten som symbol på trolddom for alle, men der var også en vis specificitet, som blev udtrykt gennem kattene for håndværkerne. Der var symbolske verdener inden for denne symbolske verden, som var særegne for visse miljøer. Det forekommer mig altså muligt, at håndværkerne, som manipulerede med denne symbolske kode, kunne gøre grin med deres borgere, uden at disse rigtig forstod det.

P.B. – Her vender vi tilbage til problemet med den differentierede sociale brug af symbolismer, som vi talte om i begyndelsen. Det forekommer mig, at der er tale om

differentierede universer, som bruger delvist fælles koder på differentierede måder, med alle mulige komplekse strategiske spil, som bliver muliggjort af den delvise forståelse og misforståelse: Hvis alle forstod hinanden fuldstændigt, hvis alle mente fuldstændig det samme med de samme ord, ville der være masser af ting, som ikke længere var mulige. Man er mellem de to yderligheder. Og jeg tænker, at det er det, som politik spiller på hele tiden.

R.D. – ”Jeg forstår jer!”

P.B. – Der findes en rigtig anvendelse af misforståelsen.

R.D. – Det er det, der er på spil i kulturen.

Oversat af Carsten Sestoft efter ”Dialogue à propos de l’histoire culturelle”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr. 59, september 1985, s. 86-93.

Oversætterens noter

- ¹ R. Darnton. *The Great Cat Massacre and other Episodes in French Cultural History*. New York: Basic Books, 1984.
- ² Boulevard Raspail i Paris er adressen på Maison des Sciences de l’Homme, som Fernand Braudel, den store andengenerationsfigur i Annales-skolen, var direktør for fra grundlæggelsen i 1963 til han døde i 1985. Boulevard Raspail er også hjemstedet for Ecole des hautes études en sciences sociale (EHESS), som blev grundlagt i 1975 som en selvstændiggørelse af den VI. Sektion i Ecole pratique des hautes études. EHESS har været den vigtigste institution for innovativ tværfaglig forskning inden for humanvidenskaberne, især krydsfeltet mellem historie, sociologi og antropologi.
- ³ Begrebet *longue durée*, ”den lange varen”, betegner i Annales-skolen, mere præcist hos Fernand Braudel (Braudel 1958), det i individperspektiv næsten ubevægelige niveau af den historiske tid, som de geografiske rammebetingelser og det materielle naturgrundlag udgør. I europæisk historie er fx Rhinen som grænse, vejnettet, byernes placering og den regionale rigdomsfordeling på grund af de ret konstante forskelle i, hvor landbrugsegnet jordbund og klima var, ekstremt langvarige forhold, som gennem århundreder udgjorde et strukturgrundlag for de økonomiske og kulturelle konjunkturers mellemlange tid og de politiske beslutningers kortere tid.
- ⁴ Chartiers parafrase her refererer til Clifford Geertz’ beskrivelse af kultur som ”an ensemble of texts, themselves ensembles, which the anthropologist strains to read over the shoulders of those to whom they properly belong” (Geertz 1973, 452).

- ⁵ Reference til Clifford Geertz' feltstudie af hanekampsritualet på Bali (Geertz 1973, 412-54), som han i tråd med sin opfattelse af kultur som "a historically transmitted pattern of meanings embodied in symbols" (Geertz 1973, 89) analyserer semiotisk – et studie, der metodisk har været en central inspiration for Darntons analyse af kattemassakren i Paris.

Referencer

- Braudel, F. 1958. "La longue durée". *Annales E.S.C.*, 725-753.
Darnton, R. 1984. *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*. New York: Basic Books.
Geertz, C. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Fontana.

Perspektivrige feltstudier i norsk kultur

Anmeldelse af Carsten Sestoft

Tore Slaatta (red.): *Iverksettelse. Fire studier av kunst, autonomi og makt*, Oslo: Universitetsforlaget, 2018, 384 sider

Iverksettelse presenterer empiriske undersøgelser af fire områder inden for nutidens norske kultur: litteratur, musik, krydsfeltet mellem videokunst og film, samt teater. Bogen er stor og lang, og dens layout og papirkvalitet giver et gedigent og vægtigt indtryk. Det gør læsningen af den også, især har afsnittet om litteratur virkelig meget at sige, men man bliver afgjort også klogere af at læse de andre afsnit. Antologien udspringer af forskningsprojektet *Kunst! Makt!*, som fandt sted 2012-16 under redaktør Tore Slaattas ledelse.

Undertitlen er ”Fire studier af kunst, autonomi og makt”, men feltbegrebet er ifølge det introducerende første kapitel også en del af det teoretiske grundlag. Metodisk er bogen dog på en vis måde interessant,

netop fordi de forskellige dele *ikke* helt bygger på samme teoretiske og metodiske antagelser. Delen om litteratur foretager den mest regelrette feltanalyse med en korrespondanceanalyse af det litterære felt i Norge i 2011, det år hvor sjette og sidste bind af Karl Ove Knausgårds *Min kamp* udkom. Feltanalysen er også en inspiration for delen om krydsfeltet mellem videokunst og film, men i mindre grad for musikdelen og teaterdelen. Det interessante ved det er, at det belyser, hvad feltanalysen kan levere, som andre empiriske metoder i mindre grad kan.

Overordnet præsenterer bogen i øvrigt to samlende tematikker for de empiriske dele: Dels titlens ”iværksættelse”, dels en magtproblematik, som især handler om reguleringen af adgang til de forskellige kulturelle felter. Begrebet iværksættelse forstås dynamisk og skal muligvis praksisteoretisk minde de traditionelle litteratur- og kunstanalytikere om, at kunstneriske værker ikke blot eksisterer som autonome

værker i sig selv, men skabes af nogen, og distribueres og opleves af andre i specifikke sammenhænge, som både er materielle og symbolske. Det kan en kultursociolog ikke være uenig i. Men det gør begrebet iværksættelse lidt vel bredt til at være rigtigt operativt som analytisk kategori.

Også magtproblematikken finder jeg lidt vag. Måske skyldes det, at magtanalyser, som ikke har et polemisk og kritisk ærinde, har tendens til at blive mærkeligt konstaterende. Det kunne man se i den danske magtudredning omkring år 2000, hvor man efter forskning for 50 millioner kroner måtte konstatere, at tingene var, som de var. Analysen af ”portvokterne” (*gatekeepere*, som man ville sige på dansk), som regulerer adgangen til at få spillet musik på norsk P3 eller musikfestivalen Ultima, er væsentligt mere interessant end det. Men da det er svært at pege på nogen, der lider under uberettiget udelukkelse (eller måske fordi analytikerne og denne læser grundlæggende er enige med gatekeeperne i, hvad der berettiger til inklusion), udebliver den kritiske brod og den energi, som den retfærdige harme giver.

Knausgård i det litterære felt

På mange måder er det også mere de empiriske undersøgelser end teorien, som er det interessante ved denne bog. Det gælder især den gedigne korrespondanceanalyse af det litterære felt i 2011, som Tore Slaatta er ansvarlig for, og som er en del af kapitlerne 2-6, hvor Karl Ove Knausgårds position i det litterære felt analyseres. Et appendiks bagest i bogen redegør for alle de mange variabler og for de valg, der er truffet for at lave denne analyse. Det ser alt sammen virkelig godt ud. Resultatet er en analyse af egenskaber ved 258 skønlitterære forfattere. Korrespondanceanalysekortet viser en struktur, der vigtigst viser en modsætning mellem en pol, hvor man finder forfattere, der sælger og læses meget, udgiver mange titler og er meget i medierne, og en pol for dem, der sælges, læses og optræder i mindre grad. Det interessante er, at antallet af titler, som er oversat, det vil sige solgt i udlandet, bidrager ganske stærkt til denne struktur. Det er et godt eksempel på Bachelards diktum om, at det virkelige ikke er det, man skulle tro, men det, man burde have tænkt. For en lille nation i udkanten af Europa bidrager udlandets interesse for ens forfattere (det samme gælder selvfølgelig for Danmark, selv om danske forfattere formentlig er mindre kendt i udlandet end norske) ikke blot til, at de sælger mere, men også til, at de bliver mere omtalt i hjemlandet og dermed også til deres symbolske kapital. Det kan vel betragtes som en effekt af et mindre og perifert litterært felts position i det globale litteraturfelt, som Pascale Casanova skrev om i *La République mondiale des Lettres* (Casanova 1999), at økonomisk kapital i form af salg i udlandet og symbolsk kapital i form af omtale hjemme og ude følges ad.

Tore Slaatta spørger sig, om den anden akse i korrespondanceanalysekortet kan tolkes som et udtryk for kapitalstruktur, med en tendens til bestsellere på den ene side og de mere litterært anerkendte på den anden. Svaret går ”i retning af ’ja’”, som han skriver (s.74). Han identificerer fire grupper, som virker meget overbevisende for en dansk litterat, der med stor interesse har læst norsk prosa i tre årtier:

Der er gruppen af primært bestsellere (fx Nesbø og Staalesen), og der er gruppen af dem, der både sælger og har litterær anerkendelse i forskellige former, herunder mange af de forfattere, som er nået frem til mig, fx Solstad, Fløgstad, Kjærstad, Pettersson, Espedal, Roy Jacobsen, Erlend Loe, Wassmo, Sunde og naturligvis Knausgård. I begge disse grupper er forfatterne overvejende ældre: Det tager tid at opbygge kapital. Nedenunder er en mere heterogen gruppe, kaldet ”det litterære opland”, som ikke sælger helt så meget, er yngre, mere lyrikorienteret eller bare ikke så meget i vælten omkring 2011 – på den måde er det virkelig et øjebliksbillede af et dynamisk felt. Nederst er gruppen, som Slaatta betegner som de ”usynlige” – de, der generelt hverken har markedets eller de anerkendende instansers bevågenhed og derfor kan siges at mangle kapital i det hele taget.

Slaatta får gennem sin korrespondanceanalyse flere interessante erkendelser frem om karriereveje, den stærke mandlig dominans (den mest ligestillede er 1970-kohorten, hvor kvinder udgør 40%), betydningen af forlag, festivaldeltagelse, offentlig støtte og meget andet. I det hele taget er denne analyse hele bogen værd. Den vil muligvis falde anderledes ud i Danmark, for i Norge er romanen den litterært dominerende genre og har vel været det siden Hamsun, mens digte forekommer at være den dominerende genre – den, der danner grundlag for -ismer – i Danmark. Sådan så det i hvert fald ud i en del af det 20. århundrede. Analysen kan derfor næppe uden videre overføres til danske forhold.

Korrespondanceanalysen viser klart, at Karl Ove Knausgård er en anomali: Han placerer sig stort set som den allerøverste, det vil sige mest kapitalstærke, og nærmest midt i kapitalstrukturen mellem bestsellere og litterært anerkendte, samtidig med at han er yngre (43 år i 2011) end de fleste i de to højest placerede grupper på kapitalaksen. Denne placering er entydigt forårsaget af de seks bind i hans romanværk *Min kamp*, udgivet 2009-11, som gjorde ham til ”den mest leste, den mest solgte, den mest oversatte og den mest omtalte” forfatter i Norge (s. 92), hvor han før var forfatteren til to romaner og havde fået nogle priser og to arbejdsstipendier, det vil sige eksisterede i feltet, men ikke på nogen fremtrædende måde.

Slaattas ide er dernæst at rekonstruere forfatteren Knausgårds synspunkt, ligesom Bourdieu gjorde for Flaubert i *Les Règles de l'art* (Bourdieu 1992). Metoden er her at læse Knausgårds *Min kamp* som hans egen socioanalyse: Kampen er ikke kun kampen med herkomsten og især faderen, men også kampen for at træde ind i det litterære felt. Slaatta læser romanværket som en redegørelse for hans bane i det sociale rum og siden i det litterære felt, det vil sige som historien om, hvordan Knausgård bliver en stor forfatter. Det har meget for sig, og der er især en virkelig interessant observation i det, nemlig at Knausgård fra sin opvækst i en udkant af en udkant i det sydlige Norge (Tromøya uden for Arendal) bevæger sig geografisk på en nord-syd-akse, men i romanen stort set undgår Oslo, som også er Norges litterære hovedstad: Han caster sig dermed som en outsider på feltet. (Analysen bekræftes af det, som Slaatta ikke nævner, nemlig at Knausgård i romanens sjette bind kommer til Oslo i 2009 for at modtage Brage-prisen for det første bind af *Min kamp* og fremstiller sit meget direkte møde med det norske litterære felts ypperste

repræsentanter, Fløgstad, en unavngiven ”kjent forfatter” og en række tidligere situationer, hvor han mødte feltets repræsentanter som mennesker frem for bøger: Oslo *er* så at sige det litterære felt. Hans to litterære venner fra Bergen, Espen og Tore, flytter da også straks til Oslo, da de debuterer.)

I denne analyse af *Min kamp* som Knausgårds socioanalyse savner jeg dog en ting og er lidt utilfreds med en anden. Utilfredsheden angår vægten på diskussionen af den typiske litteratproblematik om fiktion og sandhed, virkelighedseffekter og et absoluteret skel mellem forfatter og hovedperson, altså spørgsmålet om i hvor høj grad Knausgårds fremstilling af sit liv kan tages for gode varer. I et feltanalytisk perspektiv er det, som Slaatta selv siger, en fælde, som det gælder om at gå forbi (s. 95). For mig at se går han imidlertid straks i fælden, og det gør ikke noget godt for analysen. I stedet for at se romanen som fiktion ville det være mere nyttigt at forstå den som en strategisk konstruktion, hvis sandhedsværdi ikke kan udledes af teksten selv, men kun gennem et omstændeligt arbejde med kilder, som formentlig ikke findes i samme detaljeringsgrad, som Knausgård erindrer eller opfinder – netop den sidste distinktion er for detaljernes vedkommende uvigtig, fordi han formår det, som er vigtigt, nemlig at fremstille fortiden som plausibelt levet liv på en så selvfølgelig måde, at det næsten er umuligt ikke at godtage den som sådan. Det er en retorisk evne, ikke et spørgsmål om sandhed eller fiktion. Sagt på en anden måde må en feltanalyse være uenig i ”det erkjennelsesteoretiske grunnpremisset om det umulige i å gjenskape verden i det symbolske” (s. 97): Hvis det var sandt, var feltanalysen heller ikke mulig, eftersom den er en fremstilling af verden i det symbolske. (Det kommer selvfølgelig an på, hvad man præcis lægger i at genskabe.) Det er romaner også, blot med et andet sigte end videnskab og på et andet grundlag, nemlig ikke en begrebsligt sikret, empirisk kontrolleret og konsistent sammenhængende konstruktion, men en sanseligt, tidsligt og følelsesmæssigt sammenhængende konstruktion af en verden med brug af alle sproglige ressourcer. I sit forsøg på at undgå, hvad litteraterne anser for en naiv læsning, falder han i litteraternes naive læsning af forholdet mellem roman og virkelighed.

Det, jeg savner i Slaattas læsning af *Min kamp* som socioanalyse, er, hvad der rent litterært er på spil i Knausgårds bane: Hvad er det for litterære positioner og forfattere, han kæmper med og mod? Hvis hans satsning er at blive en stor forfatter, hvordan er det så, han objektivt iværksætter den ved at skrive *Min kamp* – eller, sagt på en anden måde, hvorfor virkede *Min kamp* i en sådan grad, at man retrospektivt kunne se, at det var hans strategi? Det er jo en af feltanalysens styrker, at man kan forstå, hvordan et vellykket værk er vellykket, fordi det objektivt i form og tematik forholder sig til de strukturer, som findes i feltet. Det er selvfølgelig en art efterrationalisering, men det er også dét punkt, hvor man kan forbinde feltets strukturer med værkets strukturer. Knausgård giver gennem værket selv et utal af hints til de forfattere, han læser, og som definerer hans litterære verden. Eksempelvis fremgår det af begyndelsen af bind 5 om hans første tid i Bergen i 1988, lige inden han som 20-årig begynder på Skrivekunstakademiet, at hans bogsamling omfatter 17 bøger (men han har tidligere været bibliotekslæser), herunder Lars Saabye

Christensen og Ingvar Ambjørnsen, han har lige købt Hamsuns *Sult*, som han læser med opmærksomhed på den sproglige konstruktion, han er en stor fan af Jan Kjærstad, og han har endnu ikke læst noget af de to lærere på Skrivekunstakademiet, Ragnar Hovland og Jon Fosse. Sidstnævnte karakteriseres som ”vestlandsmodernist” af en af brorens venner, og de siger selv, at Skrivekunstakademiets orientering er mod modernisme og postmodernisme, mens de forærer de nystartende studerende Tor Ulvens *Gravgaver*, som den 20-årige Knausgård ikke fatter noget af. På Skrivekunstakademiet læses der blandt andet punktromaner. I alt dette er der, selv for en udlænding som mig, rigeligt stof til en karakteristik af Knausgårds relation til det felt, han nærmer sig – og alt taler for, at Knausgård har placeret dette stof dér af netop den grund.

Det er således også Slaattas egen læsning af Knausgård i et feltanalytisk perspektiv, som får mig til at efterlyse en overordnet analyse af værkets litterære projekt, således som det kan rekonstrueres gennem dets succes i feltet. Mit bud ville være, at Knausgård satser alt ved at tage Prousts *A la recherche du temps perdu* som model. Fællestræk er den kolossale længde (mere end 3000 sider), tekstens komplicerede forhold til kronologi, den hyppigt anvendte opbygning omkring lange konkrete scener med digressioner (sommestider af essayistisk karakter), følsomheden og den både sanselige og reflekterede prosa – og frem for alt hovedhistorien, som Gérard Genette for Prousts vedkommende sammenfattede således: ”Marcel bliver forfatter” (Genette 1969: 75). For Knausgårds vedkommende kunne man tilsvarende sige, at hovedhistorien er: Knausgård bliver stor forfatter. Med denne ufattelige satsning – Knausgård brugte til forskel fra Proust væsentlig mindre end to årtier på sit værk – kan Knausgård lægge afstand til såvel den ambitiøse minimalisme i punktromanen og kortprosaen som den ambitiøse maksimalisme i den kalejdoskopiske postmodernisme hos fx Jan Kjærstad, hvis forbillede snarere var Joyces *Ulysses*. Når dette projekt også vandt genklang hos læserne, var det fordi der ved siden af udviklingen til forfatter i *Min kamp*, var plads til en hel masse menneskeligt erfaringsstof om at være barn, ung, studerende, kæreste eller far i den nære fortids og nutidens Norge og Sverige, ligesom der hos Proust ved siden af de kostbare Madeleinekageøjeblikke, hvor den tabte tid genopstod i sin oprindelige fylde, var plads til en hel masse bevidst erindringsarbejde om sociale relationer i den parisiske overklasse omkring 1900.

Alt dette er for så vidt ikke i strid med Slaattas fremstilling, men antyder blot nogle veje, som det kunne være værd at følge længere.

Teaterfeltet og de offentlige finanser

Bogens del om teaterfeltet (kapitlerne 14-18) er skrevet af Ole Marius Hylland og Per Mangset. De interesserer sig kun nominelt for felter. Det, de kalder tre ”delfelter”, er vel snarere tre typer institutioner inden for teatrets verden, som er kortlagt med økonomiske nøgletal og interviews med forskellige typer informanter i teaterverdenen. Begrebsligt tales der meget om ”forhandling”, et begreb, som erstatter

Bourdieu's begreb om kamp eller konkurrence i feltet. Magt analyseres med Webers idealtyper.

Disse tre typer institutioner er primært defineret ved deres relation til offentlig finansiering: De private teatre modtager ingen eller kun lidt støtte, men er henvist til selv at tjene deres penge, mens institutionsteatrene, fra Nationaltheatret i Oslo til Haugesund Teater, får mellem 76% og 95% af deres omkostninger dækket af offentligt tilskud. Den tredje type institution er de frie kompagnier, som ikke er knyttet til en bestemt scene, og som overvejende finansieres af offentlige projektmidler i omtrent samme grad som institutionsteatrene; i nyere tid modtager de dog også basismidler. Alt dette og de dermed sammenhængende magtstrukturer er klart og interessant beskrevet, men nogen feltanalyse kan det ikke siges at være. Meget af den kulturpolitiske viden, som oparbejdes, minder en del om den, som en embedsmand i Kulturdepartementet sidder inde med, det vil sige regler for finansiering og procedurebeskrivelser, som man har dem i en velordnet retsstats bureaukrati. Det synes jeg som fuldtidsbureaukrat også er interessant i egen ret, og formentlig fungerer tingene på nogenlunde samme måde i Danmark.

Spørgsmålet om, hvordan disse tre typer finansiering har indflydelse på, hvad der bliver spillet på teatret – som ville være centralt i en feltanalyse – rejser kun en passant og i bisætninger: Privatteatrene orienterer sig mod udviklingen i kommercielle forestillinger på Broadway og i Londons Westend (primært musicals), mens de frie kompagnier følger udviklingen i Berlin, og de store institutionsteatre antagelig varetager den nationale kulturarv med Ibsen i spidsen, og hvad man i øvrigt formoder er nationale eller regionale behov. Det kunne for mig at se have været uddybet. Ja, jeg ville endda formode, at de to forfattere har en omfattende viden om forholdet mellem institutionstype og repertoire, som de af en eller anden grund ikke mener er interessant for analysen. De interesserer sig heller ikke for publikums sammensætning eller for grader af anerkendelse. I en feltanalyse ville de tre typer institutioner formentlig placere sig forskelligt: De største af institutionsteatrene har national betydning og kan dermed også indgå i en international konkurrence, mens det næppe er de mindre provinsteatre beskåret, ligesom nogle af institutionsteatrene og de frie kompagnier antagelig spiller teater for børn og dermed ikke konkurrerer på samme felt. Sagt på en anden måde er institutionstypen defineret af relationen til offentlig finansiering kun én blandt mange variabler i en feltanalyse, og en analyse baseret alene på den kommer til at mangle nuancer, eller rettere, nuancerne kan af mangel på teoretiske kategorier ikke integreres i modellen som varianter af det mulige. Her ville nogle flere indbyrdes relaterede idealtypiske teaterformer være et mere effektivt redskab til en samlet forståelse af norsk teater, fx institutionsteatre af national betydning, institutionsteatre af regional betydning, frie avantgardekompanier, frie børneteaterkompanier, eller hvad det nu måtte være. En historisk redegørelse for opkomsten af denne tredelte institutionsstruktur ville også være oplysende – herunder hvilken rolle kulturpolitik og markedet har spillet i den. Men igen kan denne kritik kun fremsættes, fordi der er lavet et grundigt empirisk og klart fremstillet arbejde i analysen, som gør det muligt at se, hvad der kunne have været.

Filmkunst og videokunst

Delen om krydsfeltet mellem kunsthåndværk og videokunst er forfattet af Susanne Ø. Sæther og Tore Slaatta (kapitlerne 7-10). Den viser, hvor elegant en feltanalyse, som her er mere teoretisk og historisk begrundet end den empiriske korrespondanceanalyse af litteraturfeltet i 2011, kan forbinde sig med værkanalyse. Forfatterne lægger ud med en redegørelse for, hvordan videokunsten i sin historie fra 1960'erne og frem er indgået som en del af billedkunsthåndværket ud fra en grundlæggende polemisk positionering mod fjernsynsmediet, mens kunsthåndværket kan karakteriseres som en position på kunsthåndværket, hvor den sammen med andre positioner som eksperiment- og avantgardefilm positionerer sig mod hollywoodfilmen. Selv om der er historien til forskel (avantgardefilmen går tilbage til 1920'erne med bl.a. dadaismen, mens videokunsten tager sin begyndelse i 1960'erne) og teknologi og distributionsformer til forskel, er der også affinitet mellem videokunst og avantgardefilm. Det demonstreres med analyser af to værker af Lene Berg og to værker af Knut Åsdam, som viser bevægelsen mellem disse film- og kunsthåndværkerformer: Den filminstruktøruddannede Lene Berg skaber med *Shaving the Baroness* (2010) et videokunsthåndværk med reference til den historiske avantgardefilm, men bevæger sig med *Kopfkino* (2012) tilbage til kunsthåndværket, hvilket er synlig i lyssætningen, længden og hele produktionens kvalitet, samtidig med at filmen er formelt defineret og arbejder med referencer til maleriets historie. Knut Åsdam, som er kunsthåndværker, har med *Oblique* (2008) og *Abyss* (2010) lavet to film, som både trækker på og underminerer det konventionelle narrative filmsprog. Han arbejder interessant nok mere egentligt filmisk end Lene Berg – bl.a. med filmkamera og både visning på kunsthaller og i biografen. Feltanalysen viser her, hvordan værker kan analyseres i krydsfeltet mellem to kunsthåndværkerformer med forskellig historie, teknologi og distributionsformer, som blandes og udvikler sig i de to kunsthåndværkeres værker: Uden en feltanalyse, som både kan holde videokunst og eksperimentalfilm sammen og analytisk adskilt, ville det være vanskeligere at få en klar forestilling om det specifikke ved disse værker. Dette viser også, at en feltanalyse sagtens kan have karakter af en historisk rekonstruktion på grundlag af et omfattende kendskab til kunsthåndværkets historie – således at feltanalysen også er frugtbar i værkerforståelsen for kunsthistorikere og filmvidenskabsfolk, som ikke ønsker at kaste sig ud i empirisk dataindsamling og korrespondanceanalyse.

Populærmusik og samtidsmusik

Delen om musik handler, som overskriften på kapitel 11 siger, om ”Seleksjon og lederskap i populærmusik og samtidsmusikken”. Den er skrevet af Astrid Kvalbein, Ole Marius Hylland og Heidi Stavrum og fokuserer i kapitlerne 11-13 dels på norsk P3 (og til dels Øyafestivalen), som en af de vigtige ”portvoktere” for populærmusikken, dels på Ultima, der er en festival for det, der her meget passende (og formentlig i analogi til samtidskunst) betegnes som ”samtidsmusik”, det vil sige det åbne felt, som ligger i historisk forlængelse af kompositionsmusikken. Analysen er baseret på en kortlægning af programmer og spillelister og på interviews, som til sammen giver et meget detaljeret indblik i disse verdener. Det er fx interessant,

hvordan spillelisterne på P3 fungerer i praksis, eller hvor snæver definitionen af en ”radiolåt” er, det vil sige et radioegnet ”nummer”, som man vist stadig siger på dansk (det, der hedder en ”song” i digitale mediers brugerflade): Det varer mellem knap 3 og godt 4 minutter og har en helt standardiseret formel opbygning (s. 223).

Denne del lider i nogen grad af, at de to analyser stort set ikke relateres til hinanden, og at de samtidig har forskelligartede genstande, på den ene side P3, som er en permanent institution af stor vigtighed for selektionen af den popmusik, nordmænd kommer til at høre, mens Ultima er en festival og altså mere en enkeltstående begivenhed, hvis rolle for selektionen af samtidsmusik i Norge ikke er helt så klar.

Der er dog to aspekter, som fremhæves. Det ene er, at det hierarki, som fandtes en gang, og som placerede kompositionsmusikken over populærmusikken, stort set er forsvundet siden begyndelsen af det nye årtusinde. I dag er også populærmusikken en kunstform, hvor det gælder om at finde sin egenart, som det siges. Det andet er, at modsætningen mellem en offentligt støttet kunstmusik og en musik, som klarer sig på markedsvilkår, også er under opløsning, bl.a. fordi genrerne blandes, og fordi P3 jo også som del af den norske statsradio NRK er offentligt støttet.

Disse aspekter gør det imidlertid ikke lettere at se, om der er tale om et felt eller to felter, og hvilken struktur det eller de i givet fald har. Så interessante de end er i egen ret, skulle analyserne her have været suppleret med i det mindste nogle skitser af feltets øvrige positioner, konkurrence, kapitalformer og deres historie, hvis der skulle være kommet en feltanalyse ud af det.

Relationelle spørgsmål

Antologiens fire dele giver samlet et rigt facetteret sociologisk indblik i nutidens norske kulturliv, og alene den brillante analyse af det norske litterære felt i 2011 er det hele værd. Selv delenes metodiske heterogenitet kan man som sagt blive klogere af at reflektere over. Til gengæld savner man, at delene relateres til hinanden. Når man nu har undersøgt nogle indbyrdes relativt uafhængige kulturområder fra den samme overordnede sammenhæng (det norske velfærdssamfund i 2010'erne), er det lidt ærgerligt, at der ikke i højere grad drages konklusioner af materialet på tværs. Sætter kulturpolitikken og den offentlige støtte det samme aftryk på de forskellige områder, er der invariante strukturer, hvilken rolle spiller markedet eller relationen til internationale felter på de forskellige områder? At tænke relationelt med Bourdieu består jo i høj grad i at bruge fund fra et område til at stille spørgsmål til andre: Kan teatrets tre institutionstyper genfindes på andre områder – og hvorfor ikke? Findes der ækvivalenter til krydsfeltet mellem videokunst og eksperimentalfilm på andre kulturområder – altså konvergerende kunstpraksisser med forskellige forhistorier? Findes der andre kulturområder, hvor staten så massivt støtter en så intensiv udbredelse af en så snævert defineret kulturform som populærmusikken? Arbejder ”portvokterne” på samme måde i de forskellige kulturområder, altså fx en forlagsredaktør, en P3-redaktør og en film- eller teaterkonsulent, en kunstkurator eller udvalgsmedlemmer for disse områder? Og har disse kuratorer samme funktion i forhold til kunstnere, forfattere, musikere, instruktører osv.?

Alt det kunne det være interessant at høre mere om. Men der er meget at hente i studierne, som de er, også for en sammenligning med danske (og for den sags skyld svenske og finske) forhold.

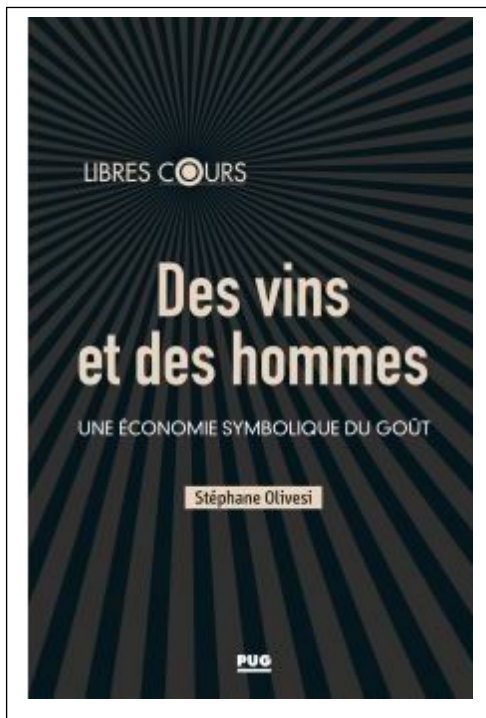
Referencer

- Bourdieu, P. 1992. *Les Règles de l'art*. Paris: Seuil.
Casanova, P. 1999. *La République mondiale des Lettres*. Paris: Seuil.
Genette, G. 1972. *Figures III*. Paris: Seuil.

Naturvin som symbolsk revolution

Anmeldelse af Carsten Sestoft

Stéphane Olivesi: *Des vins et des hommes. Une économie symbolique du goût*. Presses Universitaires de Grenoble, 2018. 340 sider.

Blandt de lidt mere overraskende genstande for feltanalyse og analyser af symbolsk økonomi er vin og vinproduktion. Det er svært at se for sig, at den asketiske Bourdieu ville have taget et sådant emne op. Ikke desto mindre har et antal forskere i Frankrig beskæftiget sig med det, blandt andre Jean-Luc Fernandez, Geneviève Teil, Marie-France Garcia-Parpet og nu også Stéphane Olivesi. De er ikke overraskende marginale figurer i fransk sociologi, for også feltanalysen har sine sociale hierarkier. Fernandez er så vidt vides gymnasielærer, og Stéphane Olivesi er ansat på et forskningscenter for informations- og kommunikationsvidenskab på universitetet i Versailles, mens Teil og Garcia-Parpet er ansat på INRA, Frankrigs nationale land-

brugsforskningsinstitut – agtværdige institutioner uden tvivl, men næppe de mest prestigøse for en sociolog.

Som så ofte med feltanalysen er det ikke genstandens status, som er afgørende for de indsigter, der frembringes. Stéphane Olivesi (født 1967) har i *Des vins et des hommes. Une économie symbolique du goût* som ambition at beskrive smagens symbolske økonomi med udgangspunkt i den franske vinverden. Ambitionen indfries langt hen ad vejen, fordi analysen er så mangefacetteret og velfunderet. Materialet er dels en lang række interviews med væsentlige agenter på feltet, dels al opdrivelig statistik og litteratur om emnet (inkl. de ”indfødte” skrifter), samt første-håndserfaring som vininteresseret.

Det kan dog ikke skjules, at Olivesis førstehåndserfaring også er forbundet med et stort engagement i bestemt del af vinens verden, nemlig den, hvor man producerer, distribuerer og konsumerer naturvin. Udover at være sociolog er han også en mand med en sag. Naturvin er den vinkategori, som i nyere tid har medført den stærkeste polemiske mobilisering inden for vinens verden. Dette engagement skævrider sommetider analysen, men det kvalificerer til gengæld i høj grad forståelsen af, hvorfor fænomenet naturvin eksisterer, og på hvilken måde det er kontroversielt. Mere om det senere.

Primat for den symbolske økonomi

Bogens hovederkendelser fremsættes i introduktionskapitlet som "vejledende ideer", der har karakter af teser og til dels præmisser. Den første tese er, at en "vinsociologi, som beskæftiger sig med vinens produktionsbetingelser, ikke kan adskille den materielle fremstilling af vin fra den symbolske fremstilling af den" (s.8). Olivesi går endda skridtet videre og siger, at den symbolske fremstilling af vinen både går forud for og bestemmer den materielle fremstilling. Det er en vidtgående tese, som viser, hvor meget man kan få ud af at bryde med den spontane forståelse af tingene (fx økonomernes), som ville tilsige, at bønderne laver vin, og så prisfastsætter markedet dem, og vinsmagerne smager på og skriver om dem, hvorefter forbrugerne køber dem. I stedet må man se, at det er kommunikationen og den symbolske produktion af vinen gennem omtale (fx i vinguides eller gennem vinhandlere og vinbarer), som strukturerer det marked, hvor vinproducenterne forsøger at ramme et bestemt segment gennem en stilisering af den vin, de laver – hvis de har intellektuel og økonomisk kapital til at gøre noget sådant, og ikke begrænses i forsoget på det af institutionerne omkring appellationsystemet. (En af de ting, som også en vinkender bliver klogere på af denne bog, er, hvordan de lokale og nationale institutioner, som varetager de enkelte vinområders AOC (appellation d'origine contrôlée) gennem lovgivning, smagepaneler, producentsammenslutninger, myndighedskontrol osv., udøver en konserverende juridisk og social kontrol over de enkelte vinproducenter, som gør det vanskeligere at eksperimentere.)

Denne tese hænger sammen med tese nummer to, ifølge hvilken vinproduktionen i løbet af de sidste fire-fem årtier i stigende grad er blevet segmenteret, således at "forbrugerne af de store Bordeaux-vine næppe møder naturvinsdrikkere, som ikke ses ved hylderne med supermarkedsvin" (s. 9). Denne segmentering af vinproduktionen er således et historisk produkt af den symbolske fremstilling af vin, og den danner nogle indbyrdes uafhængige "vinverdener". I et vinland som Frankrig er dette et led i en stor omvæltning, hvor vinen går fra at være en del af den daglige ernæring til et specialiseret produkt, som i forskellige segmenter bruges på distinktive og distingverende måder. Udviklingen kan også aflæses i et samlet kvantitativt fald i vinproduktionen og en stigning i den samlede værdi af produktionen: Der bliver drukket mindre, men bedre vin.

Til disse to teser føjes to mere, dels en tese, som er en variant af den første, nemlig at det ikke så meget er vinbønderne som ønologerne, distributørerne og

andre involverede i institutionerne omkring vinproduktion, der i dag skaber eller fremstiller vin. Dels en tese om, at segmenteringen er baseret på nogle distinkte ”produktionsmodeller”, som for en stor dels vedkommende har eksisteret længe.

Det er bl.a. i definitionen af disse produktionsmodeller, at Olivesis engagement i naturvin er synligt. Produktionsmodellerne omfatter kooperativer, små familiebrug med og uden ansatte, vinkøbmænd (som opkøber druer hos små vinbønder), den nye verdens store industrialiserede vinbrug, fx i Chile eller Australien, de ”store domæner” (fx slottene i Bordeaux, champagnehusene eller de store domæner i Bourgogne) og til sidst de ”kunstnerisk” indstillede, som laver naturvin. (Måske ville det være mere indlysende at kalde dem rebelske eller hippier end kunstneriske.) De forskellige produktionsmodeller adskiller sig fra hinanden på parametre som afsætningskanaler, økonomi og størrelse, grad af arbejdsdeling, hvilke vinguer de optræder i, identiteten af deres produkt osv. Når det er sagt, er de kunstnerisk indstillede naturvinsproducenter i realiteten også små familiebrug med eller uden ansatte, blot med et andet produkt end de traditionelle småproducenter inden for appellationssystemet. Listen over produktionsmodeller er derfor en slags bricolage af forskellige klassifikationskategorier, hvis mål dels er at give naturvinsproducenterne en særskilt position, dels er at tilskrive vinguerne den betydning, de har for etableringen af distinkte vinverdener.

Kapitler og metode

Bogens analyse udfoldes i fem kapitler. Det første handler om produktionsmodellerne og deres institutionelle rammer, herunder systemet af appellationer med deres interesseorganisationer som en vigtig kollektiv konserverende faktor i vinproduktionen. Her ville en empirisk baseret sammenligning med fx italienske forhold være særdeles interessant, fordi jeg har indtryk af, at appellationssystemet fungerer på en væsentlig mere anarkistisk måde dér, hvilket kunne være én forklaring på, at naturvin virker noget mindre hippieagtig i Italien end i Frankrig.

Kapitel 2 handler om ønologiens historie og indflydelse på vinproduktionen, herunder kilderne til dens legitimitet i form af det videnskabelige grundlag, dens evne til at gribe ind i produktionen og dens dannelse af en normativitet omkring smagen i form af den teknisk korrekte vin.

Kapitel 3 behandler så, hvordan vin stiliseres i produktionen. Man kunne sige, hvordan den *styles* eller *designes*, men det kunne let være vildledende. Væsentligt er, hvordan økonomi, natur og teknik sætter grænser for produktionen, som samtidig også er et mulighedsrum, dvs. muligheder for at præge den resulterende vin. Mere konkret handler det om at fokusere på fx den betragtelige begrænsning, som vinmarken i sig selv udgør: At købe en vinmark er en stor investering, og inden for et geografisk afgrænset system som appellationerne er udvalget af marker på markedet særdeles begrænset. En mark i Roussillon koster en brøkdel af en i Bourgogne. Langt de fleste fødes derfor ind i vinproduktion, og bliver man det, er man også født ind i en social og institutionel kontekst, som sætter både formelle og uformelle begrænsninger på ens frihed til at lave vin, som man vil. Her bliver selv en

garvet vinkender virkelig meget klogere af de citerede interviews. Naturens begrænsninger handler mest om markarbejdet, og de sættes af druesorter og *terroir*, som Olivesi beskriver som et ”imaginært forhold til stedet, naturen og den lokale vindyrknings historie” (s. 149) – en beskrivelse, som indfanger alle facetter af dette dunkle, men vigtige begreb for konstruktionen af det unikke ved vine fra navngivne steder. I denne sammenhæng opstiller Olivesi en liste, som samtidig er et hierarki over de forskellige rationaliseringer af forholdet til naturen, med den konventionelle vindyrkning i den ene ende og naturvinen i den anden og med økologi og biodynamik indimellem (s. 155-56). Endelig omtales forskellige typer tekniske valg i produktionen af vinen, efter at druerne er høstet, fx anvendelsen af kunstgær og temperaturkontrol af gæring, brug af fade til lagring, svovling og de tilsætningsstoffer, som er et af de vigtigste slagnumre i naturvinspropagandaen: Der er en hel masse tilsætningsstoffer, som er tilladte i vinproduktion i EU og andre steder, og som ikke skal indholdsdeklarerer. Dem undgår naturvinsproducenter, og de bruger dette uheldige hemmelighedskræmmeri til at fremstille det, som om de alene undgår al denne ”kemi”, mens alle de andre *en bloc* kan mistænkes for at fylde forbrugerne med al mulig gift. Formentlig drejer det sig om et kontinuum, hvor billige vine til massedistribution sikkert nok stabiliseres, sødes og poleres med det ene og det andet middel, mens en lang række vine fra de store domæner og små familiebrug sandsynligvis har små eller ingen reelle forskelle til naturvin mht. de famøse tilsætningsstoffer.

Kapitel 4 handler om vinkritikken og dens opkomst, herunder vinskribenternes egenskaber (ofte journalister), og det økonomiske grundlag for de forskellige vinguider, forholdet til restauranternes vintjenere og meget andet. Kapitel 5 handler om selve det at smage på vin og nogle af de sociale sammenhænge, hvor det sker, fx vinmesser.

Alle disse kapitler er underbygget af interviews, som listes bag i bogen. De er ikke anonymiseret, hvilket er vigtigt – mange udsagn har deres vægt i kraft af den interviewedes egenskaber, som kun præcist kan beskrives gennem vedkommendes reelle identitet: Direktøren for Domaine Huët i Vouvrays er fx direktøren for Domaine Huët i Vouvrays og ingen anden, hvis man forstår: Som prominent ”grand domaine” i Vouvrays gennem årtier definerer Domaine Huët, hvordan Vouvrays i topkvalitet smager. Dette vil nok også sige, at kun folk med et ret betydeligt kendskab til Frankrigs vinverden helt vil kunne forstå, hvor overbevisende et arbejde denne bog udgør.

En metodisk pointe, som også er interessant, er, at vinguiderne ikke udgør et felt, selv om det er dem, som tydeligst aftegner positionerne. Olivesis pointe er, at guiderne ikke har nogen selvstændighed (til dels pga. deres ubetydelige omsætning og indtjening) i forhold til de forskellige produktionsmodeller: Guiderne servicerer blot det underliggende produktionsfelt, dvs. systemet af produktionsmodeller, på en helt igennem afhængig måde ved at promovere dem symbolsk. Alligevel betegner Olivesi heller ikke systemet af produktionsmodeller som et felt, måske fordi hans ærinde ikke har været at analysere dette som sådant, men at rekonstruere hele

vinsystemet ud fra dets symbolske økonomi, fordi det er der, man kan se, hvad drivkraften for forandringen har været, nemlig først ønologernes opkomst og dominans og derpå udfordringen af denne dominans fra naturvinspositionen.

Det er ønologernes skyld

På sin vis har opdelingen i disse fem kapitler et noget indirekte forhold til den historie, som bogen fortæller. Man får fornemmelsen af, at ordningen af materialet har været en særdeles kompliceret affære, måske fordi en del af den omfattende faktuelle viden, som materialet består af, er indsamlet under forhold, som ikke i udgangspunktet var systematiske og videnskabelige, men skete i vinkenderens lyst-drevne læsning og socialisering. Ordningen i de fem kapitler om produktionsmodeller, ønologer, vinstilisering, vinkritik og smagning er for så vidt logisk nok, men ud over den fremsatte analytiske historie fortæller Olivesi også en polemisk historie mellem linjerne, det vil sige en passant og indirekte som led i fremstillingen af andre ting.

For mig at se er der to vigtige polemiske historier i bogen: Naturvinen som oprør mod ønologernes dominans og antydningen af en ny social differentiering blandt elitevindrikkere.

Ønologi er den studieretning inden for agronomien, som handler om vinproduktion, altså dyrkningen af druerne og forvandlingen af dem til vin, der kan sælges. Det er helt ubestrideligt, at uddannede ønologer siden 1960'erne har indtaget vinproduktionen i Frankrig og (i nogen grad) derfra hele verden. (De amerikanske ønologer i Californien, især fra University of California, Davis, og de tyske i Geisenheim har også haft stor betydning, så vidt jeg ved.) Det har haft virkninger på både mark- og kælderarbejdet på måder, der ligner andre former for konventionelt moderne landbrug: Sprøjtemidler og gødning i markerne reducerer risikoen for dårlig høst, og kunstgær, temperaturkontrol og andre teknikker for vinens tilblivelse efter druehøsten reducerer risici som oxidation og sikrer stabile og forudsigelige vine. Kunstgær og tilsætningsstoffer kan sammen med markteknikker og brug af fx fade i kælderen bruges til at styre vinens udtryk mod bestemte markedssegmenter. Risikoreduktionen er selvsagt et afgørende økonomisk aspekt for vinproduktionen, hvorfor Olivesi med rette kan sige, at ønologerne klart understøtter de økonomisk dominerendes position.

Olivesi fortæller, at mange ønologer reelt mere har haft en rådgivende funktion, som handler om marketing i den forstand, at de rådgiver om at lave vine, som kan afsættes på bestemte markedssegmenter. De er derfor dobbelt involveret i vinens økonomi, både i udformningen af produktet og i afsætningen af det.

Ønologerne lavede ikke blot vine med langt større stabilitet og færre fejl end tidligere. De indførte også en bestemt måde at smage på den, den organoleptiske vurdering, dvs. brugen af sanserne som et instrument til afdækning af landbrugsproduktets kvalitet og karakter, således som den også kendes fra andre dele af fødevareindustrien og deres uddannelser (fx ost eller fiskeprodukter). Dermed blev vinsmagning i moderne forstand opfundet. Dette er en særdeles væsentlig

erkendelse, som Olivesi har gjort, og den er helt afgørende for vinens symbolske økonomi.

Tidligere var vin (ligesom øl i Tyskland) et naturligt led i normal kost for voksne. Ligesom mælk forlangte vin derfor ikke, at man forholdt sig særskilt til den. Selvfølgelig var der også de fine vine, hvis kvaliteter var kendt siden tidernes morgen. Nogle marker i Bourgogne har været kendt siden middelalderen for deres kvaliteter. Den slags vin drak man, hvis man havde råd, og syntes, at vinen skulle smage godt og fungere som et diskret statustegn, som når Proust en passant i *A la recherche du temps perdu* fortæller, hvordan tjeneren ved en middag i aristokratiske kredse hvisker gæsten i øret, at han serverer Léoville, en kendt 2. cru Bordeaux. Men der var ikke noget præcist sprog for deres smag.

Hvis man lige skal indføre en parentes om dette emnes historie, kan man se på vinsmagning i en engelsksproget sammenhæng. England er jo først på det allerse-neste blevet et vinproducerende land, men der har været drukket meget Bordeaux og andre vine, som var transportable og kunne udskibes fra tilgængelige havne, eksempelvis portvin, madeira og sherry, hvis produktion englænderne var stærkt involveret i siden det 17. århundrede. Da dette var halveksotiske importerede produkter, som ikke indgik i den daglige kost, eller kun gjorde det hos overklassen, blev de distinktive og distingverende forbrugsgoder. Englænderne var derfor også de første, som gav sig til at skrive om vin som individualiserede goder – altså ikke bare om vin fra Bordeaux, men om Château Mouton Rothschild 1858, det vil sige en individuel vin defineret af producent, vinmark og årgang. Den første bog om dette er fra 1920 og udgivet af litteraturhistorieprofessoren George Saintsbury med titlen *Notes on a Cellarbook*. I den er sproget til at beskrive de individualiserede vine rudimentært. De omtalte vine får stort set blot en kvalitetsbetegnelse og eventuelt en overordnet karakteristik af smagstræk ved et områdes vine. Denne engelske tradition var imidlertid sideløbende med udviklingen af ønologien blevet til en større produktion af smagenotater, som blev udgivet i vinbladet *Decanter* og andre vinblade og bøger fra 1960'erne og 1970'erne og frem. Sproget her, fx hos Hugh Johnson og Michael Broadbent, var stadig ret impressionistisk, men at de var øvede smagere, var der ikke tvivl om. Skribenterne arbejdede i øvrigt som oftest hos vinhandlere og -importører, eller som Broadbent hos Christie's vinauktioner. Det var dog først den amerikanske jurist Robert M. Parker, Jr., som fra begyndelsen i 1978 og til hans glansperiode i 1990'erne, hvor han på mange måder var markedsdefinerende på verdensplan, dannede et parløb med ønologernes fokus på den enkelte vin og med en smagestil, som også var tydeligere inspireret af ønologerne, fx Emile Peynauds *Le Goût du vin* (1980).

Den ønologiske revolution gav denne smageaktivitet et videnskabeligt fundament. Styrken ved ønologernes smagning var, at de havde videnskabeligt funderet viden til at forstå og analysere sammenhængen mellem produktionen af en vin, dens kemiske sammensætning og dens organoleptisk vurderede smag – dvs. dens udseende, duft og smag vurderet med synet, lugtesansen og smagssansen og til en vis grad følesansen mht. mundfølelsen af vinen, fx dens tekstur. Da ønologernes

tekniske viden samtidig tillod helt nye måder at styre vinens smag og kvalitet på (man kan fx styre en vins aromatiske udtryk med forskellige typer kunstgær), kom smagen i centrum på en ny måde. Smagningen af vin løsrev den samtidig fra dens plads som del af kosten. Denne dekontekstualisering gjorde vinsmagningen til et mål i sig selv, sådan som man kender det i dag, hvor det giver anledning til særlige måder at mødes på med vinen i centrum, sommetider organiseret som blindsmagning, som må siges at være den mest ekstreme form for dekontekstualisering af smagen: Vindrikkeren møder det ”rene” smagsindtryk uden at være påvirket af viden om produktet.

Olivesis informanter blandt ønologerne gør opmærksom på, at ønologernes forsøg på præcis beskrivelse af en vins aroma er kodet i den forstand, at en aroma a la hindbær eller citron forstås som indikator af tilstedeværelsen af bestemte kemiske forbindelser, som man selvfølgelig skal være trænet for at kunne genkende på den rigtige måde. Duften af hvid peber i vine lavet på grüner veltliner-druen skyldes eksempelvis forekomsten af et molekyle, som også findes i peber. På den måde har ønologerne praktisk talt en art monopol på den legitime definition af, hvordan man beskriver smag: De ved, hvordan man forbinder kemisk analyse (dvs. det videnskabeligt verificerbare) af vinens elementer med det, som den trænede smager kan lugte, smage og mærke.

Fra dette monopol på den legitime smagemåde er der hverken i teori eller praksis langt til et monopol på at definere den rigtige smag i normativ forstand. Ønologerne har som del af deres professionelle ideologi (med Olivesis ord) også dannet en forestilling om, hvordan en korrekt vin bør smage, som eksempelvis udbredes via deres position i de smagepaneler, som tjekker vines typicitet som del af appellationsssystemet, enten det nu er lovbestemt eller en del af den enkelte appellations interesseorganisation. Normativiteten handler især om at undgå fejl som oxidation eller urenheder. Samlet set kan man derfor sige, at ønologernes opkomst har sikret en langt højere bundstandard, en mere stabil kvalitet år for år også hos de store domæner og en vis tendens i retning af fejlfri vine med normaliseret smag.

Det er denne ønologernes dominans over vinproduktionen, som naturvinsfolket gør oprør mod. Det er sket i løbet af 2010'erne. Der fandtes godt nok forløbere som Marcel Lapierre i Morgon (Beaujolais) – som har lavet vin uden svovling siden starten af 1980'erne – og Mark Angéli i Anjou (Loire), som har lavet let oxiderede hvidvine på chenin blanc i lange tider siden omkring 1990. Det fremgår hos Olivesi, at de begge har fungeret som forbilleder for naturvinsbevægelsen i Frankrig.

Definitionen af naturvin er uklar, men hvis man konsulterer to af de foreninger, som har arbejdet med at kodificere begrebet i Frankrig, L'Association des Vins Naturels og Les vins S.A.I.N.S (det sidste er en forkortelse for *sans aucun intrant ni sulfite*, uden nogen tilsætning eller svovling) er naturvin defineret ved at være fremstillet uden tilsætningsstoffer, herunder svovldioxyd. For den førstes vedkommende er det også et krav, at druerne er dyrket økologisk eller biodynamisk. Det er en meget striks definition, og til sammen har de også kun ganske få medlemmer. Den

italienske vinnatur.org har mindre strikse krav, og en naturvinsbutik som vinsnatu-rels.fr har mange mere eller mindre selvbestaltede naturvinsproducenter.

Oprøret er præget af vanskeligheden ved at overvinde en modstander, der som ønologerne dominerer på flere planer, både intellektuelt pga. den videnskabelige fundering, socialt pga. deres placering i vinproduktionens institutionelle sammenhænge, økonomisk pga. deres placering i vinens materielle økonomi og smagsmæssigt pga. den ønologiske smags normativitet. Det er dog uomtvisteligt lykkedes at udfordre alt dette. At det faktisk kan lade sig gøre at bekæmpe en smagsmæssig nulfejlskultur med fejlbehæftede vine (oxidative, stadig gærende osv.), er ret imponerende. Det vidner selvfølgelig om, at den normerede vinsmag er socialt konstrueret, for man kan sagtens lære at sætte pris på (og eventuelt have gjort det før naturvinenes opkomst) de afvigende fænomener.

Der er dog mig bekendt ingen naturvinsfolk, som er i stand til at udfordre ønologerne mht. videnskabelig fundering, og det er muligvis denne svaghed, som fører til en paradoksalt blanding af fjollerier (antiæstetiske etiketter og vittige vinnavne) og en nærmest religiøs besværgelse af den naturlige renhed – to klassiske, men indbyrdes usammenhængende måder at udfordre legitim viden på. Om det er muligt at opretholde denne svage position i længden, er ikke godt at vide. For en mere klassisk skolet vindrikker virker det sandsynligt, at naturvinspositionen enten må lade sig integrere i de store domæners position eller må åbne sig over for ikke-naturvine med intellektuel appel for at danne en art vinintellektuel position, samtidig med at de vinproducenter, som appellerer til en sådan position, i en selvstændig bevægelse arbejder sig henimod økologi, bæredygtighed og klima- og naturtænkning og dermed mindsker elitevinenes objektive afstand til naturvine.

Naturvin som tværgående socialt hierarki

Olivesis beskrivelse af segmenteringen af vindrikkerne i sin anden tese bliver desværre ikke belyst yderligere i bogen og synes heller ikke at have andet empirisk belæg end hans egen erfaring. Det er en skam, for tesen virker meget plausibel og belyser adskillige træk ved den gastronomiske udvikling i nyere tid.

Som jeg udlægger Olivesi, er hans tese, at et lineært hierarki, som er sammenfaldende med prishierarkiet (med de store Bordeaux- og Bourgognevine øverst og supermarkedsvinene nederst) suppleres af en tværgående strukturering efter målgruppens kapitalstruktur, som man kender det fra modellen af det sociale rum i Bourdieus *La Distinction*: Der er de dominerende ”grands domaines” for segmentet af de socialt dominerende, som udfordres af naturvinene i de dominerede dominerendes segment, der samtidig lægger afstand til de domineredes supermarkedsvine, som er fyldt med tilsætningsstoffer. Naturvinene udgør med deres sommetider bevidste fejl (oxidation, ufærdig gæring, uklar farve osv.) og flippede etiketter i sig selv en direkte udfordring af den aristokratiske perfektion i de store vine fra de store domæner. Olivesi observerer samtidig, at både de store domæner og de kunstneriske (naturvins-)producenter er fælles om at fornægte deres relation til økonomien og til bestemte segmenter af forbrugere: Denne fornægtelse karakteriserer de

dominerende som gruppe (og er altså fælles for de dominerende dominerende og de dominerede dominerende) i deres relation til de dominerede, og den udgør betingelsen for fortryllesen ved de exceptionelle produkter.

Den symbolske fremstilling af naturvin bygger således på en åbenlys afstandtagen til både bund og top i det traditionelle hierarki og til hele hierarkiet som sådant, og den har sin base i et segment af yngre urbane mennesker med en overvægt af kulturel kapital i form af både uddannelsesniveau, arvet kulturel kapital og specifik gastronomisk kapital. Positionerne i dette felt er lettest at identificere gennem de franske vinguides: Bettane & Desseauve er positionen for den traditionelle elitesmag for de dyre vine fra de ”store domæner”, og mens der kun i kort tid har eksisteret guider for supermarkedssegmentet (Le Gilbert-Gaillard m.fl.), er den længstlevende guide, *Guide Hachette des vins*, viet de små domæner, dvs. typisk familiebrugene med eller uden ansatte, som udgør den hierarkisk lavere version af de store domæner hos Bettane & Desseauve. Naturvinssegmentet læser Sylvie Augereaus *Carnet de vigne*, som er en slags antiguide derved, at den er mindre fikseret på smagenotater om de enkelte vine end de øvrige vinguides. Det er i øvrigt interessant at konstatere, at der ligesom med naturvinsguruen Alice Feiring i USA er en kvinde i spidsen i en ellers traditionelt særdeles mandsdomineret verden.

Der er således også en stærk affinitet mellem naturvin og det nye nordiske køkken og tilsvarende fænomener, som i Frankrig fx italesættes i den nu 20 år gamle restaurantguide *Le Fooding*: Fælles for fænomenerne er, at de har en vis anti-establishment karakter, som er mod traditionel borgerlig luksus i gastronomien – mod hvide duge, foie gras og forgylde interiører – men for nordisk enkelhed, skramlet indretning især i vinbarer og tendens til at promovere ydmyge grønsager og råvarer. Opvurderingen af det ydmyge er klart forbundet med en vis kulturel kapital, som gør det muligt at revurdere den symbolske værdi af råvarer eller vinområder, som ikke tidligere besad anerkendelse og prestige. I naturvinene er der rent smagsmæssigt en ny mangfoldighed, hvor fejl som oxidation eller førhen sjældne teknikker som hvidvine gæret med drueskallerne (orangevine) eller brugen af amforer til gæring og lagring dyrkes som distinktive kvaliteter, som man skal lære at holde af, hvad der igen kræver en vis kulturel kapital. I gastronomien er det med naturvinenes indtog i nordisk sammenhæng dog synligt, at grænsen mellem en rebelsk anti-establishment smag og en simpel fornyelse af de socialt dominerendes smag er særdeles flydende.

Alt dette skriver Olivesi som sagt ikke tydeligt, måske fordi det ikke indgår i undersøgelsen at påvise det, men det fremgår indirekte et sted, hvor han siger, at han har den smag, der hører til hans position, dvs. en smag for naturvin, fordi han som professor i hovedstaden har en kapitalstruktur med overvægt af kulturel kapital (s.19).

Olivesis analyse af den samlede symbolske økonomi forbliver en særdeles interessant idé, hvis overførbarehed til fx kunstens eller litteraturens område kunne overvejes. Kunne man i stedet for at kortlægge forfatterens eller kunstnerens felt få noget ud af at betragte den samlede symbolske økonomi i kunstverdenen og her

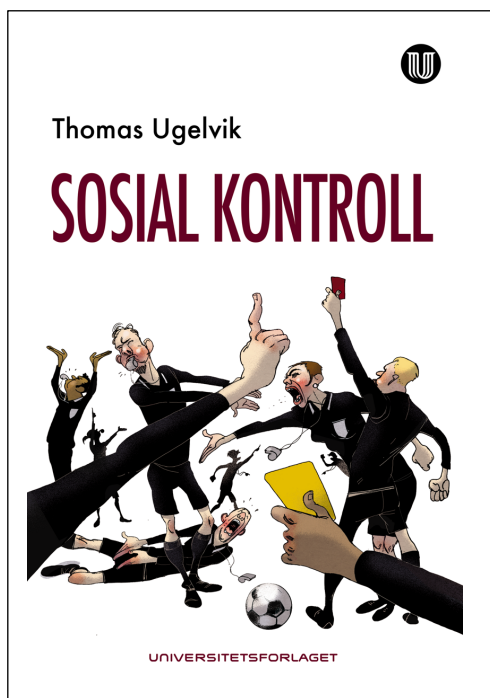
(måske) få øje på, at disse verdener primært er struktureret af diskursen om kunst eller litteratur, som i stigende grad skabes af en række mellemænd som kritikere, kunsthistorikere, samlere og kuratorer? Og at sidstnævnte måske har en funktion, som minder om ønologernes i vinverdenen?

Hvorom alting er, har Stéphane Olivesi skrevet en tankevækkende, men også lidt kryptisk bog, hvis tanker kunne fortjene klarere udfoldelse både i den naturvinsideologiske retning og i den objektiverende sociologiske retning.

Et sensitiviserende begreb

Anmeldelse af Louise Lund Liebmann

Thomas Ugelvik: *Sosial Kontroll*, Oslo: Universitetsforlaget, 2019, 277 sider

Det er fredag eftermiddag, og køen i vinmonopolet – i Norge, må man forstå – er lang. Endnu en kasseassistent kommer til og åbner en ekstra kasse med det genkendelige resultat, at de, der ellers stod bagerst i køen, er ilet frem til den nyåbnede kasse og nu står forrest. Dét, lige indtil en ung kvinde fra den oprindelige kø selv sikker og, aner man, demonstrativt, går op foran og indirekte irettesætter de andre med et ”jeg tror nok jeg var foran dig i køen” (p.11), hvorefter hun genvinder sin position i køen – i mere end én forstand.

Med denne vignette åbner den norske kriminolog Thomas Ugelvik sin bog, der udgør én lang introduktion til begrebet social kontrol. Bogen er fyldt med tilsvarende hverdagseksempler, hvor forskellige aktører

og samfundsgrupper henholdsvis udøver og udsættes for forskellige mere eller mindre subtile former for social kontrol, som Ugelvik definerer som ”ulike forsøk på å få folk til å oppføre seg slik man mener folk bør opføre seg. Sagt på en annen måte er det snakk om forsøk på å rette atferd etter en norm for riktig atferd” (p. 14). Eksemplerne åbner de respektive kapitler og fungerer som empiriske konkretiseringer af kapitlernes nedslagspunkter. Forfatteren behandler nemlig social kontrol på mikro-, meso- og makroniveau, han opretter en ”kontroltypologi” (pp. 33-50), han opridser straffens historie (pp. 51-73) og reflekterer over fremtidens kontrolteknologier (pp. 203-224) blandt meget andet. Så når han indledningsvist bedyrer, at han vil give en bred og generel indføring til begrebet ’sosial kontroll’ i alle dets mangfoldigheder (p. 15), må man sige, at han lykkedes med det. På formidlingsmæssig eksemplarisk vis skildrer han de ”push and pull”-faktorer vi alle oplever i vores

hverdag, hvor grænser drages og normer brydes. Eksemplerne er ikke ledsagede af Ugelviks udlægninger, men man forstår, at de relaterer sig særligt til det efterfølgende kapitel, de indgår i, og skal illustrere social kontrol i al sin empiriske kompleksitet.

Forfatteren er som nævnt kriminolog med primær forskningsinteresse inden for fængsler og fængselskulturer i Norge. Sidstnævnte har han ofte udforsket ved hjælp af (post)Foucaultdianske analyser, hvor magt, magtanvendelse og styringsformer i forskellige facetter, inklusive selvstyring og selvkontrol, udgør vigtige analysekategorier (se eksempelvis Ugelvik 2014). Ugelviks bog er teoretisk velfunderet og tager afsæt i nogle af kriminologiens – og dermed sociologiens – *founding fathers* såsom Émile Durkheim, Max Weber, Michel Foucault og Erving Goffman, der på forskellig vis alle har beskæftiget sig med social sammenhængskraft, normer og sociale problemers historicitet. Særligt Foucault er et omdrejningspunkt for Ugelviks teoretiske position, og også i denne bog vender han gentagne tilbage til Foucaults indsigter.

Bogen falder samlet set i 7 kapitler, hvoraf den første halvdel med kapitler som Introduksjon: hva er sosial kontroll? (kap. 1), En kort kontrollhistorie (kap. 2), Uformel sosial kontroll (kap. 3) og Formel social kontroll (kap. 4) er de stærkeste. Her giver forfatteren et historisk, teoretisk og samfundsmæssigt begrebsoverblik, og han udfolder bl.a. en såkaldt kontroltypologi (p. 33 ff.). I forbindelse med kontroltypologien lancerer Ugelvik brugbare underkategorier såsom formel og uformel kontrol, lokal/subkulturel kontrol, primær og sekundær kontrol, reaktiv og proaktiv kontrol, direkte og indirekte kontrol, inkluderende og ekskluderende kontrol samt eksplicit og implicit kontrol. Denne typologi er overskuelig og anvendelig, men illustrerer ikke desto mindre, hvor allestedsnærværende forskellige, og overlappende, former for social kontrol, på forskellige samfundsmæssige niveauer, er for os som individer, familier, institutioner og stater – borgere såvel som samfund. Via et hensigtsmæssigt begrebsapparat er disse kapitler særdeles velegnede til at bidrage til præcise, konstruktive og kritiske analyser af social kontrol i praksis, sådan som Ugelvik ønsker det (se bogens bagside).

I tillæg til disse kapitler finder man også kapitler om Sosial kontroll i sammenhæng (kap. 5), Utviklingstrekk og veivalg (kap. 6) samt Konklusjon: normative og analytiske perspektiver (kap. 7) samt en begrebsliste. I denne del af bogen fandt jeg, at kapitlerne nok blev en tand for brede og indførende. Dog finder man her det eneste sted i hele bogen, hvor Ugelvik kommunikerer meget direkte og opfordrer læseren til noget; nemlig at foretage en skelnen mellem analytiske og normative lag, så snart man beskæftiger sig med social kontrol i alle dens mange former (p. 227). Det er sigende, at det er det eneste sted, Ugelvik træder en smule ud af sin komfort zone og mener noget. Som læser bliver man nemlig af og til i tvivl om, hvor Ugelvik selv står i forhold til emnet. Med andre ord er der i bogen en tendens til at fortabe sig i selve den analytiske proces, i detaljer og kompleksitet, på bekostning af at turde mene noget, om det man skriver; man kan jo sagtens mene noget,

netop når man rent faktisk ved en masse om magts mange ansigter og styrings-formater. Denne detalje- og procesorienterede fokus gør bogens praktiske bidrag en anelse uklar, hvilket er en tendens, der desværre går igen i flere andre (post)Foucaultdianske- og governmentality-inspirerede samfundsanalyser. Dertil kommer, at kapitlet om den sociale kontrols fremtid fremstår en smule malplaceret, eftersom inddragelsen af teknologi og udviklingstendenser alt andet lige tydeliggør, at social kontrol i den version, Ugelvik lægger for dagen, er endog meget bredt formuleret og som "sensitiverende begreb" (p. 31) kan være alt mellem himmel og jord.

Social kontroll er skrevet på norsk og med norsk materiale og samfund som udgangspunkt. Der er dog intet til hinder for at læse den med danske øjne, da Norge minder om Danmark på en række punkter samtidig med, at den måske lidt mere bureaukratiske og højtidelige tilgang til tingene nordøst for Vendsyssel giver nogle pudsige eksempler, der tydeliggør normbrud og magtforhandlinger. Bogen er som nævnt meget dygtigt og undervisningsvenligt formidlet, eftersom man tydeligt mærker, at det her er stof, som Ugelvik kender ud og ind og har stor erfaring med at undervise i. De empiriske hverdagseksempler, nævnt ovenfor, er oplagte at ind-drage i undervisningssammenhæng, og jeg mistænker Ugelvik for selv at have be-nyttet dem en del til netop dette formål. Bogens brede sigte, indførende karakter og flydende formidling bringer i mindre grad nyt til forskere, der i forvejen studerer diverse magtformationer, og for hvem mange af bogens pointer vil være mindre opsigtsvækkende. Det ændrer imidlertid ikke på, at den er særdeles velegnet til nye studerende i sociologi, kriminologi, religionssociologi, antropologi, samfundsfag m.fl. samt til socialfaglige medarbejdere og meningsdannere, der ønsker at blive mere præcise i deres sprogbrug og analyse.

Referencer

Ugelvik, Thomas. 2014. *Power and Resistance in Prison: Doing Time, Doing Freedom*. Palgrave Macmillan.

